

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year **15**

Sayı / Number **22**

Bahar / Spring **2017**

ISSN: 2148-0877

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın İsmi: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
Publication Name: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies*

Yayın Türü: Süreli Hakemli Yayın
Publication Type: *Periodical Peer-Reviewed Publication*

Yayın Şekli: Yılda iki kez, Türkçe ve İngilizce
Publication Form: *Twice a Year, in Turkish and English*

ISSN: 2148-0877

Sahibi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Yücel ACER
Owner: *On behalf of the Çanakkale Onsekiz Mart University, Prof. Yücel ACER*

Dergi Hakkında: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun onayıyla yayınlanır. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nda yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

About The Journal: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies is a peer-reviewed journal published twice a year. After the evaluation of the editorial board, the submitted papers are delivered to two, or three if need be, referees specialized in the related issue. Upon the approval of the editorial board, the paper is published. Ideas defended in the papers published in The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies belong to the authors. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.*

Tarayan İndeksler/Indexing:

Modern Language Association (MLA)

International Institute of Organized Research (I2OR)

Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)

Scientific Indexing Services (SIS)

Index Islamicus

Tübitak-Ulakbim Tr Dizin (Sosyal Bilimler Veri Tabanı)

Türk Eğitim İndeksi

Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)

Akademik Türk Dergileri İndeksi

Akademik Araştırmalar İndeksi

Arastirmax Bilimsel Yayın İndeksi

İletişim/Contact:

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi

Fen Edebiyat Fakültesi 17100 Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 1726 | **Faks:** (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr | **E-posta:** canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Teknik Hazırlık/Technical Preparation:

Çamlıca Mahallesi Anadolu Bulvarı 145. Sokak 10/19 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 397 00 31 | **Faks:** 0312 397 86 12 | **E-Posta:** pozitif@pozitifmatbaa.com

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yazı İşleri Müdürü/Editors

Doç. Dr. Murat KARATAŞ
Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN

Editör Yardımcısı/Assisting Editor

Okt. Barış BORLAT
Arş. Gör. M. Bedreddin ŞİMŞEK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Ali SÖNMEZ
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
Doç. Dr. Cumhur ARSLAN
Doç. Dr. Reyhan KÖRPE
Doç. Dr. Şeref ULUOCAK
Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Yrd. Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
Yrd. Doç. Dr. Semiha ALTIER
Yrd. Doç. Dr. Taner GÖK
Yrd. Doç. Dr. Yusuf AÇIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Cengiz PARLAK
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
Okt. Ayturn YAZGI

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Anıl BİLGİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. C. Brian ROSE (Pennsylvania Üniversitesi)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir KOÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. C. Brian ROSE (Pennsylvania Üniversitesi)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun EROĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Heinz RICHTER (Mannheim Üniversitesi)
Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİBRAHİMOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Anadolu Üniversitesi)
Emekli Öğretim Görevlisi Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Keir REEVERS (Monash Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Machiel KIEL (Hollanda Araştırma Enstitüsü)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALİ BEYHAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Mihai MAXİM (Bükreş Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin ARSLAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Peter B. GOLDEN (Rutgers Üniversitesi)
Prof. Dr. Raelene FRANCES (Monash Üniversitesi)
Prof. Dr. Rüstem ASLAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Emekli Öğretim Görevlisi Prof. Dr. Yılmaz KURT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Burhan SAYILIR (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihan PIYADEOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Esmâ TORUN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih SANCAKTAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ORUÇ (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. İsa BLUMI (Stockholm Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ERDAL (Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhami YURDAKUL (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

Doç. Dr. Meryem Gürbüz (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KEÇİŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Örlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Vedat ÇALIŞKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül KILIÇ (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER (Bitlis Eren Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Güneş ŞAHİN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Metin ÜNVER (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhammet YAZICI (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sema ORSOY (Kocaeli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süheyla YENİDÜNYA (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Şahin KILIÇ (Trakya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Ian MCGIBBON (Yeni Zelanda Kültür ve Miras Bakanlığı)
Dr. Çağır Güler (Ankara Üniversitesi)
Dr. Can Avcı (İstanbul Üniversitesi)

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

22. Sayı'nın Hakemleri

Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ

Prof. Dr. Haldun EROĞLU

Prof. Dr. Kemal ARI

Prof. Dr. Mithat AYDIN

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Doç. Dr. Ali SATAN

Doç. Dr. Alparslan DEMİR

Doç. Dr. Burhan SAYILIR

Doç. Dr. Cengiz AKBULAK

Doç. Dr. Cihan PİYADEOĞLU

Doç. Dr. Erkin EKREM

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN

Doç. Dr. Funda Selçuk ŞİRİN

Doç. Dr. Gürhan KIRILEN

Doç. Dr. Murat KARATAŞ

Doç. Dr. Ümit KILIÇ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ESENKAYA

Yrd. Doç. Dr. Cahide SINMAZ SÖNMEZ

Yrd. Doç. Dr. Figen ATABEY

Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN

Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year **15**

Sayı / Number **22**

Bahar/Spring **2017**

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Günseli GÜMÜŞEL

Erkekler İçin Askerliğe Hazırlık Dersleri

Preparation of Military Service for Boys..... 1-40

Hayrettin İhsan ERKOÇ

General Li Jing'in Askerî Düşüncesinin Doğu Türk Kağanlığı'nın Çöküşüne Etkisi

The Impact of General Li Jing's Military Thought on the Fall of the Eastern Türk Qaghanate..... 41-52

Hüseyin KAYHAN

Karesioğulları Beyliği Ekonomisi

Economy of the Qarasid Principality..... 53-62

Salih KIŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği

The Truth About the Goeben and Breslau Which Shifted the Course of World War I..... 63-86

Şerif KORKMAZ

II. Mahmud Döneminde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği

Land and Real Estate Inventory of 1832 Prepared During the Reign of Mahmud II: The Case of Gelibolu 87-108

Yasemin NEMLİOĞLU KOCA

Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları

Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Maps..... 109-134

Yunus ÖZGER

Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati

Sultan Mehmed V Reşad's Visit to Edirne 135-162

Erkekler İçin Askerliğe Hazırlık Dersleri

Günseli GÜMÜŞEL*

Özet

Temelleri Kurtuluş Savaşı yıllarında atılan ve Kuruluş Döneminde biçimlendirilen Erken Cumhuriyet Dönemi ulusal eğitiminin önemli parçalarından birisi Askerliğe Hazırlık Dersleridir. 1926 yılından bu yana resmi olarak ortaöğretim ders programlarında farklı isimlerle varlığını sürdüren Askerlik dersleri 1926- 1949 yılları arasında “Askerliğe Hazırlık Dersleri”, 1949- 1968 yılları arasında Milli Savunma Bilgileri ve 1969-2012 yılları arasında ise Milli Güvenlik Bilgisi adıyla okutulmuştur.

Eğitimin genel amacının milli terbiye verme ve milli yurttaş yaratma olduğu bir dönemde, Askerlik dersleri ve kampları, refleksleri bakımından sivil olması beklenmeyen halkın devlete sadakat, fedakârlık, aidiyet ve orduyla bütünleşme duygularını kazanmasını “doğal” hale getirir. Yurtseverliğin yüceltilmesi “en kutsal görev” olan askerlik üzerinden yapılırken kadınların ve erkeklerin içinde bulunulan çağın “topyekûn savaş” anlayışına aktif olarak kazandırılması hedeflenir. Bunun için Türklerin tarihsel özellikleriyle ilişki kurulur ve “ordu- millet” anlayışı Cumhuriyet ilkelerine uygun olarak yeniden yorumlanır. Böylece sürekli zihinsel seferberlik yaratılır. Seferberliğin devamlılığı eğitim sisteminin içine milliyetçiliğin tüm anlam ve pratiklerinin yedirilmesiyle sağlanır.

Anahtar Kelimeler: Askerliğe Hazırlık Dersleri, eğitimde militarizm, eğitimde ulusallaşma.

* Öğr. Gör. Dr., Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ortak Dersler Bölümü, gunseli.gumusel@atilim.edu.tr

Preparation of Military Service for Boys

Abstract

Preparation of Military Service Training is a vital part of the Eary period Republican administration of national education which is laid a foundation in the Turkish War of Independence and shaped in the establishment phase. It has remained in the secondary education curriculum from 1926 officially under different course names in this way: between 1926 and 1949 as Preparation of Military Service, 1949 and 1968 as National Defence Learning, 1969 and 2012 as National Security Learning.

It is an era that education aims training for national educationd and creating national compatriot generally, Preparation of Military Service Training and its camps make “natural” for the community who is expected to be militant (not civilian) as a reflex to gain loyalty, self-sacrifice and the state of belonging to government and become a united whole with the army. To glorify patriotism on “the holiest duty” soldiery, it is aimed to bring women and men into the perception of large-scale warfare actively. Therefore forming a relationship with historical characteristics of Turks become a necessity and “military nation” term is re-explained by Republican principles so that a permanent mental mobilization is composed. To continue the permanency of this mobilization, Nationalism is absorbed into the education system with all its meaning and practices.

Keywords: *Preparation of Military Service Training, militarism in education, nationalism in education.*

Askerliğe Hazırlık Dersleri

Ulus-devlet kuruluşu ordu ve milliyetçi ideolojilerde özel bir role sahiptir; kuruluş savaşlarına, vatandaş ordularının teşkiline ve zorunlu askerlikle milliyetçiliğe refakat eder. Türkiye’de ordunun başka bir görevi de modern millet inşası, milli sosyalleşme ve milliyetçi ideolojinin yeniden üretilmesinde başrol oynamasıdır. Bu işlemin Cumhuriyet tarihi boyunca dönem dönem ağırlık değiştirdiği görülse de azaldığını söylemek zordur. Ordu bizzat ortaya koyduğu Türk milliyetçiliği doktrinini hegemonize eder ve milliyetçiliğin egemen olmasına çalışır.¹

1920’lerin sonlarının ve 1930’ların milli özgüveni kazandırmaya yönelik milli kültür inşası ve romantizmi orduda belirli bir süreklilik arz eder.² Milli Mücadele’nin “*kan ve ateşle dolu ortamı içinden doğan yeni bir devlet*”te³ toplumsal ve siyasal yapıların orduya dayanması beklenmedik bir durum olmamalıdır. Her ne kadar askerler aktif politikadan yasaklı olsalar da Atatürk önemli askerler ile hükümet güçleri arasındaki ilişkileri korumuştur.⁴ Çünkü Türklük duygusuyla cemiyetleri kuran “*fedakâr Türk çocuklarıyla*”⁵ yeni Türk devletini yapılandırmaya çalışanlar aynı kişilerdi. Bu kişilerin başında gelen Mustafa Kemal her şeyden önce bir askerdir. İnkılâpçılığı, milliyetçiliği ve devlet kuruculuğu elbette bu kaynaktan beslenecekti.⁶ Bu anlamda devlete ve millete yeni bir ruh verecek fırsatları değerlendirdiği açıktır. Atatürk, bu konuda *Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal* adlı ünlü eserinde⁷ şunları söyler:

- 1 Tanıl Bora, “Ordu ve Milliyetçilik”, *Birikim Dergisi*, Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu, Özel Sayı, 2013, s. 177.
- 2 Bora, a.g.e., s. 166.
- 3 Sina Akşin, *Türkiye’nin Önünde Üç Model*, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 51.
- 4 Kenneth Fidel, *Militarism in Developing Countries*, Transaction Books, ABD, 1975, s. 172.
- 5 Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1944)*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 6.
- 6 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk Biyografik Tahlil Denemesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 109- 110.
- 7 Atatürk askeri düşüncelerini belli bir kitapta toplamamıştır. Askeri uygulamaları en iyi olarak Genelkurmay Başkanlığı yayınlarından; düşünceleri ise Genelkurmay Başkanlığı yayınları ile birlikte öz kaynak olan Söylev, Demeç, Telgraf ve Tamimlerinden; Kurmay Binbaşı Mehmet Nuri (Conker)’nin eserine atfen düşünceleri ve değerlendirmeleri içeren *Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal* ve diğer iki broşür ile takım ve bölük eğitimi ile ilgili yayınlarından; emir subayı Şükrü Tezer’in yayınladığı *Atatürk’ün Hatıra Defteri*’nden, bazı bölümlerinin Atatürk tarafından yazıldığını önsözünde açıklayan Afet İnan’ın *Medeni Bilgiler* gibi doğrudan Atatürk’e dayanan kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilebilir. Atatürk’ün “M. Kemal” imzası ile 1908- 1918 yılları arasında küçük broşürler halinde yayımlanmış kitapları şunlardır: *Takımın Muharebe Talimi*, General Litzmann’dan Tercüme, Selanik, 1908; *Cumalı Ordugâhı, Süvâri Bölük, Alay Liva Talim ve Manevraları*, Selanik, 1909; *Beşinci Kolordu Erkan-ı Harbiye Tabiye ve Tatbikat Seyahati*, Selanik, 1911; *Bölüğün Muharebe Talimi*, General Litzmann’dan Tercüme, İstanbul, 1912; *Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal*, İstanbul, 1918. Atatürk’ün bastırılmadan yayınladığı bazı çalışmaları da vardır. Örneğin, *Tabiye Meselesinin Halline ve Emirlerin Yazılış Şekline Dair Broşür* 16. Kolordu Komutanı olduğu sırada 5. Ordu’ya ve komşu birliklere gönderilmiştir.

“... Herhalde askerlerimizin ruhunu kazanmak bizim için bir görev olduğu gibi, önce onlarda bir ruh, bir emel, bir karakter yaratmak da bize düşüyor.”⁸

Görüldüğü üzere ulusu ve orduyu bir bütün olarak tanımlayan Atatürk askeri gücün ilk ve son dayanağının “*insan*” olduğunun bilincindeydi. Askeri gücü oluşturan teşkilat, silah sistemi ve yönetim öğretisi insana dayanan konulardır. Bütün unsurlardaki üstünlüğü yaratan da insandır. Bu üstünlüğü sağlayan etmenler ise moral, disiplin ve eğitimidir.⁹ Güven kazanılması, korkunun yenilmesi, inisiyatif kullanılması, atılganlık kazanılması gibi temel özellikler ancak eğitimle sağlanabilirdi. Atatürk, “*Muharebede yağın kurşun yağmuru, o yağmurdan ürkmeyenlere, ürkenlerden daha az zarar verir*” der.¹⁰

Atatürk’ün kafasındaki eğitilmiş ve “*ürkek olmayan*” askerlerin yetiştirilmesi maddi ve fikri boyutta birçok hazırlığı gerektirirdi. Bu hazırlığın barışta silah altında geçirilecek az zamanda verilen eğitimle sağlanması çok zordu. Bunun için vatandaşların henüz okullardayken askerlik hizmetini kolaylaştıracak birtakım temel bilgileri öğrenmeleri ve pratik yapmaları şarttı.¹¹ Çünkü harp, yalnız cephelerde savaşan askerlerin faaliyeti değildi; bir ülkede bütün vatandaşların her türlü mesaisi ve faaliyeti demekti. Barış zamanında bağımsızlığın devamını sağlamak ortak hedefinde birleşmek şarttı.¹²

Zabit ve Kumandan adlı eserin mukaddemesini yazan Nuri Conker¹³ de barış zamanında harpteymiş gibi tüm vatandaşların hazırlanması gerektiği görüşündedir:

“*Önümüzde, açıklıkların gözümüzle gördüğümüz ve kalbimizle hissettiğimiz, felakete neticelenmiş bir harp vardır... Biz kendimizi daima hal-i harpte bilmeliyiz. Böyle bilirsek bilfiil harp zuhur ettiği zaman hazırlık devri ile asıl icraat devri arasında çok fark görmeyiz, şaşırmayız, kaybetmeyiz. En çok prova edilen oyunlar, sahne-i temashada en muvaffakiyetle verilir. Bu daha ziyade sene-i tedrisiyedeki mesai ile hitamındaki imtihana benzer. Harp, vakt-i hazar mesaisinin bir imtihanıdır.*”¹⁴

Bu görüşler göz önünde bulundurularak “*İstiklal Harbi’ne ön ayak olan*” topyekün harpte ülkenin bütün vasıta ve kaynaklarından yararlanmak; erkek, kadın hatta çocuk bütün vatandaşları aynı amaç için yetiştirip harbe her an hazır hale getirmek hedefine ulaşmak için 1926’ dan itibaren Türk Gençliğine orta okulun son iki sınıfından itibaren yüksek öğretimin üçüncü sınıfına kadar askerlik öğretilir. Bu amaçla ders progra-

8 Nurer Uğurlu, *Atatürk’ün Askerlikle İlgili Kitapları, Cumalı Ordugâhi Tabiye ve Tatbikat Seyahati*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 5.

9 Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik Düşünce ve Uygulamaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Yüksek Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 151.

10 İlhan, a.g.e., s. 199.

11 Muallim Afet, *Yurt Bilgisi Notlarından Askerlik Vazifesi*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 24-25.

12 Muallim Afet, a.g.e., s. 32.

13 Nuri Conker Atatürk’ün çocukluk ve silah arkadaşıdır. Ayrıca Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurucularındandır ve partinin Genel Sekreterliğini yürütür.

14 *Atatürk’ün Askerliğe Dair Eserleri Zabit ve Kumandan ile Hasbihal, Cumalı Ordugâhi, Tabiye ve Tatbikat Seyahati, Takımın Muharebe Talimi, Bölüğün Muharebe Talimi*, Doğuş Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.

mına eklenen Askerliğe Hazırlık Dersleri ve kamplar¹⁵ ilk yıl yalnızca lise ve öğretmen okullarının son iki sınıfına konurken daha sonra yaygınlaştırılır ve takip eden yıllarda kız öğrencileri de kapsayacak şekilde tüm okullarda verilmeye başlanır.¹⁶

Askerliğe Hazırlık Dersleri her ne kadar 1926 yılından itibaren verilmeye başlansa da, dersin “genel” müfredat programlarında ve ders cetvellerinde düzenli şekilde görülmesi ve tüm okullarda uygulanması 1930 yılını bulur. Ayrıca ilk Askerliğe Hazırlık Dersleri kitabı¹⁷ 1926 yılında basılmış olmasına ve kurumlara “*resmi muameleye hacet kalmaksızın Harbiye Mektebi Müdürlüğünce tedarik edilebileceği*”¹⁸ ne dair yazı gönderilmesine rağmen birçok okulda bu ders için öğretmen notlarının ya da Yurt Bilgisi ders kitaplarının ilgili kısımları ile 1930’da sonra Muallim Afet’in *Medeni Bilgiler ve Askerlik Vazifesi* kitaplarının okutulduğu anlaşılmıştır. Bu tespitten askerlik konularının okullarda ağırdan alındığı ya da uzak bir ihtimalle önemsenmediği sonucu çıkartılmamalıdır. Çünkü dönemin müfredat programları incelendiğinde Askerliğe Hazırlık Dersleri dışındaki derslerde de aynı milli şuuru ve bedensel becerinin kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılır. Örneğin, ortaokul programında yer alan Türkçe derslerinde okutulacak edebi eserleri seçerken gözetilmesi gereken kurallarda seçilecek metnin ahlaki, milli ve vatani bir boyutu olması zorunluluğu vardır. Metinlerin özellikle Cumhuriyeti, inkılabı ve kahramanlığı sevdirecek konulardan oluşmasına dikkat edilmelidir.¹⁹ Haftada bir saatlik Yurt Bilgisi derslerinde “*millet, milliyet, milli his ve devlet*” konuları işlenmelidir.²⁰ Ayrıca Jimnastik derslerinde öğretmenden, ders yılının başından başlayarak gösterilecek İsveç usulü beden terbiyesi ve terbiyevi oyunlar ile öğrencilerin manevi ve cismani kuvvetlerinin artırılmasına gayret edilmesi istenir. Her derste öğrencilere “*sayı saymak, hizaya gelmek; sağa, sola ve geriye dönmek*” gibi nizam hareketlerinin yaptırılması da zorunludur. Bu dersler için ayrıca yaptırılan ders programlarının da daha sonra gönderileceği not düşünülür.²¹ Buna ek olarak Askerlik derslerinin tüm programlarda yer aldığı 1934 yılının Lise Müfredat Programı’nda, “*Lise Sınıflarının Beden Terbiyesi Talimat ve Müfredatı*” başlığında yer alan ikinci maddesinde bu sınıflarda yaptırılan terbiyevi jimnastik, oyun ve sporların amacının “*vatana sıhhatli, kuvvetli, çevik, mütenasip, becerikli, vazifeşinas, çalışkan, feragat sahibi, milliyetini ve vatanını sever gençler yetiştirmek*” olduğu açıkça belirtilir.²² Bu anlamda Askerlik dersleriyle okullardaki beden eğitimini birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir.

15 Ek 1: *Erkekler İçin Askerliğe Hazırlık Kampları*, 29 Temmuz 1928.

16 *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1941- 1942*, Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 115.

17 Cemil Tahir tarafından yazılan ve Harbiye Mektebi Matbaası tarafından basılan “Askerliğe Hazırlık Dersleri”.

18 Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 180, Kutu No: 47, Dosya No: 241, Sıra No: 4, 7 Kasım 1927.

19 *1930 Ortamektep Müfredat Programı*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 15.

20 a.g.e., s. 20.

21 a.g.e., s. 76.

22 *1934 Lise Müfredat Programı*, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 106.

Askerliğe Hazırlık Dersleri Nasıl İşlenir?

Programların tamamında Askerlik derslerinin D. 60 Talimatnamesi'ne göre işleneceği belirtilir. 1927 yılında *Askerliğe Hazırlık Tedrisatı*²³: *Askeri Ehliyetname Almak ve İhtiyat Zabiti Hazırlık Kıtaları Hakkında Talimatname 60* başlığıyla yayınlanan talimatnamede dersin işleyişini kolaylaştıracak şu ekler talimatnamenin sonunda eklidir: “okullarda daimi malzeme cetveli ve malzemenin ismi ile miktarı, kamplarda verilecek malzeme, vesika örneği, tasdikname örneği, ehliyetname imtihanı, mektep müdürüne verilecek devam cetveli, imtihanda ehliyet gösteremeyenlere verilecek tasdikname örneği, yüksek ehliyetname örneği, orta ehliyetname örneği, Müdafaa-i Milliye Vekâletince tutulacak askeri ehliyetname kayıt defteri, kolordularca kalemlere gönderilecek liste, her sene Mekteb ve Darülfünun Taburlarınca Kolordulara Gönderilecek İhtiyat Zabitanına Liyakat Listesi.”²⁴

Aynı talimatname 1 Haziran 1935'te güncellenir²⁵. Yeni talimatnamede 1927 yılı talimatnamesindeki maddeler detaylandırılır ve bunlarla ilgili daha fazla izahata girilir. Ayrıca ders konularının da bir listesi verilir.

1935 Talimatnamesinin ilk maddesi kimlerin Askerliğe Hazırlık Derslerini almak zorunda olduğuna değinir. Buna göre, orta ve yüksek tahsil çağında bulunan gençler, ihtiyat subay ve ihtiyat askeri memurları kanun uyarınca gerekli olan askeri ehliyetname almaya mecburdurlar. Bunun içinse kendi okullarının programlarına konulan askeri derslere, talimlere ve yıllık kamplara katılmak zorundadırlar.²⁶

Memleketteki yabancı okullara devam eden Türk vatandaşı öğrenciler de kendi okullarında, Türk okullarına ait programı takip ederek askerlik dersleri alıp yıllık askerlik kamplarına devam ederler. Askerlik derslerine ait notlar yine Türk okullardaki değerlendirme kriterlerine göre verilir (Dördüncü Madde).²⁷

Talimatnamenin Yedinci Maddesi ehliyetname çeşitlerini ve bunların kimlere verileceğini açıklar. Orta ehliyetname ortaokul ve dengi okullarda okuyan öğrencilere, tam ehliyetname lise ve dengi okulların birinci sınıflarına ve öğretmen okulu mezunlarına, yüksek ehliyetname ise üniversite fakültelerinden birinden veya bir yüksek okuldan mezun olan öğrencilere verilir.²⁸

23 Ek 2: Askerliğe Hazırlık Tedrisatı, Askeri İhtiyatname ve İhtiyat Zabiti Hazırlık Kıtalarına Dair Yönetmeliğin 8, 44 ve 88. Maddelerinin Değiştirilmesi.

24 *Askerliğe Hazırlık Tedrisatı: Askeri Ehliyetname Almak ve İhtiyat Zabiti Hazırlık Kıtaları Hakkında Talimatname 60*, Türkiye Cumhuriyeti Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti, Ankara, 1927.

25 *Askerliğe Hazırlık Dersleri: Askeri Ehliyetnameler ve İhtiyat Subay Hazırlık Kıt'aları Hakkında Talimatname D- 60*, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1935.

26 a.g.e., s. 5.

27 a.g.e., s. 6.

28 a.g.e., s. 7.

Onbirinci Madde, Askerliğe Hazırlık Derslerinin ve talimlerin programlara uygun olarak yapılıp yapılmadığının bir müfettiş tarafından denetleneceğinden bahseder. Teftiş için gelecek olanlara okul idaresi kolaylık göstermek zorundadır. Öğrencinin askerlik derslerine ve talimlere karşı olan ilgisini ve donanımını görmek isteyen müfettişe okul müdürleri ve askerlik dersi öğretmeni eşlik eder; birlikte ders ve talimlerde bulunurlar. Müfettişler yaptıkları gözlemlerin sonuçlarını gerekli görürlerse Maarif Vekâleti'ne bildirirler (Onikinci Madde).

Sonraki maddelerde özel okul öğrencilerinin kamplarda yiyecekleri yemeğin parasını okul idarelerinin ödeyeceği ve öğrencilerin askeri kıyafeti yalnızca talim ve kamp zamanında giyebilecekleri belirtilir (Onbeşinci ve Onaltıncı Maddeler).²⁹

İlgili talimatnamede kamp raporlarına özel bir kısım ayrılır. Onsekizinci Maddeye göre, her yıl kampların sonunda kampa çıkılan mıntıkayı, öğrenci sayısını, kamplardan elde edilen verimi, atışların sonuçlarını, ehliyetname alanların sayısını gösteren kamp verim cetvelleri okulun bulunduğu garnizondaki en büyük rütbeli kıt'a komutanı ile kor komutanın değerlendirmesi ile Ekim ayı sonuna kadar Genelkurmay'a gönderilir.³⁰

“Yüksek Mekteplerde Tedrisat” konusuna değinen Ondokuzuncu Maddesi yüksek okullardaki öğrencilerin askeri dersleri, talimleri ve kampları nasıl yaptıkları açıklanır: yüksek okullarda ders yılı başında son yoklaması şubeleri tarafından yapılmamış olanlar ile tam ehliyetnamesi olanlar Milli Müdafaa Vekâleti tarafından sınıflara ayrılırlar. İstanbul'daki yüksek okul öğrencilerinden “*piyade, levazım, sanayi harbiye, hekim, dişçi, eczacı, kimyager*” sınıflarına ayrılanlar İstanbul Üniversitesi'nin talim taburunda yüksek ehliyetnamenin piyadecilik programını görürler. Diğer sınıflara ayrılanlar ise sınıflarına ait programları İstanbul Komutanlığı'nın sınıf kıtalarında takip ederler. Sadece Demiryollarına ayrılanlar demiryolu kıtalarında program takibi yaparlar. Ankara'daki yüksek okullara devam edenler şimdilik “*piyade, topçu, süvari, hekim, baytar, eczacı, dişçi, kimyager, sanayi harbiye ve levazım*” sınıflarına ayrılırlar. Topçu ve süvari sınıflarına ayrılanlar muhafız alayında; diğerlerinin hepsi birden Ankara piyade alayındaki talim bölüğünde ders ve talim görürler. Yüksek ehliyetnameye ait kamp dönemi aynı kıtalarda geçirilir. Kamp süresi yüksek okulların birinci ve ikinci sınıflarında on beşer gün olmak üzere toplam 30 gündür.

Yirminci Madde, yüksek askeri ehliyetnamenin okulun mezuniyet diplomasıyla birlikte verildiğini bildirir. Ayrıca üç yıldan fazla eğitim süresi olan okullarda yüksek ehliyetnameye hak kazanıp da çeşitli sebeplerden dolayı okula devam edemeyenlere de ehliyetnamelerini vermek uygundur.³¹

29 a.g.e., s. 8-9.

30 a.g.e., s. 9.

31 a.g.e., s. 10.

Yirmiikinci Maddeye göre öğrenciler derslere ve talimlere devam etmeye sonrasında da kampa çıkmaya mecburdur. Kıta komutanları her öğrenci için ayrı bir devam cetveli ve sicil kâğıdı tutarlar. Gerek talim kıtalarında, gerekse çeşitli sınıf kıt'alarında her yıl devam eden öğrencinin sayısı ile bu öğrencilerin durumları 17. ve 18. Madde-lerde gönderilmesi istenen raporlar ile yıllık kamp raporları ve verim cetvelleri talim ve sınıf kıtaları tarafından yapılarak kolordularca Genelkurmay'a gönderilir. Talim ve sınıf kıt'alarında talim görenlerin elbiseleri ve malzemeleri ordu tarafından temin edilir (Yirmiüçüncü Madde).

İstanbul ve IV. Kor Komutanlıkları talim ve sınıf kıtalarının bütün işlerini teftiş ve takip eder; çalışmaların talimatnameye göre devamını sağlarlar (Yirmidördüncü Madde).

Talim ve sınıf kıt'alarına devam eden öğrencilere, özürleri yüzünden bağlı oldukları okul müdürleri de haberdar edilerek bir haftaya kadar izin verilebilir. İzinli oldukları sürede işlenen dersler ve talimler ise dönüşte tamamlanırlır (Yirmibeşinci Madde).

Sonraki maddeye göre öğretmen subaylar sadece talimatnamedeki esaslara göre ders yılı içinde askeri ders ve talimlerden; kamplarda da kamp programlarından yoklama ve imtihan yaparlar. Bu sınavların şartları okul müdürlüklerine önceden bildirilir.³²

Talimatnamede "*Vasıtaların Temini*" başlığı altında okullarda askeri dersler, talimler ve kamplar için gerekli olan silah ve vasıtalar ile bunların ordu tarafından temin edilmesi ayrıntılı olarak anlatılır. Listelenen vasıta ve adedi şöyledir:

"a) Piyade tüfeği; orta ve muadili olan mektep talebeleri ile, lise ve muadili olan mekteplerde her talebeye bir.

b) Hafif makineli tüfek; orta ve muadili olan her mektebe bir, lise ve muadili olan mekteplerde 20 kişiye bir.

c) Ağır makineli tüfek; talim ve tedris maksadı ile her mektebe bir.

d) Lüzumu kadar teçhizat, spor ve atış malzemesi, çadır.

*e) Her talebe başına bir takım haki yazlık ve kışlık elbise."*³³

Ders yılı içinde eğitim amacıyla alınan silahların subay öğretmen tarafından zamanında alınıp işi bitince de orduya teslim etmesi gereği hatırlatılır. Ayrıca kaybolan, kırılan veya bakımsızlıktan zarar gören silah ve malzemelerin bedelleri buna sebep olanlara ödetirilir. Programlara göre atışlarda sarf olunan cephaneye ve manevra fişegi ise herhangi bir ücrete tabi olmadan ordu tarafından verilir. Ancak Askerliğe Hazırlık eğitimi verilen sınıflarda öğrenciler Genelkurmay tarafından okutulması kabul edilen kitapları kendileri temin etmek zorundadırlar. Ders kitapları ise her ders yılı başından on beş gün önce satışa çıkarılır (Yirmisekizinci Madde).³⁴

32 a.g.e., s. 11.

33 a.g.e., s. 12.

34 a.g.e., s. 12- 13.

1935 Talimatnamesi Askerliğe Hazırlık dersleriyle ilgili tüm belgeler hakkında bilgi verir.

Otuzuncu Madde “*Askerliğe Hazırlık Derecesini Gösterir Vesika*” hakkındadır. Herhangi bir sebeple okuldan ayrılan öğrenciye; eğitimini terk ettiği zamana kadar gördüğü askeri ders ve talimler için bu vesika verilir. Verilen vesika, karışılığı olan ehliyetname ile değiştirilmedikçe öğrencinin askeri durumuna ait hiçbir haktan yararlanılamaz.

Sonraki madde “*tasdikname*” konusundadır. İlgili maddeye göre okuma yılı içinde okul değiştiren öğrenciye o okul tarafından verilen tasdiknamede askeri ders ve talim programlarının hangi maddelerini gördüğü ifade edilir. Ayrıca subay öğretmen tarafından hazırlanacak öğrenci sicilinin bir örneği okul müdürü tarafından gizli olarak gittiği okulun müdürü aracılığıyla Askerlik dersi öğretmenine gönderilir.³⁵

Orta ehliyetname, ortaokul diplomasıyla birlikte ortaokulu bitirenlere; tam ehliyetname lise diploması alanlara ve dengi okulların mezunlarına okul diplomaları ile birlikte verilir (Otuzikinci Madde).

Teorik ve uygulamalı Askerlik dersi sözlü yoklamaları, okulların subay öğretmenleri ile kor komutanlıklar tarafından tayin olunacak yüzbaşından albaya kadar rütbedeki iki subaydan oluşan bir heyet tarafından yapılır (Otuzüçüncü Madde). Dönemlerin sonunda yapılan sınavlar o devreye ait programın tamamından yapılır. Sınavlar sözlü ve uygulamalıdır. Sınav heyeti öğrenciye ilgili program konularının dışına çıkmadan en az üç ya da gerekli görürse daha fazla soru sorar. Öğrencinin vereceği cevaba ve uygulamasına göre birisi teorik diğeri uygulama notu olmak üzere iki not verilir (Otuzaltıncı Madde). Başarılı olan öğrencilerin askeri ehliyetnameleri; askeri orta, tam ve yüksek ehliyetnameler örneğine göre Milli Müdafaa Vekâleti tarafından hazırlanır ve mıntıkadaki okullara dağıtılmak üzere kolordulara ve ilgili makamlara gönderilir (Otuzsekizinci Madde).³⁶

Son olarak ise talimatnamenin geçici maddeleri açıklanır. Bahsedilen maddelere göre, ortaokulların son sınıfları ile liselerde ve muadili okullarda kısmen ders ve kamp görmüş, kısmen görmemiş ya da hiç ders ve kamp görmemiş olan öğrenciler bulunduğu sınıfların eğitim öğretimini takip etmek ve bunlara ait şartlara tabi tutulmakla birlikte bir iki yıl içinde önceki yıllardan eksik gördükleri veya hiç görmedikleri ders ve talimlerden sınava alınarak normal düzene sokulacaklardır. Bu durumdaki öğrencilerin kampları Askerlik dersi öğretmenleri ve okul müdürlerinin birlikte belirleyecekleri şartlara göre beş gün daha sürdürülebilir. Aynı durumda olan yüksek okul öğrencileri de aynı uygulamaya tabi tutulmakla beraber birinci ve ikinci sınıflarda orta ve tam ehliyetname eğitimi almaları uygun görülür. Bunlardan İstanbul’daki okullarda bulunanlara Üniversite talim taburunda; Ankara’da bulunanlara ise Askerlik dersi öğretmenleri tarafından Ankara’da ders anlatılır.³⁷

35 a.g.e., s. 13- 14.

36 a.g.e., s. 15.

37 a.g.e., s. 19.

Askerliğe Hazırlık Kampları

Bir öğrenci yüksek okuldan mezun oluncaya kadar lisenin ilk sınıfından itibaren üç kamp görür. Her kamp 20 gündür. Kamp yerleri Üniversite Taburları tarafından seçilir ve çadırlı ordugâh şeklinde kurulur.³⁸ Öğrencilerin seviyelerine uygun olduğu belirtilen ortaokulların ve liselerin Askerlik kamplarında yapılan talimlerinde öğrencilere atış kaideleri öğretilir. Ayrıca ağır ve hafif makineli tüfeklerin sökölüp takılması ve kullanılması gösterilir. Öğrencilere okullardaki Askerlik derslerinin uygulamalı kısımlarında gördükleri tek er talim ve terbiyesi, tatbikatlar kamplarda en baştan ve daha esaslı olarak gözden geçirilir. Manganın yanaşık ve dağınık düzen şekilleri, manga içinde muhtelif muharebe şekillerine göre hareket tarzları öğretilir.³⁹

Kampa çıkacak yüksek okul öğrencileri talim taburu kışlarına yazlık elbiselerini giymiş olarak gelirler. Bölük ve takımları dâhilinde mangalardaki vazifelerine göre silah ve teçhizatlarını alırlar. Bu kamplarda tüm öğrencilere kısa süreler halinde topçuluk, piyade topu, havan topu ve tanklar subaylar tarafından gösterilir; topların atışları, hareketleri ve kullanılması hakkında bilgi verilir. Ayrıca askeri öğretmenler tarafından “*topoğrafya, muharebe, istihkâm ve sıhhi koruma dersleri*” verilir. Kampta her sabah kahvaltudan önce yarım saat topluca idman yapılır. Öğrenciler 15- 25 km yürütülür. Yürüyüş idmanlarındaki amaç öğrenciye kıta halinde ve silahla komuta ve emir altında nasıl yürüyeceğini göstermektir.

Kampta bulunanların tavır ve hareketleri talimatname ile belirlenir. Bütün işlerin günlük çalışma programı içindeki zamanı ve müddeti bellidir. Kampta görevli subaylar işlerin yolunda gidip gitmediğini kontrol ederler. Bu nedenle kamp hayatı düzenli ve sadedir. Dinlenme saatlerindeki öğrenci ordugâh içinde tamamen serbesttir ve resim, şiir gibi güzel sanatlarla veya okumakla meşgul olurlar. Boru sesini duydukları an ise tekrar toplanırlar. Kamp dönüşünde öğrenciler daha disiplinli ve milli davayı anlamış olarak evlerine giderler.⁴⁰

Savaş Mecmuası yazarının ziyaret ettiği kamptaki öğrencilere “vatan sizden hizmet istese ne yaparsınız” sorusunu sorduğunda aldığı cevap da kampın kazandırdıklarını teyit eder niteliktedir:

“*Koşarız!... Bizim yaşımıza ne bakıyorsunuz? Biz asker oğlu askerleriz. Mektepte gördüğümüz nazari askerlik derslerinin tatbikatını da ikmal ettik. Türk genci vatan hizmetinden kaçmaz. Bunu dost da düşman da böyle bilsin!*”⁴¹

38 *Yenisabah*, 9 Ağustos 1939.

39 *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1941- 1942*, s. 116- 117.

40 a.g.e., s. 117- 119.

41 “Liseliler Kampa Çıktı!”, *Savaş Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 8, 1 Temmuz 1940, s. 9.

“Milletin istiklalinin aynası, çalışkan, sportmen, vatansever ve damarlarında mevcut asil askerlik kanıyla doğan Türk gençlerinin, küçük yaşlarda yurt müdafasına hazır birer asker” haline getirilmesi için askerlik sanatını öğrenmeleri şarttı.⁴²

Uygulamalarını bu amaçla sürdüren askerlik kamplarına sadece dergilerde değil dönemin günlük gazetelerinde de geniş yer ayrılır.

28 Temmuz 1928 tarihinde yani askerlik kampı uygulamasının henüz ikinci yılında bir gazetede erkeklerin Askerliğe Hazırlık kampı haber yapılır. “Gençleri Askerliğe Hazırlamak İçin Açılan Kamplar Bu Sene Feyizli Neticeler Veriyor” başlıklı haberde kampa çıkmış bir grup öğrenci talim yaparken görülür. Haberde gençleri askerliğe hazırlamak için kabul edilen kanunun ne kadar iyi sonuçlar verdiğinden; merkez İstanbul olmak üzere daha birçok vilayette açılan kamplara katılan askerlik zamanı gelmemiş “çocukların” vatan savunmasına koştukları aktarılır.⁴³

İlgili haberlerden bir diğerine 16 Temmuz 1936 tarihli Ulus gazetesi yer verir. Ankara Erkek Lisesi’nin Askerlik kampının Kültür Bakanı B. Saffet Arıkan ve Tümen Komutanı Tümgeneral Kemal Gökçe tarafından teftiş edilip beğenilmesi haber olarak verilir. Ankara Erkek Lisesi öğrencilerinin askerlik öğretmenlerinin gözetimi altında Solfasol Köyü⁴⁴ yakınlarında her yıl kurdukları kampta çeşitli askerlik tatbikatı ve jimnastik yapılır. Kamp teftişinde öğrencilerin durumları, yemekleri ve çadırları bakan ve komutan tarafından beğenilir.⁴⁵

30 Temmuz 1937 tarihinde bu kez askerlik kamplarını ziyaret eden *Ulus* yazarı Cemal Kutay⁴⁶ olur. Yazar, Ankara Erkek Lisesi’nin askerlik kampında ⁴⁷geçirdiği bir saati anlattığı “*Milli Hazırlık Kadrosu İçinde Türkiye*” başlıklı haberinde ihtiyar bir köylüyle aralarında geçen konuşmayı aktarır. Diyalogun geçtiği atmosferin zihinde canlandırması bakımından ilgili konuşma aynen aktarılacaktır:

42 *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923- 1943*, Maarif Matbaası, Ankara, 1944, s. 116.

43 “Gençleri Askerliğe Hazırlamak İçin Açılan Kamplar Bu Sene Feyizli Neticeler Veriyor”, *Ulus*, 29 Temmuz 1928.

44 Ankara şehir merkezi ile Çubuk Çayı vadisine yakın olan köyün Türklerin ilk yerleşim yerlerinden olduğu söylenir. “Solfasol” kelimesi “sol” ve “fasol” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş olan coğrafi bir tanımlama olup, “solda bulunan ara, dere, vadi” anlamına gelir. Köyün coğrafi konumu da bu tarife uygundur. Ankara Tahrir defterlerinde de köyün adı “Solfasol” olarak geçer. Resmî kayıtlarda “Zülfadi” kelimesi kullanılır.

45 “Ankara Erkek Lisesinin Askerlik Kampı”, *Ulus*, 16 Temmuz 1936.

46 Kutay, tarihçi yazardır. 1924- 1928 yılları arasında Anadolu Ajansı’nda muhabirlik, *Hâkimiyet-i Milliye*’de istihbarat şefliği ve fıkra yazarlığı yapar. Konya’da *Yeni Anadolu Gazetesi*’ni ve *Zaman* dergisini; İstanbul’da *Halk* gazetesini ve *Millet* dergisini çıkarır. Ayrıca pek çok gazete ve dergide özellikle tarihi konularda yazdı, *Ulus* gazetesi bunlardan biriydi.

47 *Ulus*, 23 Temmuz 1939.

“İhtiyar köylüye sordum:

- ‘Baba kamptan memnun musunuz?

- *Kamp da ne demek oğul? Burada her gün düğün var. Bizim zamanımızda askere giden yas tutar; analar babalar bir daha gelmiyecek evladlarının arkasından sel gibi gözyaşı dökerlerdi. Şimdi gelenler de gülüyor onları gönderenler de...’*

İhtiyar köylü dayının gözlerinde, Yemen’in kızgın çöllerinde boşuna harcanan Türk nesillerinin ıstırabını bulabilirsiniz. Fakat o, bir yaz bulutu gibi gelip geçmiştir. Kampa doğru dönünce bakışı yirmi yaş delikanlılığının ateşini taşıyor. Bu bile ona, acı ve bahtsız dünü unutturacak değerinde bir teselli değil midir?’⁴⁸

Kutay’ın konuştuğu ihtiyar adamın eski ve yeni tarihe tanıklığı gerçekten dikkate değerdir. Sürekli geçmişten ders çıkararak ve Cumhuriyet’in iyiliklerini her yolla zihinlerine kazımaya çalışan bir neslin eskiden korkulan askerliği milli ve gurur duyulacak bir kimlik haline getirmesi gerçekten anlamlı ve keskin bir dönüş sayılırdı.

Aynı gazete 19 Temmuz 1939 tarihinde yine bir Askerlik kampı haberi yayınladı. “*Kamp ve Türk Gençliğinde Askerlik Sevgisi*” başlıklı haberde ilk dikkati çeken kamptaki öğrencileri hafif makineli tüfekle ateş ederken gösteren bir fotoğraftır.⁴⁹

Bu haberin yayınlanmasından birkaç gün sonra öğrencilerin askeri kamplarını bitirdikleri haberi sütunlarda yer alır. Ankara’daki ortaokul ve lise öğrencilerinin bu yıllık kamplarını bitirdikleri bildirilen yazıda, öğrencilerin askeri kıyafetlerini giyinmiş halde ve önlerinde bando ile ayrı ayrı Ulus Meydanı’na gelerek abideye törenle çelenk koydukları anlatılır.⁵⁰ Ayrıca haberin altında öğrencilerin Ulus Meydanı’nda İstiklal Marşı söylerken bir de fotoğrafları vardır.

1 Ağustos 1939 tarihli *Yedigün* mecmuası, “demokrat Şef İsmet İnönü”nün büyük oğlu Ömer İnönü’yü Ankara’da arkadaşlarıyla birlikte bulunduğu lise askerlik kampında ziyaret eder. Haber metninin yazarı Sabih Alaçam⁵¹, babası gibi bir asker olmak isteyen “*Küçük İnönü*”nün elindeki silahla çok mutlu olduğunu belirtir.⁵² Haberin devamında, Söğütözü’nde bulunduğu kampta ağırlaştığından ve olgunlaştığından bahsedilen Ömer İnönü’nün kamp hayatına alıştığı çünkü askerliği çok sevdiği aktarılır. Metinde, İsmet İnönü’nün Söğütözü kampını ziyaretinden bir anekdot da vardır:

48 “Ankara Erkek Lisesinin Kampında Bir Saat”, *Ulus*, 30 Temmuz 1937.

49 “Kamp ve Türk Gençliğinde Askerlik Sevgisi”, *Ulus*, 19 Temmuz 1939.

50 Talebeler Askeri Kamplarını Bitirdiler”, *Ulus*, 23 Temmuz 1939.

51 Alaçam, o yılların popüler gazetecilerindendir. Askeri konuları içeren röportajlarıyla tanınır.

52 “Ömer İnönü Asker”, *Yedigün*, Sene 7, No 334, Cilt 13, 1 Ağustos 1939.

“Milli Şef İsmet İnönü, Söğütözü kampını şereflendirdiği gün,
<< Ömer nerede? >> diye sormuş İsmet İnönü.

Çadırında istirahat ediyormuş, söylemişler. Milli Şef gitmiş, Ömer İnönü’ye ve manga arkadaşlarına:

<< Nasılsınız oğullarım? >> demiş.

<< İyiyiz babamız!>> cevabını vermişler...”

Alaşam’a göre bu kısa ama birçok şeyi içine alan konuşma Milli Şef ile bütün Türk çocukları arasındaki baba oğul ilişkisini; büyüğün sevgisini ve küçüğün saygısını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca öğrencilere sorduğu sorular karşısında aldığı cevapların, Cumhuriyet çocuklarının demokratik reel mantığını gösterdiği fikrinde olan yazar, röportajında Ömer İnönü ve arkadaşlarının hep bir ağızdan söylenen cümlelerine de yer verir:

*“Tüfeğimiz namusumuzdur, onunla yatarken de beraberiz!”*⁵³

Alaşam, haberinin son cümlelerinde Ankara’ya dönüş yolunda bu sözün kulaklarını da hiç durmadan çınladığını ve kendisini kahramanların diyarında hissettiğini yazacaktı.

Bu diyaloglardan anlaşıldığı üzere askerlik kamplarının Türk gençlerini yurt savunmasına hazır, vatansever askerler olarak yetiştirmesi amacı⁵⁴ ilgili dönemde kabul gören bir misyondur ve uygulamada da başarıya ulaşmış gibi görünmektedir.

Bir tarih bilinci yaratmada, bir devletin siyasal ve kültürel yaşamıyla özdeşleşmeyi sağlamada ve en önemlisi ulusal geleneklerin ve şuurun oluşturulmasında eğitimi bir araç haline getirmenin yirminci yüzyılın temel özelliklerinden biri olduğu savunulabilir. Her ne kadar günümüzden bakıldığında bu tür uygulamaların insan haklarını gözetmeyen ve içe kapanık yaklaşımlar olduğu fikri kulağa doğru gelse de o dönemin şartlarında milliyetçi akım temelinde öğrencilere bu olgunun aktarılması zorunluydu. Bunun en yaygın yolu ise ders kitaplarını kullanmaktı. Derslerde işlenen konularda ulusal tarihin olağan “malzeme” sınırlamasıyla karşı karşıya kalınması normaldir. Tarihsel süreçlere ilişkin basitleştirilmiş anlatımlar ve açıklamalar elbette ki yanlış bir bakışa neden olur. Dost- düşman, iyi- kötü gibi kutuplaşmış kavramların sık kullanılması genelde olumsuz çağrışımlar yapar ancak Türkiye Cumhuriyeti kadar genç ve hızla gelişmeye hazır bir tasarımın durup yöntemleri sorgulayacak vakti yoktu. Uluslaşma bakımından eğitim sürecinin de devlet, millet ve ordu üçlemesinin olumlu ve işlevsel taraflarına yönelmesi bu çerçevede anlamlıydı.

Bu yönelişin ve bütünleşmenin en belirgin örnekleriyle Askerliğe Hazırlık Dersleri kitaplarında karşılaşıldığını söylemek yanlış değildir.

⁵³ *Yedigün*, 1 Ağustos 1939.

⁵⁴ *Vatan*, 3 Eylül 1949.

Erkekler için İlk Ders Kitabı: *Askerliğe Hazırlık Dersleri* (1926)

Analiz edilecek ilk ders kitabı Askerlik derslerinin verilmesine karar verilen 1926 yılında yazılmış *Askerliğe Hazırlık Dersleri* adlı ders kitabıdır. Bu kitabın en önemli özelliği Cumhuriyet Dönemi askerlik dersleri uygulamasının ilk ders kitabı olmasıdır. Ders kitabı yazarı da bu ehemmiyetin bilincinde olduğundan kitabın başına “*Muallimlere Bir İki Söz*” başlığıyla bir metin ekler. Cemil Tahir her konuda olduğu gibi askerliğe ait konularda da teorik bilginin pratik hale dönüştürülmesinin öneminden bahsederek cümlelerine başlar. Öğretmene düşen ilk görevin, derslere önceden çok iyi hazırlanması ve o günkü konuya ait haritaların ve malzemelerin derse getirilmesinin öğrencinin anlayışını çok kolaylaştıracağını unutmaması olduğunu belirtir. Örneğin tüfek tarif edilirken sınıfta bir tüfek olmalıdır; makineli tüfek tarif edilirken yakınlardaki bir kitadan bir makineli tüfek ödünç alınmalıdır hatta topun tarif edildiği derslerde civarda topçu kıtası varsa okul bahçesine bir top getirterek dersi topun başında anlatmak öğrencide derse karşı heves uyandırabilir. Yazar, bu tür hazırlıkların yalnızca öğretmenin görevi olmadığını, okul idaresinin de alet ve edevatın temini konusunda yardım etmek zorunda olduğunu hatırlatır.

Ardından savaşları değişen niteliğine vurgu yapar ve harplerin artık “*millet harbi*” şeklinde yürütüldüğüne değinir. “*Kadınlı erkekli milletin her ferdi*” harbe faydalı bir görev almak zorundadır. Bu yüzden de harbin nasıl yapıldığını sadece mesleği askerlik olanların değil herkesin bilmesi gerekir. Yine yazara göre ordunun asıl görevi harbi yapmak değil, seferde ve barışta millete harp usullerini öğretecek bir “*okul*” işlevi görmektir. Ayrıca harpte toplanan milleti sevk ve idare eden de yine ordudur. Harbi ve usullerini öğrenmek herkes için bir vatan vazifesidir. Askerlik bilgisini öğrenmek bu vazifenin başında gelir. Bu nedenle Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti askeri liselere haftada bir saat olmak üzere askerlik bilgisi dersi koymuştur. Yazar, sivil liselerde de bu dersin okutulmasının mutlak bir gereklilik olduğunun altını çizer ve “*pek yakınlarda*” bu derslerin tüm liselere verileceğinden şüphesi olmadığını belirtir. Bu durumda doğal olarak öğretmenlerin ve öğrencilerin bir kitaba ihtiyacı olacağını çünkü derslerde birlik sağlanması gerektiğini düşünen yazar, bu amaç için kitap yazdığını aktarır. Bu ders kitabının “*düşündüğü kaideyi temin ederse bahtiyar*” olacağını söyleyerek sözlerine son verir.⁵⁵

Yazar sekiz bölüme ayırdığı kitabının ilk bölümünde “*harp nedir, harbin zaruret, askeri sınıflar, muhtelif sınıflar ve nasıl kıtaat oluşturulur*” gibi konulara değinir. Sonraki bölüme askerlik vazifesini anlatarak başlar. Daimi orduya asker toplama usulleri ve Türkiye Ordusu teşkilatı ile ilgili bilgi verir. Daha sonra Türk ordusu teşkilatını Yeniçeri ve Nizam-ı Cedid ordularıyla karşılaştırır ki bu konudaki bir karşılaştırmaya sonraki yılların ders kitaplarında karşılaşmaz. Üçüncü bölümde daha soyut konulara değinilir: askerlikte itaat, arkadaşlık, saygı, selamlama, namus, şeref, doğruluk, sadakat gibi. Sonraki bölümde kesici aletler, ağır silahlar, tüfek parçaları, mermiler, mer-

55 Cemil Tahir, *Askerliğe Hazırlık Dersleri*, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1926, s. 1.

milerin atılıp boşalması ve ateş alması, hafif makineli tüfekler ve mermileri, otomatik tüfeklerin başlıca parçaları, tabancalar ve mermileri, tüplü ve otomatik tabancalar ve son olarak işaret tabancaları konularına detaylarıyla değinilir. Bu fasılda silahların ve mermilerin özenli çizilmiş karakalem tasvirleri vardır. Yalnızca silahlar ve mermiler değil, savaş alet ve edevatlarının da çizimleri yapılır. Her çizimin altına kısa açıklamalar yapılır.

Beşinci bölümde nişan almak ve atış yapmak konusuna çok geniş yer ayrılır. Öğrencilere “*yere yatarak, diz üstünde, oturarak; tüfeği dayayarak ya da dayamadan nasıl nişan alınacağı*” detaylarıyla anlatılır. Bunlardan önce ise temel bilgi olarak kabza kavramak, tetik düşürmek ve nişan noktası akıcı bir dille detaylarıyla anlatılır. Altıncı bölüm haritaya ve topoğrafyaya ayrılır. Nasıl harita okunacağı, kroki yazılacağı, makyas usulleri ve pusulayla veya pusulasız (güneşle, ayla ve saatle) nasıl yön bulunacağı konularından bahsedilir. Arazi şartlarının haritalarda nasıl gösterileceğiyle ilgili öğrenciye resimli anlatımlar yapılır. Sıradaki fasılda milletin seferdeki vazifeleri ve birlikler üzerinde durulurken son bölümde bu konular biraz daha geliştirilir. Muharebe çeşitlerinin anlatıldığı başlıklarda Kosova Muharebesi, Niğbolu Muharebesi, Varna Muharebesi ve İstanbul’un Fethi konularına değinilse de bu olayların tarihi değil askeri yönleri üzerinde durulur. Kısacası muharebe haritaları üzerinden savaşın nasıl ve hangi tekniklerle yapıldığı anlatılır.

1920’li Yılların Askerliğe Hazırlık Ders Kitapları

1928 yılında Fen Tatbikat Mektebi Müdürü, Kaymakam Abdullah Muhlis tarafından yazılan *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından* isimli ders kitabının, 1926 yılında yazılan ders kitabına göre daha somut ve teknik konulara değindiği görülür. “*Harbiye Mektebi Zabitan Kursu ve İhtiyat Zabitanlarıyla Harbiye Sınıflarına*” okutulmak üzere hazırlandığı kitapta moral değerlere yer verilmez. Yollar, yolların inşa edildiği malzeme, yol güzergâhları ve hücum hesaplamaları, bataklıkta nasıl yol inşa edileceği, yolların tamirâtı ve nehir üzerindeki yollar gibi alt başlıklar açılır. Elektrik otomobilleri, motorlar ve özellikle de şimendiferler hakkında detaylı izahata girilir: şimendifer güzergâhının temin ve tespiti, raylar, şimendifer malzemeleri, şimendiferlerin işletilmesi, şimendiferlerde işaretler, nakliyat usulleri, barış ve sefer zamanlarında şimendifer teşkilatları ve usulleri idaresi, şimendifer kıtanının istihdamı ve işletilmesi gibi.⁵⁶

1929 yılında yine Cemil Tahir tarafından çıkarılan ders kitaplarından birisi okullarda okutulur. Kitabın ilk dersi hava kuvvetlerinin önemine ve teşkilat yapısına ayrılır. Anlatım boyunca öğrencilerin anlayabileceği sadelikte cümleler kuran yazar, hava kuvvetlerinin önemini şu sözlerle izah eder:

56 Abdullah Muhlis, *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından*, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1928.

“... düşmanlar kara ve deniz hudutlarının kapalı olduğunu görünce kuvvetlerini havadan memleketin içine saldırtıyor. O halde memleketin hava kapılarını da kapamak lazımdır.”⁵⁷

Ülkeyi milletin evi olarak gösteren bu anlatış elbette ki öğrencilerin aklında kalacaktı.

Hava teşkilatından sonra anlatılan deniz teşkilatı konusunda tarihi bilginin yanı sıra daire ve şubelerin de verildiği görülür. Ayrıca her dersin sonuna “Sualler” başlığıyla bilgiye yönelik sorular eklidir. Bu sorular yoruma kapalıdır ve öğrencilerin ezberledikleri bilgileri yoklamaya yöneliktir. İkinci fasıl iki genel “ders” başlığı ile Askerlik mükellefiyetine ayrılır. Birinci ders “yeni kura efradının tertip ve taksim usulü, tertibat değiştirilebilir mi?” sorusuyla başlar ve çok net bir cevap verilir: “Mümkün değildir.”

Aynı fasılın ikinci dersi askerden kaçmanın cezaları, askerden kaçanların ne suretle takip edileceği, ilk ve son yoklamalara gelmeyenlerin cezaları; bekayalık, saklılık, firar ve izinsizlik cezaları anlatılır. Bu kısımda askerden kaçanlar konusunun üzerinde özellikle durulur. Askerden kaçanların “asla kurtulamaz” oldukları şu sözlerle ifade edilir:

“Her ne suretle olursa olsun askerlikten kaçanlar, vatan borcunu ifadan savuşanlar kanunun önünden kurtulamaz.”⁵⁸

Diğer bazı geç dönem kitaplarında “Türkün zaten askerlikten asla kaçmayacağı” varsayımı öne sürülürken bu kadar erken tarihli bir ders kitabında her türlü olumsuzluğun olabileceğinin kabul edilmesi ve kanun gücüne sığınma olgunluğunun gösterilmesi dikkate değer bir yaklaşımdır.

Son iki derste ise muharebe arabaları, zırhlı otomobiller ve bunlara karşı nasıl korunacağını anlatır. Bu bölümde dikkati çeken şey muharebe arabalarından korunma konusunda karşılaşılabilecek her türlü pozisyonun “yanlış” ve “doğru” ifadeleriyle toplam 27 görselle tek tek açıklanmasıdır. Bu konularda detaylı talimat verilir. Askerlerden canlarını hiç düşünmeden feda etmeleri değil kendilerini korumaları beklenmektedir. Bu önemli bir zihinsel odaklı çünkü sonraki yılların birçok ders kitabında öğrenci askerden beklenenin hiçbir şey düşünmeden düşmana atılmak olduğu metinler de analiz edilecektir.

Kitabın son faslı “Askeri Tarih” konularından oluşur. Belki de ders kitabının en canlı kısmı burasıdır. İlk konu olan “Balkan Seferi”ni öğrencinin Rumeli haritasından takip ederek anlaması gerektir.⁵⁹ Balkan Savaşları’nın başlaması “...en zayıf bir za-

57 Cemil Tahir, *Askerliğe Hazırlık Dersleri Dördüncü Kitap*, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1929, s. 3.

58 Tahir, a.g.e., s. 16.

59 a.g.e., s. 109.

*manımızdı. Bu fırsatı kaçırmadılar...*⁶⁰ sözleriyle açıklanır. Daha sonra harp tüm askeri ve coğrafi yönleriyle ele alınır ve Bulgarlarla yapılan Kırkkilise Muharebesi, Lüleburgaz Muharebesi, Çatalca Muharebesi ve Edirne Kalesi olaylarına bölünür. Savaşın gelişmesi harekâtlar bakımından değerlendirildikten sonra Bulgarlar hakkında dikkat çekici bir ifadeye yer verilir:

*“Bulgarlar Türk askerini ve bir kısım halkını her tarafı nehirle çevrilmiş bir adacığa doldurmuş, aç, biilaç hastalıktan sefil, perişan olmalarına, birçoklarının ağaç kabuğu kemirerek karınlarını doyurmak istemelerine seyirci kalmış, ölümlerini tacil etmişti...”*⁶¹

Savaşlar ve muharebeler kısmında genelde detaylı askeri değerlendirmeler yapılsa da bazen dozunda bırakılarak bu tür anlatımlara girilmiş. “*dozunda*” kelimesinin kullanılma sebebi buradaki ifadelerin doğrudan yabancı düşmanlığını çağrıştırmamasıdır. Savaş ortamında olan bir olay aktarılır. Ancak inceleme kapsamındaki bazı kitaplarda düşmanlığı ve hatta intikam almayı öğütleyen ifadelerle karşılaşılacak ve bu ifadelere sırası geldikçe yer verilecektir.

Kafkas Cephesi muharebelerinin anlatıldığı derste Ermeni ayaklanmasına değinilir:

*“... Zaten Ermeniler eskiden beri içimizde teşkilat yapmışlar, silahlar, bombalar hazırlamışlar, saklamışlar Rusların bir işaretini bekliyorlarmış...”*⁶²

Ermeni ayaklanması ile ilgili klasik “*sadık tebaa*” vurgusu burada görülmez. Zaten ulusçuluk zeminine kurulmuş bir devletin böyle bir vurguyu kullanmasına gerek de yoktur. Aynı şekilde Ermeni göçüne de uzun uzun değinilmez. Ermenilerin “*orduyu arkadan vurmaya kalkışmaları üzerine ordu kumandanının gösterdiği lüzum üzerine...*” Ermeniler toplanarak kabileler halinde cepheden uzak mıntikalara göç ettirilmişlerdir. İfadeden anlaşılacağı üzere bu mantıksal bir gereklilikti ve yapıldı mesajı verilir.

İlgili faslın sonunda Çanakkale Muharebeleri askeri detaylarla anlatılır.

1930’li Yılların Askerliğe Hazırlık Ders Kitapları

Cemil Tahir’in 1930 yılında *Askerliğe Hazırlık Dersleri* kitabında⁶³ değinilen konular okutulduğu sınıf itibarıyla bir önceki yılın kitabının konularından farklılık gösterir. Bu kitapta değinilen farklı konular şunlardır: Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Teşkilatı, Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti ve teşkilatı, neferin eşya ve teçhizatı, kışla ve koğuş hizmeti, tayyarelere karşı korunmak, arazi arızalarının tarama ile gös-

60 a.g.e., s. 110.

61 a.g.e., s. 117.

62 a.g.e., s. 136.

63 Cemil Tahir, *Askerliğe Hazırlık Dersleri Üçüncü Kitab*, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1930.

terilmesi, memlekette casuslar, keşif, emniyet ve tarassut⁶⁴, öncü, yancı ve artıcı, 93 Rus Seferi ve 1897 Yunan Harbi ve Plevne Muharebeleri'dir.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Teşkilatı bu ders kitabında ilk sıradaki derstir. Kara, deniz ve hava kuvvetlerinin vazifeleri ve daireleri verildikten sonra öğretmenlerden, müsteşarların kimler olduklarını söylemelerini ve mümkünse resimlerini göstermeleri istenir.⁶⁵

Tayyare taarruzu halinde nasıl hareket edilmesi gerektiği konusu topyekûn harp anlayışına uygun olarak “doğru” ve “yanlış” görselleriyle tek tek ifade edilmiş. Son derece anlaşılır şekilde çizilmiş görseller “*sokakta, evde, oda içinde, sinemada, büyük bir ticarethanede, pazar yerinde, tramvayda, arabalarda, kırdada, istasyonda, trende, trenin kırdada durması halinde, geceleyin, gaz bombalarında kırdada, gaz bombalarında odada, gaz bombalarında evde, mayi zehir maddeli bombalarda*” başlıklarıyla bu mekânlarda yapılması ve yapılmaması gerekenleri aktarır.⁶⁶

Savaşların ve tarihi arka planlarının verildiği kısımlarda savaş sebeplerinin tarafsızca anlatıldığı görülür. Öğrenci kin ve düşmanlığa sevk edilmez bunun yerine sebep-sonuç ilişkisi kullanılarak bazı açıklamalar yapılır. Ancak genel olarak savaşlarda askeri mevzular üzerinde durulur.

Aynı yazarın yine 1930 yılında çıkardığı ders kitabında bu kez bazı konu farklılıklarının yanı sıra anlatımda da genel ve daha kolay ifadelere başvurulduğu anlaşılır. Çok sayıda görselin kullanıldığı ve ağır konuları bile sıkıcılıktan çıkararak kitabın konuları “Ordu Teşkilatı” ile başlar. Konuyla ilgili dersin öğretmenine yine bir not düşülür:

*“Muallim şimdiki ordu müfettişlerinin ve kolordu kumandanlarımızın isimlerini öğretmenli ve mümkün olursa resimlerini de göstermek suretile talebeye kumandanlarımızı tanıtmalı ve bu kumandanlarımızın harpteki hizmetlerinden bahsetmelidir.”*⁶⁷

“Orduya Efrat Nasıl Tedarik Edilmelidir?” başlığında küçük zabıtlardan *“ordunun iskeleti”*⁶⁸; zabıtlardan ise *“ordunun temeli”*⁶⁹ olarak bahsedilir.

İkinci Fasıl “Askeri Mükellefiyet”in son dersinde askerlik şubelerinin nasıl asker topladığı anlatılırken gençlere de bir mesaj verilir. Buna göre, askerlik vazifesi mukaddes ve mübeccel bir görevdir. Gençlerin bu görevi seve seve karşılaması ve askerlik süresince öğrendiği şeylerin vatan savunmasında en gerekli bilgi olduğuna

64 Gözlemde keşif ve emniyet.

65 Tahir, a.g.e., s. 5.

66 a.g.e., s. 61.

67 Cemil Tahir, *Askerliğe Hazırlık Dersleri İkinci Kitap*, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1930.

68 Tahir, a.g.e., s. 15.

69 a.g.e., s. 17.

inanmalıdır. Bu hizmetten kaçmak ya da “*sahtekârlığa cür’et etmek gibi adiliklere*” tenezzül etmemelidir.”⁷⁰

İfadelerden anlaşılacağı üzere burada da “*Türk asla askerlikten kaçmaz*” anlayışından daha gerçekçi bir tutumla “*buna tenezzül edilmemesi*” öğütlenir. Sonraki başlıkta asker gençlerden askeri terbiyenin bir parçası olarak soğukkanlı ve cesur olmaları beklenir. Bu özelliklere sahip olmayan insanların “*eyi bir asker ve iyi bir vatanperver*” olamayacakları hatırlatılır.⁷¹ Ancak Türklerin yaratılış özelliği olarak cesur, soğukkanlı ve yokluğa dayanıklı oldukları eklenir. Hemen sonra da çok önemli bir konuya vurgu yapılır:

“*Fakat cesurluk kör körüne nefsi tehlikeye atmak demek değildir. Her askerin ve her Türk’ün vücudu ve sıhhati memleket için lazımdır.*”⁷²

Silahların anlatıldığı dördüncü fasılda aynı konuya değinilir:

“*Muharebede ölümü hiçe saymak her askerin şeref ve namus borcudur. Fakat ölümü göze almanın yerini kestirmek de ayrıca bir vazifedir... Fakat şunu da asla hatırdan çıkarmamalıdır ki vücudu ateşten korumak bahanesile düşmanın üzerine saldırmağı geciktirmek ve arkadaşlarından geri kalmak korkaklık demektir ki korkak insanların kanun mucibince cezası kendi kurşunumuzla ölmektir.*”⁷³

Bu kez tonda bir değişiklik yapılmış; askerin canının değerli olduğu vurgulanırken bir taraftan da görevlerini ihmal ederse sonunun aynı olacağından ve bu kez askerin alacağı ceza gereği kendi kurşunuyla can vereceğinden bahsedilir. Kısacası askerin görevini iyi ve vicdanlı yapması için ona gözdağı verilir.

Takip eden konuda “*kendini düşmana göstermeden yanaşmak mümkün müdür*” sorusuna “*bittabi mümkündür*” cevabı verilir. Arkasından tam on dokuz farklı görselle kendini düşmana göstermeme halleri gösterilir.

Ders kitabının on üçüncü dersi bombaları konu alır. Bomba çeşitleri, nasıl atıldıkları ve tesirleri etraflıca izah edildikten sonra öğretmene gerçekten ilginç bir uygulamanın notu düşülür:

“*Terbiye-i Bedeniye saatlarında ya talim bombaları veya bomba ağırlığında taşlarla bomba atmak talimi yapılmalıdır.*”⁷⁴

Her ne kadar daha önceki açıklamalarımızda Beden Eğitimi derslerinin askerlik dersine paralel spor uygulamaları içerdiğini belirtmiş olsak da böylesi bir öneriyle analiz kapsamındaki başka hiçbir ders kitabında rastlamayacağız.

70 a.g.e., s. 31.

71 a.g.e., s. 33.

72 a.g.e., s. 34.

73 a.g.e., s. 47.

74 a.g.e., s. 64.

Aynı ders kitabının yirmi beşinci dersinde seferberlikten bahsedildiği satırlarda sonraki kitapların seferberlik konularının anlatımına da örnek olacak düzenli işleyen makine örneği verilir:

*“Bir makinenin işlemesi için o makineyi terkip eden bütün aletlerin muntazam vazifelerini görmeleri lazımdır. İçinden bir çarkın dışı kırılrsa tekmil makinenin işleminde bir intizamsızlık olur. Ordu bir makine gibi intizam ister...”*⁷⁵

“*Meşhur Muharebelerimiz*” başlıklı son fasılda Çaldıran Muharebesi, Birinci Viyana Seferi, İkinci Viyana Seferi, İstiklal Harbi ve muharebeleri anlatılırken herhangi bir duygusal ifadeye rastlanmaz. Yalnızca İstiklal Harbi gibi muazzam bir eserin bir derse sığdırılmasının imkânsızlığına atıfta bulunulur.⁷⁶ Onun dışında hareket ağırlıklı anlatımlarda sıklıkla tertibat görsellerine başvurulur. Bir de İkinci Viyana Seferi anlatımında yenilginin sebebi kumanda heyeti olarak gösterilmekle birlikte “*Türkiye’nin düşüşünün başladığı o an*”dan memleketi idare eden şahısların kişisel keyif ve heveslerine dalmalarının etkisine de değinilmeden geçilmez.⁷⁷ Bitirirken ders kitabında yazım noktalama anlamında en az özen gösterilen kısmın harpler bölümü olduğunu söylemek gerekir ama diğer yandan ilgili bölüm görseller, çizimler, tertibatlar ve haritalar bakımından çok güçlüdür.

1930 yılının belki de en çok ses getiren Askerliğe Hazırlık ders kitabı, Muallim Afet’in “*Askerlik Vazifesi*”dir. İlgili kitap Yurt Bilgisi notlarından derlenmiş olup kitabın yazılış aşamalarını Atatürk’ün büyük bir dikkatle izleyip gerekli gördüğü yerlerde müdahalelerde bulunduğu veya konulara eklemeler yaptığı yaygın dile getirilen bir gerçektir. Dönemin Büyük Erkânıharbiye Reisi Müşür Fevzi Paşa ve Maarif Vekili Cemal Hüsnü tarafından övgüyle söz edilen ve tebriklerinin ilgili kitabın başında yayımlandığı ilgili kitap dönem basınının da ilgisini çeker.

2 Haziran 1930 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Muallim Afet Hanımefendi’nin eski Türk tarihi ve Türk kadınının seçme hakkı konulu konferansları hatırlatılır ve “*neşrettiği nefis ve kıymetli eser*”den bahsedilir. *Askerlik Vazifesi*’nin en büyük milli otoriteler tarafından beğenildiği ve Büyük Erkânıharbiye Reisi’nin eseri bir tamimle bütün orduya yaydığı haberin detaylarındandır.⁷⁸

Uzun süre okullarda Askerliğe Hazırlık ders kitabı olarak da okutulan kitap yine aynı gazetenin 29 Ağustos 1930 tarihli “*Kitabiyat*” kısmına konu edilir. Bu kez kitabın Türk kadınının fikri hayatını göstermesi açısından bir değerlendirilmesi yapılır. Buna göre, kadınların çoğu eskiden şiir, hikâyeye, roman gibi yapıtları kaleme alırken ve hatta bazıları ciddi makaleler de yazarken şimdi Muallim Afet Hanım çıkıp bu kadar önemli bir memleket meselesini tahlil eden bir eser yazabilmiştir. Bunun şaşkınlık

75 a.g.e., s. 98.

76 a.g.e., s. 140.

77 a.g.e., s. 139.

78 “Askerlik Vazifesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Haziran 1930.

yarattığı ancak Türk kadını için çok önemli ve cesur bir adım olduğu ayrıca belirtilir. Haberde kitabın eğitim açısından önemine de vurgu yapılır.⁷⁹

Kitapta belirginleştirilen temalardan birisi “*ordu mekteptir*” önermesidir. Afet Hanım’a göre, ordu milleti okutmak ve eğitmek işlerini büyük gayretle, dikkatle ve çalışkanlıkla yürütür. Memleketin her yerindeki “*nur ocakları*” milletin dimağlarını aydınlatır. Maarif Vekâleti’ne bağlı okullar da dâhil bütün bu ocakların yanında asker ocağı da aynı görevi yerine getirir.⁸⁰

Askerlik Vazifesi kitabına genel olarak bakıldığında dikkati çeken şeylerden birisi tasarımı ve sayfa düzenidir. Küçük bir kitap halinde yayınlanan eserin her konusunun başında bir asker figürü vardır. Yazı tipi seçimi ve akıcı dil sayesinde metinler çok rahat okunur. Çalışmamız kapsamındaki hiçbir ders kitabının değinmediği “*askere gidenlerin muhtaç ailelerine yardım konusu*”na hissedilen duyarlılık bu kitaba bir kadının duyarlılığının dokunduğunun göstergesi gibidir. Ayrıca kitabın arka kapağındaki ibare de bu görüşe katkı sağlar niteliktedir:

“*Bu kitabın hâsılatı HİMAYE-İ ETFAL Cemiyeti’ne terk olunmuştur. Cemiyet bu hâsılatı asker liselerinde okuyan sırf ASKER YETİMLERİNE yardım tahsis edecektir.*”⁸¹

Ertesi yıl yine Cemil Tahir’in çıkardığı *Askerliğe Hazırlık Dersleri* kitabının içeriği Muallim Afet’in kitabıyla kıyaslanamayacak derecede farklıdır. Hemen her kitapta değinilen konuların kapsamının 1931 baskı tarihli Cemil Tahir ders kitabında daraltıldığını ve daha önce işlenmemiş konulara yer açıldığını görürüz: komşu devletlerin askeri teşkilatları, muhtelif memleketlerde gençlerin askerliğe hazırlanmaları usulü, alev makineleri hakkında malumat, gazlar (boğucu, kabartıcı, tahriş edici, zehirleyici), sisler hakkında malumat, gaza karşı korunmak, ders ve mükâfat atışlarında şartlar, Tekâlif Harbiye Kanunu, muharebe vasıtaları, ileri karakollar, İngilizlerle yapılan muharebeler gibi.⁸² Yine konular dâhilinde Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, Suriye, Irak, Fransa, İngiltere, İran ve Sovyet Rusya (Kızıl Ordu) ordularının askeri teşkilatları incelenir. Ayrıca Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya, Lehistan ve Japonya’daki gençlerin askerliğe hazırlanma usulleri hakkında bilgi verilir.

Birinci faslın “*Talim ve Terbiye*” kısmında özellikle sivil okullarda izci ve spor teşkilatlarına çok önem verilmesi; bunların gençler arasında yaygınlaştırılması istenir. Bu teşkilatlarda askeri talimler yaptırılmakta ve silahların kullanılması öğretilmektedir.

“*Muhtelif Memleketlerde Gençlerin Askerliğe Hazırlanmaları Usulü*” konusuna askerliğe hazırlıkta yaşanan değişimler ve gerekçeleri hakkında açıklama yaparak

79 “Kitabiyat: Muallim Afet Hanımın Kitabı”, Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ağustos 1930.

80 Muallim Afet, a.g.e., s. 50.

81 a.g.e., s. arka kapak.

82 Cemil Tahir, *Askerliğe Hazırlık Dersleri Beşinci Kitab*, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1931.

başlanır. Büyük Harpten sonra en güçlü devletler başta olmak üzere tüm devletler “askerliği millileştirir.” Sadece askerlik çağına gelenleri silah altına alıp talim ve terbiye vermenin yeterli olmadığı anlaşılır. Ayrıca okullarda tüm gençlere savaşın değişen yüzünden ve ülkeye ne tür etkiler edebileceğinden bahsedilmeye başlanır. Bu etkilerin azaltılması için alınabilecek tedbirler için öğrencilere bilgi veren kurumlar okullar olduğuna göre Türk gençleri de diğer ülkelerdeki gençlerden geri kalmamalıydı. Ayrıca Türk gençliğini çeşitli ülkelerdeki harp işlerinin nasıl yürütüldüğünü bilmesi önemlidir.⁸³

Bu kapsamda ele alınan ilk ülke Fransa’dır. Askeri talim ve terbiye Fransa’da 1923 yılında çıkarılan bir kanunla kabul edilir. Eğitim ilkökul düzeyinde başlar. Kolordu komutanı ders ve talimleri teftiş eder. Derslerin sonunda sınavla “askeri tedrisat şahadetnamesi” verilir. Bu belgeye sahip olanlar askerlik hizmetini altı ay eksik yaparlar.

İngiltere’de ise askerlik eğitimi çok eski bir gelenektir. Fakat barış zamanında fazla sayıda asker bulundurmamak ve askerlik yapmak mecburi değildir. Çeşitli kolejlerde her gün öğleden sonra askerlik eğitimi verilir. Cumartesi günleri de bu eğitime ayrılır. Cumartesi günleri zabıtlar görev yapar. Okullarda öğrenci sayısına göre silah ve askeri kıyafet bulunur. Öğrenciler yılın on beş günü toplanıp ordugâhta talim yaparlar. Ayrıca İngiltere’de bu konu için sürekli sivil teşkilatlar vardır: atış cemiyeti, çocuk avcı cemiyeti, *Basskat* (keşşaf) cemiyeti gibi. 14-25 yaş aralığındaki gençlerin katıldığı bu cemiyetlerde askerlik zorunlu olmamasına rağmen herhangi bir harp ihtimaline karşı eğitim verilir.

Amerika’da askeri eğitim 184 üniversitede ve yüksek okulda devam eder. Bu okullarda talim terbiye grupları vardır ve askerlik dersleri mecburidir. Eğitim ilk haftada üç saat, devam eden süreçte ise haftada beş saattir. Ayrıca izci teşkilatı da vardır.

Kitap yazarına göre Faşizm, İtalya’daki çocukların ruhlarına işlenir ve bu sadece askeri eğitim yoluyla yapılmaz. 1926’da İtalyan gençlerinin asker olmadan önce askeri eğitim görmesi uygulamasına başlanır. *Balila* (teşkilat) kurulur. 8- 18 yaş arası çocuklar teşkilata dâhil edilir. Askeri eğitimin yanı sıra spor eğitimi de verilir.

Lehistan’da ise işleyiş diğerlerinden farklıdır. 16-18 yaş aralığındaki gençlere yılda iki kez altışar haftalık kurslar açılır. Yaz kurslarına genelde okul öğrencileri; kış kurslarına ise köylü ve çiftçi çocukları gelirler. Kurs süresince çadırlı ordugâhta kalırlar. Bu kurslar yüksek öğrenimde de zorunludur ve dersler askeri öğretmenler tarafından anlatılır.

Son olarak Japonya’da ilk ve orta dereceli okulların tamamında askerlik dersleri vardır. Özellikle 14 yaşından büyük çocuklar için eğitim saatleri daha fazladır. Okullarda askerliğe hazırlık dersleri Tarih ve Coğrafya derslerine dâhil edilir. Dersi

83 Tahir, a.g.e., s. 15.

başaramayan öğrenci sınıfı da geçemez. Başarılı olan öğrencilerin ise askerlik süreleri kısaldır.⁸⁴

Yirmi üçüncü derste Tekâlif-i Harbiye Kanunu ilk kez bu ders kitabında olmak üzere ele alınır. Bu kanuna göre, savaş zamanında sahibinin rızasına bakılmaksızın malzemesi elinden alınır. Yazarın bu konudaki yorumu Tekâlif-i Milliye Emirleri üzerindedir. Ona göre İstiklal Harbi'nde bütün millet canı gönülden bütün varı ile orduya yardım ettiği için zafer kazanılır. Ancak barıştan sonra devlet de hiç kimseyi alacaklı bırakmaz. Yazar bu konuya farklı bir bakış açısı kazandırır:

“... Esasen düşman memleketi istila ederse kendiliğinden verilmek istenmeyen malların düşman tarafından zorla alınacağı şüphesizdir! Bu sebeple iyi düşünen kimseler bu yoldaki müracaatları iyi karşılamalı ve malını saklamak, kaçırmak gibi vatanperverliğe yakışmayacak hilelere teşebbüs etmemelidir.”⁸⁵

Bu son derece mantıklı bir yaklaşımdır. Gerektiğinde kanun gücüyle zaten alınabilecek malların neden verilmesi gerektiği anlaşılır ve ikna edici bir şekilde dile getirilir.

Kitabın “*Muharabe Vasıtaları*”nı konu alan yirmi altıncı dersi son derece detaylı ele alınır. Canlı ve cansız muharebe vasıtaları konusunun sonuna bir de Mors Alfabeti eklenir. Öğrencilere bunun ezberlenip ezberlenmemesi gerektiğine dair bir kural belirtilmez.⁸⁶

Ders kitabının son kısmı her ne kadar “*Harp Tarihi*” başlığını taşısa da aslında konular boyunca tarih kitaplarında adı çok fazla geçmeyen harekâtların ve muharebelerin (Selman Pak Muharebesi/ 1915, Samarra ve Remadiye'nin İngilizler Tarafından İşgali/1917, Katbe Baskını/ 1916, Birinci, İkinci, Üçüncü Gaze Muharebeleri/1917, Şeria Muharebeleri/ 1918, Nablis Meydan Muharebesi/ 1918...) askeri detayları ve sayısal verileri üzerinde durulur. Kitabın sonuna ve cilt sırtına eklenen belgeler de tamamen bu konularla ilgili krokiler, haritalar ve cetvellerdir.

Bir Irk Sağlıklımsından Tavsiyeler: Harbin İstifai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin İslahındaki Ehemmiyetleri (1933)

1933 yılının ilk askeri terbiye kitabı Mahmut Şemsi'nin yazdığı ve farklı bir konuya odaklandığı *Harbin İstifai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin İslahındaki Ehemmiyetleri*'dir. Mukaddimesinde “*Görölmeyen Bir Nokta*” başlığıyla önemli bir tespitte bulunulur ve kitabın yazılma gerekçesi açıklanır:

84 a.g.e., s. 16.

85 a.g.e., s. 75-76.

86 a.g.e., s. 91.

“... çok şayanı hayrettir ki, insanlar kendi hizmetlerinde kullandıkları hayvanların nesillerini ıslah etmek için binlerce seneden beri uğraştıkları halde kendi nesillerinin ıslahı hususunda hemen bugüne kadar büyük bir gaflet içinde yaşamışlardır.”⁸⁷

Kendisini “ırk sağlığıcısı” olarak tanıtan⁸⁸ Doktor Mahmut Şemsi, savaşlarda en büyük fedakârlığı münevver Türk gençlerinin yaptığını ve onların ölümlerinin millet için çok hazin olduğuna vurgu yapar. Bu durum çok acıdır çünkü uzun yıllar devam eden harpler milletin en güçlü ve değerli parçasını alıp götürmüştür. Yazara göre, eğer ölen gençlerin yerini alacak zeki, fedakâr, cesur, sağlıklı ve bünyesi kuvvetli kişiler yetiştirilmezse Türk ordusu artık güçlü kahramanlardan oluşmayacaktır. Doktor, Türk milletini daima tehdit eden düşmanlara karşı koymak için Türk milletinin kahraman gençlere diğer tüm milletlerden daha fazla ihtiyacı olduğuna inanır. Bu konuda kaybedecek bir dakika bile olmadığını hatırlatan yazar “modern harplerin korkaklık ve şerefsizlik üzerine insan yetiştirmeye hizmet ettiği” gerçeğini de göz önünde tutarak hemen harekete geçme ihtiyacı duyar ve bu kitabı yazar.⁸⁹

Mahmut Şemsi’ye göre zabitler bir milletin en değerli fertleridir. Çünkü zabıt oluncaya kadar en zor aşamalardan geçmişlerdir ve bir milletin “ırk sağlığına fayda sağlayacak”, neslin ıslahını yapacak grup zabitlerden oluşur. Bu hedefe ulaşmak için yapılacak ilk şey zabitleri hemen evlendirmek ve üçten fazla çocuk yetiştirmelerini sağlamaktır. Doğacak çocuklar zeki, vatansever, kahraman ve fedakâr olma özelliklerini taşıyacaklardır. Ayrıca zabitlerin evlendirilmesi işini hükümet üstlenmelidir ve onları yine zabıt kızları ile evlendirmelidir. Evlendirilecek zabitler için seçilecek kızlar savaşlarda kahramanlık gösteren zabıt ailelerinden seçilmelidir. Hükümetin bir an önce “evlenme nasihat memurlukları” kurması şarttır. Böylece bu evliliklerden doğan çocuklar cesaret ve zekâyâ dair özelliklerini hem anne hem de baba tarafından alırlar. Yazar bu konuda oluşabilecek bir pürüze de kendince çözüm getirir: zabıt kızları çoğunlukla “öğretmenliğe heves etmektedirler”. Öyleyse beden ve zekâ bakımından ortalamanın üzerinde olan bu kızların zabitlerle evlendirilmeleri halinde borçlarının yarısı; en az iki çocuk yapmaları halinde ise borçlarının tamamı ödenmiş sayılmalıdır. Ayrıca zabitlerin hemen okul biter bitmez evlenmelerini sağlamak için maaşlarına evlilik zammı yapılmalıdır.⁹⁰

Türk milliyetçiliğinin ırk birliğine değil; ortak kültür, hatıra mirasına ve birlikte yaşama isteğine bağlı olduğunun hemen her ders kitabında tekrarlandığı bir çağda kendisini “ırk sağlığıcısı” olarak tanımlayabilen bir yazarın savaşlarda ölen kesim hakkındaki tespitleri doğru ve kabul edilebilir olsa da bu soruna bulduğu çözüm gerçekten şaşırtıcıdır. Mantık sınırını tıbben de zorlayan bu çözümlerin uygulandığına dair herhangi bir kaynağa ya da referansa araştırmamız dâhilinde rastlanmamıştır.

87 Mahmut Şemsi, *Harbin İstifai Tesirleri ve Zabitlerimizin; Neslimizin Islahındaki Ehemmiyetleri*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1933, s. 3.

88 Mahmut Şemsi, a.g.e., s. 24.

89 a.g.e., s. 24-25.

90 a.g.e., s. 30.

Öğretmen ve Meslek Okulları İçin Askerliğe Hazırlık Ders Kitapları (1937)

1937 yılında Askerliğe Hazırlık Dersleri alıp yazın kampa çıkanların sayısının 20.000'den fazla olduğuna dair bir haber yapılır. *Ulus* gazetesi haberin devamında Milli Müdafaa Bakanlığı'nın sivil okullardan kampa çıkan öğrencilere verilmekte olan kıyafet ve teçhizatın tedarik şekliyle ilgili bir kanun projesi hazırladığını yazar. Kanun projesinin hazırlanma gerekçesi, bakanlığın okullara kamp kıyafet ve teçhizatını vermedeki sorumluluğunun artacağını ve yakın zamanda kampa çıkanların sayısının daha da fazla olacağına dair yapılan tahmindir. Ayrıca bakanlık gençliğe çok önem verir ve yarının yurt koruyucusu olan gençliği askerliğe hazırlamak gibi önemli bir görev uğruna hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını da vurgular. Nihayetinde Milli Müdafaa Bakanlığı kara bütçesine “*sivil mekteplerin kamp masrafı*” adıyla bir fasıl açılarak 900.000 liralık bir tahsisat konulması için bu layiha hazırlanmıştır.”⁹¹

Bu yıl askerlik derslerinde Binbaşı Nazım Yaşınok'un yazdığı kitapların okutulur:

“*Genelkurmay Başkanlığı'nın 35764 numaralı ve 7- 10- 1937 tarihli emrile ve Kültür Bakanlığı'nın kararıyle Liselerin ikinci sınıflarına, Öğretmen ve Meslek okullarına ders kitabı olarak kabul edilmiştir.*”⁹²

İlgili ders kitabının önceki yıllara göre daha derli toplu olduğu söylenebilir; konular daha net sınıflandırılmıştır. Genel başlıklar şöyledir: “*Ordu Teşkilatı, Askerlik Kanunu, Askeri Terbiye Dersleri, Silah Bilgisi Dersleri, Atış Nazariyatı ve Terbiyesi Dersleri, Topoğrafya Dersleri, Seferberlik Dersleri ve Harp Tarihi Dersleri.*”

Konular harbin neden gerekli olduğu sorusuna cevap aranarak başlar. Yazara göre, “*harp kalkıyor, kalkacak*” gibi sözler “*kuru sözlerdir*”. Harpler hep devam edecektir ve önemli olan güçtür.⁹³ Ayrıca muharebelerde amacın karşdakini “*yok etmek*” olarak görülmesi gereği ve bu işin her türlü vasıta ile yapılabileceği de aynı konu içerisinde hatırlatılır.⁹⁴

Askeri terbiye derslerinin konusu itaat ve disiplin olarak belirlenir ve bu bölümdeki yaklaşım önceki yıllardaki yazarların yaklaşımlarından farklılaşmaya başlar. Çünkü bu kısımda “*itaat askerliğin temelidir*” kuralı verilirken aynı zamanda “*Türk'e ceza yakışmaz*” önermesinde bulunulur. Oysa önceki yıllarda kural ve kurala uyulmazsa ne olacağı kanun çerçevesinde anlatılır; bu tür iddialı cümlelerden daha gerçekçi bir yaklaşımda bulunulur.

Harp Tarihi dersleri kısmında anlatımlarda Tarih biliminin yöntemlerine ve kurallarına daha fazla yaklaşıldığını ve hikayeleştirmelerin azaldığını görürüz. Dersler

91 “Askerliğe Hazırlanan Gençlik”, *Ulus*, 21 Eylül 1937.

92 Nazım Yaşınok, *Askerliğe Hazırlık Dersleri I*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 1.

93 Yaşınok, a.g.e., s. 3.

94 a.g.e., s. 4.

ciddi bir havada anlatılır. Ayrıca bazı ders kitaplarında konu olarak dahi ele alınmayan “Eskişehir- Kütahya Muharebeleri”nin bu kitapta ayrı bir alt başlıkla ele alındığı görülür. Kahramanlık temasının altına gizlenilmeksizin başarısızlık dolaysız bir dille anlatılır. Olaylar sebep-sonuç ilişkisiyle açıklanır. Dil ve üslup son derece ölçülüdür.

Kitabın genelinde dilin ve Türkçe'nin etkin kullanımına rastlanır. Öyle ki 1937 yılında yazılan bu metinler bugün bile rahatça anlaşılır ve Arapça kökenli kelimelerle çok az karşılaşılır.

Kitapta görseller abartılı bir ağırlıkta olmamakla birlikte her dersin başına o dersin için sınıfta bulundurulması gereken silah ve teçhizat listeleri halinde verilir. Ayrıca öğrencilerden de bunların detaylı çizimlerinin ödev olarak yapılması istenir.⁹⁵ Atış derslerinin ders yılı içinde müsait havalarda okul bahçelerinde ve müsait yerlerde yapılması ayrıca hatırlatılır.⁹⁶

“Askeri Terbiye Dersleri” bölümünde yine Türk olmakla bağlantılı olduğu algısı yaratılan bir dizi önerme sıralanır:

“Türk sözünün eridir. Türk yalan söylemez. Türk doğruluktan ayrılmaz bir yiğittir. Türkün en büyük meziyetlerinden biri de mertliktir. Türk yaşamaktan da ölmekten de korkmaz. Türk amirinden aldığı emre karşı mutlak itaatte bulunur.”⁹⁷

Bir de “1897 (313) Yunan Harbi”nin anlatıldığı konuda Yaşınok'un yorumlarına rastlarız. Ona göre, bu harbin sonucu çok acıdır. Çünkü Türk ordusu zaferi kazandığı halde hiç iyi bir barış yapamamış; mağlup devlet, galip devletten daha karlı olarak sulh masasından kalkar. Binbaşı bu kötü sonucu hükümetin güçsüz olmasına bağlar ve ordunun hakkının adamakıllı savunulmamasından yakınarak Harp Tarihi derslerine son verir.⁹⁸

Halk ve Okullar İçin Yazılan Bir Askerliğe Hazırlık Kitabı: Askerlik Bilgisi (1937)

1937 yılında çıkarılan son kitap Veysel Ünüvar tarafından yazılır ve bu kitabı önemli bir özelliği vardır: “en yeni esaslara göre mektepler ve halk için yazılmıştır.”⁹⁹

İçinde altmış resim ve krokinin bulunduğu *Askerlik Bilgisi* kitabının başında Atatürk'ün çok özenli yapılmış bir resmini buluruz. Resimde Atatürk askeri üniformasıyla ve madalyasıyla görülür. Diğer bazı ders kitaplarında ya Atatürk resmi yoktur ya da Atatürk'ün Cumhurbaşkanı imajlı fotoğrafı kullanılmaktadır.

Ünüvar, kitabın giriş kısmı için yazdığı yazıda harplerin cereyanını gösteren bilgilerin tarih kitaplarına bırakılması gerektiğini ve askerlik kitaplarında sadece

95 a.g.e., s. 37.

96 a.g.e., s. 49.

97 Nazım Yaşınok, *Askerliğe Hazırlık Dersleri II*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 23- 25.

98 a.g.e., s. 75.

99 Veysel Ünüvar, *Askerlik Bilgisi (Kitap I)*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 1.

mesleği ilgilendiren kısımlara değinilmesi gerektiği görüşünde olduğunu açıklar. Daha sonraki konularda her fırsatta milli harbin özelliklerini ve harpten önce harbe hazır olmanın önemini vurgular.

Kitabın diğer bir ayırt edici özelliği fihristinin ilk sırasında “*Askeri Tabirler*” konusunun olmasıdır. Bu konuda Milli Müdafaa'nın anlamı ve kapsamı verilir. Sonrasında Milli Müdafaa hazırlıkları anlatılır ve meseleye ilk olarak halkın talim ve terbiyesi başlığı ile girilir. Devam eden konularda halkın kendisini nasıl koruyacağı ile yurdun ve ordunun emniyetine değinilir. Daha sonra Silahlı Kuvvetlerin yaptığı hazırlıklar ve seferberlikteki görevi açıklanır. Harp planları ve silahlar hakkında bilgi verilir. Harp ve muharebenin nasıl yapılacağı detaylarıyla anlatılır. Plevne, Seddülbahir Müdafaaaları ile Dumlupınar ve Arıburnu Taarruzları örnek olarak detaylarıyla açıklanır.

Sadece gençlerin eğitilmesi çerçevesinde kalmayan kitapta halkın talim ve terbiyesi konusunda şunlar söylenir:

*“Milli Müdafaa bakımından talim ve terbiye ana kucağından mezara kadar olan hayat kısmını ihtiva eder, fazlası olsaydı, onu da dâhil etmek lazım gelecekti. Çünkü hayatta siyaset müstesna olmak üzere harp kadar çetin, çetin olduğu nisbette fazilet, meziyet; kudret ve kabiliyet istiyen bir iş tasavvur edilemez...”*¹⁰⁰

Son olarak yazar, Milli Müdafaa konusunda daha önce dile getirilmeyen bir öneride bulunur: halk, askeri terbiyenin bir parçası olarak evlerini, salonlarını yurt sevgisi ve fedakârlık telkin eden resimler, heykelciklerle süsleyerek terbiye muhitini kuvvetlendirmelidir.¹⁰¹

1940'lı Yılların Askerliğe Hazırlık Ders Kitapları

1940'lı yılların Askerliğe Hazırlık Dersi kitapları yine Binbaşı Nazım Yaşınok'un imzasını taşır.

1940'lı yıllarına ait ders kitaplarının konuları önceki yıllardaki ders kitaplarıyla aşağı yukarı aynıdır. Kitaplar, Harp Tarihi dersleri ile sonlandırılır. Askeri konulara ağırlık verilen derslerde “*Birinci Viyana Seferi*” başlığında renkli ifadelere rastlanır:

*“Viyana'da büyük bir abidenin taşında şunlar yazılıdır: ‘Allah Viyanalıları ateşten, sudan, Türklerden korusun.’*¹⁰²

*Türk büyüklüğü, Türk kudreti Avrupa'yı bu kadar çok korkutmuş ve sarsmıştır. Anneler çocuklarını beşiklerinde: ‘Türk geliyor, uyu’ diye korkuturlarmış. Viyanalıyı Türk korkusu beşikten itibaren aşılarmıştır.”*¹⁰³

100 Ünüvar, a.g.e., s. 10.

101 a.g.e., s. 14.

102 Bahsedilen Alman kalelerinin kapılarında yazan “Allah bizi ateşten, sudan, Türkten korusun” duasıdır. Türk akınlara karşı yazılmıştır.

103 a.g.e., s. 93.

Yine “*Harp Tarihi Dersleri*” faslında “*Balkan Harbi*” dersi işlenirken çok şaşırtıcı bir paragrafta karşı karşıya kalırız:

“... *Bütün Türk halkı perişan oldu. Bulgarlar Edirne’yi zapt ettikten sonra Türk halkı ile askerini Meriç üzerinden bir adaya doldurarak açlıktan ve sefaletten hastalıktan öldürdüler. Bulgarlarla bu hesap henüz görülmemiştir.*”

Türk Çocuğu! Bu hesabın görülmesi de sana düşecektir... ”¹⁰⁴

Askerlik dersi alan Türk çocuklarına başka hangi hesapların görülmesi düşecektir bilinmez ama dershanesinde bu dersi dinleyen lise öğrencileri nasıl intikam alacaklarına kafa yormuş olabilirler. Yaşınok’un diğer hiçbir kitabında bu tür düşmanlığa teşvik cümlelerine rastlamayız. Zaten bahsedilen intikamın nasıl alınabileceği de belirtilmez.

Aynı faslın “*Türk İstiklal Harbi*” konusunda da “*Mustafa Kemal’in Türklüğü*” üzerinden Samsun’a çıkış kararının kısa bir değerlendirmesi yapılır:

“... *Büyük ATA; bu büyük hitabesiyle bütün Türk gençliğine 1919 senesindeki Türk milletinin ve yurdunun halini ve şartlarını ve İstiklal Harbinin başlangıcını canlandırmış oluyor ki, bu hal ve şartlar içerisinde ancak Türk kanını taşıyanlar bu kadar ağır karar verebilir.*”¹⁰⁵

Daha önceki yılların gerçekçi, mümkün olabildiği derecede yansız ve ağırlıklı olarak askeri bilgiler üzerinden anlatılan yüzeysel tarihin yerini yavaş yavaş milliyetçi bir tarihe bıraktığına şüphe yoktur. Ders kitaplarının tamamının “*Harp Tarihi*” kısımları değerlendirildiğinde bu önemli bir değişim sayılırdı. Belli ki ulusal ve ulusallaşmış tarih anlatmak daha önceki yıllarda ifade edildiği gibi Tarih kitaplarına bırakılmayacaktı.

Aynı yıllarda erkekler için yazılan Askerliğe Hazırlık dersleri ortaokul kitaplarında Kurmay Yüzbaşı Hakkı Ezgeç adına rastlarız. Yazarın inceleme kapsamındaki kitaplarından ilki *Askerliğe Hazırlık I* dir.¹⁰⁶ Kitabın “*İçindekiler*” kısmına bakıldığında harp, askerlik kanunu, askeri terbiye dersleri, disiplin, silahlar, harita, yön tayini, seferberlik gibi son on yılda klasikleşmiş konular görülür. Görsel kullanımının azaldığı kitapta yazı tipinin daha rahat okunacak bir hale geldiği ve kitaptaki konuların uzun uzadıya değil o yaş grubundaki öğrenciler için yeterli düzeyde anlatıldığı rahatlıkla söylenebilir. Diğer taraftan önceki yıllarda kullanılan “*Türkler*” odaklı anlatımların bu kitapta normalleştiği anlaşılır. Askerlik mesleği her zamankinden fazla övülür.

“*Disiplin*” konusunda yazılanları aşağıya alıntılarla ders kitabının genel bakışını anlamak bakımından faydalı olabilir:

104 a.g.e., s. 73.

105 a.g.e., s. 90.

106 Hakkı Ezgeç, *Askerliğe Hazırlık I Ortaokul Kitapları*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.

“... Dünyada Türk ordusu kadar disiplinli bir ordu yoktur. Çünkü, Türkler, aile ocaklarında büyüklerine karşı her milletten fazla itaatkar olarak yaşarlar ve bunu dünya milletlerinin tarihi de tasdik eder. CEZA UFAK DA OLSA, BİR YÜZ KARASIDIR; TÜRKE YAKIŞMAZ...”¹⁰⁷

Konu dağılımının dengeli yapıldığı kitapta Tarih konusu olarak “Timur’un Ankara Savaşı” ele alınır ve konuya farklı bir bakış açısı kazandırılır. Savaş krokileri ve iki tarafın kuvvetlerinin sayısal değerleri verildikten sonra “Netice” kısmında yapılan yorum farklı bakış açısına referans olarak gösterilebilir. Buna göre, Timur ve Yıldırım Beyazıt büyük Türk kahramanlarıdır. Karşı karşıya gelip çarpışmalarının tek sebebi yanlış zihniyettir. Yazar Türk milletinin yüzyıllarca bu muharebenin zararını gördüğü kanısındadır. Bu konuda da hükümdarlık idaresini suçlar:

“... Türk’ün düşmanları yine Türk kılıcı, yine Türk kudreti ve Türk kafasıyla kurtarılmış, kuvvetlendirilmiş oldu. Bunda en büyük amil olarak istibdat idaresinin ve hükümdarlık zihniyetinin kötülüğü, körlüğü göze çarpar. Milletlerin idaresi bugünkü gibi kendi ellerinde olsaydı bir iki sığıntı adam için ne böyle muharebeler vuku bulur ve ne de hükümdarların birbirine hiddeti, işi böyle neticeye götürebilirdi...”¹⁰⁸

Açıkça görüldüğü üzere geçmişle bugünü karşılaştırma ve geçmiş idare ile halkı ve bu kez de orduyu ayrı tutma eğilimi beraberinde Cumhuriyet’in iyiliklerini anlatmayı getirir. Ezgeç’e göre, Ankara Savaşı’nın doğurduğu kötü sonuçlarla bir kez daha karşılaşılmak istenmiyorsa “memleketini ve milletini, yurdunu ve ulusunu sevenlerin” Cumhuriyet idaresini de bütün varlıklarıyla sevmeleri, korumaları ve devam ettirmeleri gerekir; bu en büyük vazifedir.

Aynı yıl lise kitaplarında Ferit Birtek ismine rastlarız. Genelkurmay Başkanlığı tarafından açılan müsabaka sonucu seçilen ilk Birtek kitabı *Askerliğe Hazırlık I*’dir.¹⁰⁹

İlk kez bu ders kitabının girişinde “Milli Şefimiz ve Reisi Cumhuriyetimiz” başlığıyla İsmet İnönü fotoğrafı görülür.

Kitap içeriğinde diğer kitapların konu başlıklarından farklı olarak Genelkurmay Başkanlığı konuları daha geniş ele alınır ve ilk sıradadır. Bunun dışında “İstihbarat” genel başlığı altında işlenen “Casusluk” konusunda “Kimler casusluğa seçilir” sorusuna cevap aranırken ilk kez ders kitaplarında yer alan bir sınıflandırma yapılır:

“Ateşemiliterler, konsoloslar, ecnebi öğretmenler, mütehasıslar, papazlar, büyük fabrikatörler, müteahhitler, nakliyat kumpanyalarının acenteleri... ikinci derece casuslar: milletine ve milliyetine bağlılığı zayıf olanlar; halinden memnun olmayan mevki düşkünleri, para canlısı güzel kadınlar, iffetsiz kadınlar, kapıcılar, ev aşçıları,

107 Ezgeç, a.g.e., s. 10.

108 Ezgeç, a.g.e., s. 27.

109 Ferit Birtek, *Askerliğe Hazırlık I (Erkekler İçin) Lise Kitapları*, Maarif Matbaası, Ankara, 1942.

hizmetçiler, daire yazıcıları, odacılar, telgraf memurları, dairelerdeki asker ve sivil şahıslar."¹¹⁰

Analiz edilen ders kitabının diğer kitaplardan farklılığı kendisini "*Harp Tarihi*" kısmında gösterir. Büyük Harbin sebepleri anlatılırken ilk kez iktisadi sebepler yanında "*hissi*" sebeplere vurgu yapıldığı görülür. Birtek'e göre savaşın başlamasındaki hissi sebep hırslardır.¹¹¹ Harbin "*patlaması*" ve Osmanlı Devleti'nin harbe girişi ise bambaşka bir tarzda anlatılır:

*"Osmanlı Devleti yıllardan beri süre gelen ihtilaller ve isyanlar içinde çalkan-dıktan sonra, İtalya ve Balkan Harplerinden çok yorgun bir halde "kurtulmuş" olduğundan derin bir nefes almaya ve barışa çok ihtiyacı vardı. Fakat birdenbire parlayan ve bütün kıtaya yayılan harp ateşi Osmanlı Devleti'ni varlığını korumak kaygısıyla karşı karşıya bıraktı. Bu nedenle her ihtimale karşı seferberlik ilan etti. Amacı harbe girmek değil, silahlı bir bitaraflık idi..."*¹¹²

Dikkat çekici bir anlatıma Arıburnu Mıntıkası'na ilk çıkan İngiliz kuvvetinin haberini alan 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in verdiği tepkide karşılaşıyoruz:

*"... Yarbay Mustafa Kemal hiçbir yerden haber almaksızın, kendiliğinden bir piyade alayı ve bir batarya ile yetişerek hücumu girişti..."*¹¹³

Üste itaatten ve disiplinden sıklıkla bahsedilen bir ders kitabında bir askerin kimseye danışmadan verdiği bir kararın hücumu girişmesi gerçekten yapılması gereken bir atak mıdır ya da bir asker herhangi bir güç durumunda inisiyatif kullanabilir mi tartışılır.

Özgün Bir Askerliğe Hazırlık Ders Kitabı: Üsteğmen Ali Öncü'den Derslerim

Bu yılın şekil ve içerik yönünden en farklı askerliğe hazırlık kitabı Genelkurmay Başkanlığının 15/ 04/ 1942 gün ve X. Şube 46347 sayılı izniyle Üsteğmen Ali Öncü tarafından yazılır. *Derslerim*¹¹⁴ adını taşıyan kitabın önsözünde kitabın genç öğretmenler arkadaşlar için yazıldığı belirtilir. Her ne kadar Üsteğmen Öncü bu kitabın, hazırlamakta olduğu muhtıralar serisinin ilki olduğunu belirtse de araştırma sırasında başka bir Ali Öncü kitabına rastlanamamıştır. Üsteğmen cümlelerine artık savaşların baş döndürücü bir hızla ve çeşit çeşit vasıtalarla sürdürüldüğünü ancak en nihayetinde bunların da kaynağının insan olduğunu hatırlatarak başlar:

110 Birtek, a.g.e., s. 35- 36.

111 Birtek, a.g.e., s. 43.

112 Birtek, a.g.e., s. 44.

113 Birtek, a.g.e., s. 59.

114 Ali Öncü, *Derslerim*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1942.

*“Harp askerden büyük metanet ve yüksek seciye ister, fenni vasıtalar muharebeye yardım eder, kazanan asıl insandır.”*¹¹⁵

Buna fikre dayanan yazar, askerin bedenen olduğu kadar ruhen de geliştirilmesi; metin, yüksek seciyeli ve yüksek duygulu olarak yetiştirilmesi gerektiğini vurgular. İnanmış kahramanlardan oluşan bir milleti yenmenin mümkün olmadığını söyler ve en korkunç silahın “ölümü göze almış insan” olduğunu belirterek asıl düşüncelerinin bu tip insan yetiştirmek olduğunu açıklar.

“En kestirme yol düz yoldur” diyen yazar en pratik usulün talimname olduğunu ifade ederek *“Derslerim”* adlı kitabını en son çıkan talimnamelere göre yazdığını söyleyerek önsözüne son verir.

İşlenen tüm konular soru-cevap olarak yazılıdır. Herhangi bir metin yazılmamıştır. Her sayfanın sonunda işlenen konuyla ilgili bir özlü söz bulunur. Örneğin, Coğrafya konusunun sonunda *“Seyahat etmiyen adam hayatın arkasından, eden önünden gider”*¹¹⁶, Yurt Bilgisi konusunun sonunda *“Durmuyalım düşeriz”*¹¹⁷, Silah Bakımı konusunun sonunda *“Lodos kara kar gibi, insana kor gibi dokunur”*¹¹⁸, Askeri Kimya konusunun sonunda *“Alet işler, el öğünür”*¹¹⁹, Karanlık ve Sis konusunun sonunda *“Kurt dumanlı havayı sever”*¹²⁰, Seferi Hizmet konusunun sonunda *“Düşmanın karınca ise sen fil ol”*¹²¹, Atış konusunun sonunda *“Mermi parıncı gibi harca”*¹²², Gizleme konusunun sonunda *“Yavuz hırsız ev sahibini bastırır.”*¹²³, Muhaberecilik konusunun sonunda *“Muhaberesiz muharebe olmaz”*¹²⁴ ve Topoğrafya konusunun sonunda ise *“Sev beni seveyim seni”*¹²⁵ cümleleri yazılıdır.

Ayrıca konuyla ilgisi olsun olmasın tüm başlıklarda savaş fotoğrafları kullanılır. Kitabın sonuna ise manga ve takım muhtıraları eklidir.

Kitabın konuları soru- cevap şeklinde işlense de içerik bakımından diğer askerliğe hazırlık kitaplarındaki konulardan farklılık yoktur. Ancak *“Din Bilgisi”* ve *“Din Dersleri”* konularıyla diğer başka hiçbir kitapta karşılaşılmaz. Bu bölüm *“seni kim*

115 Öncü, a.g.e., s. 3.

116 a.g.e., s. 7.

117 a.g.e., s. 27.

118 a.g.e., s. 93.

119 a.g.e., s. 97.

120 a.g.e., s. 105.

121 a.g.e., s. 119.

122 a.g.e., s. 129.

123 a.g.e., s. 147.

124 a.g.e., s. 173.

125 a.g.e., s. 177.

yarattı, sen nesin?” sorusu ile başlar; cevap “*Türküm, Müslümanım*”dır.¹²⁶ Cevaptan anlaşıldığı üzere askerlere kazandırılmak istenen kimlik kısaca zaten budur.

“*Din Dersleri*” kapsamında “*peygamberin kimdir; annesinin ve babasının adı nedir; nerelidir; kaç yılında ve nerede doğdu, kaç yaşında ve nerede öldü, dünyada ne kadar Müslüman var; Müslümanlığın kitabı nedir; Kur’an nasıl bir kitaptır; onu bize kim getirdi, kalp temizliği ne demek, dil temizliği nasıl olur; kötü sözler nelerdir; sen böyle sözler söyler misin, beden temizliği için ne yaparsın, elbise temizliği nasıl olur; kelime-i tevhidi ezbere oku, bunun manası nedir...*” gibi sorularla konu geliştirilir. Bu bölümün sonunda yer alan özlü sözler ise şunlardır:

“*Ne yaparsan elinle, o gider seninle.*”

Alın yazısını Tanrı değil, insan yazar.

Temizlik imanun yarısıdır.”¹²⁷

Son bölümden askerlik eğitiminin içinde din eğitiminin de bir yeri olduğu anlaşılır. Ancak dinin somut uygulamaları ve en yararlı manevi kısımları dikkate alınır. Alışlagelmiş şehit ve gazi vurgulamalarına kesinlikle girilmez.

Aslında dönemin Erken Cumhuriyet Din derslerine bakıldığında durum daha iyi anlaşılabilir. Muallim Abdülbaki’nin *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri*¹²⁸, Atatürk Dönemi ders kitabı da Öncü’nün bakış açısına paralel yazılır. Örneğin, üçüncü sınıf din dersi programında “*iman, bugünkü Türklerin dini, Hazreti Muhammet, Muhammet’in peygamberliği, peygamberin ahlakı...*” konuları işlenirken; dördüncü sınıf din dersi programında ise “*kimsenin inancına karışmamak, İslam dini ve ahlak, İslamlık, insanlarla iyi geçinmek, İslam bağnazlığı yasaklar, din sahtekârlığı, Hazreti Muhammet Aleyhisselam*” vardır. Beşinci sınıfta ise “*İslam dininde akıl her şeyden üstündür; Müslümanlıkta saçma şeylere inanç yoktur, din işleri devlet işlerinden ayırılır; Müslümanlıkta Allah ile kul arasına kimse giremez, Müslüman milletlerin içinde en kuvvetli millet Türklerdir, her millet Allah’a kendi dili ile hitap eder...*” konuları anlatılır. Sadece konu başlıklarına bakarak dahi Üsteğmen’in anlattığı ders ile Din dersi konularının paralelliği anlaşılır ama yine de Gölpinarlı’nın Cumhuriyet Devrinde Müslümanlık ve Müslüman milletlerin içinde en kuvvetli milletin Türkler olduğu konusundaki sözlerine göz atmak ispata gerek bırakmayacaktır:

“*Çocuklar, siz ne mesutsunuz ki, Cumhuriyet devrinde yaşıyorsunuz. Kafanızda medreselerin köşelerindeki örümcekler yaşamıyor. İlim, fen öğrenerek gündün güne zihninizi açılıyor; düşünceniz ilerliyor. Çok teşekkür edin ki, Cumhuriyet, hep bu saçma şeyleri kökünden kazıdı. Medeniyet ışığı bu buzdan yapılmaya korkulukları eritti. Ne türbe kaldı, ne tekke...*”

126 a.g.e., s. 221.

127 a.g.e., s. 223.

128 Muallim Abdülbaki Gölpinarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Ölen kara kuvvet bir daha dirilmeyecektir. Doğru din de işte budur...

... *Türk tamamıyla uyandı ve saçma fikirleri, saçma fikir sahiplerini başından attı; medeniyete uydu... Türk anladı ki, Allah kuru duayı kabul etmiyor. Allah'ın kuvveti olan kendi kuvvetine güvendi, silahına sarıldı. Dört bucaktan kendini boğmak için vatanına saldıran, bağımsızlığına dış bileyen düşmanları mağlup etti.*"¹²⁹

Sonuç olarak her iki ders de birbirleriyle ilgisiz görünseler de alinyasının Tanrı değil insan tarafından yazıldığı konusunda hemfikirdir. Yeni yetişen nesil ve doğal olarak askerler dindar olmalı ama dinci olmamalıdır.

1943 yılında basılan başka bir askerliğe hazırlık kitabı Yedek Subay Okulu'nda okutulur: *Tabiye*¹³⁰ *Notları*.¹³¹ Harbin "konuşma ve barış yoluyla başarılabilen işlerin (bütün ulusun maddi ve manevi kuvvetlerini bir araya getirmek suretile) dönüş yolu ile ve zor kullanma suretile başarılması" olarak tanımlandığı kitap, eski ve yeni harplerin karşılaştırmasını yapar. Yazarlara göre, eski harpler intikam ya da basit bir şahsi çıkar yüzünden başlayabiliyorken artık harpler özellikle ekonomik sebepler yüzünden yapılır. Üstelik cereyan tarzları da değişmiştir: eskiden vatanın bir yerinde harp varken vatanın diğer yarısı bunu gazetelerden okurdu. Ancak artık bütün vatan harp sahası haline gelir ve erkek, kadın, genç, yaşlı, asker ve sivil bütün ulus muharip sayılır. Buna topyekûn ya da total harp denir.¹³²

İncelenen kitaptaki içeriğin Askerliğe Hazırlık derslerinden çok az farklı olması ve hatta bazı Askerliğe Hazırlık ders kitaplarının bu uzmanlık kitabından daha zor ve karmaşık olması şaşırtıcıdır. O yıllarda ortaokul ve lisede askerlik derslerini alan herhangi bir öğrenci, Yedek Subay Okulu için yazılan bu notları rahatlıkla okuyup anlayabilir.

Aynı yıllarda yüksek öğretimdeki erkek okurlar için yazılan *Yüksek Ehliyet Askerlik Dersleri* kitabında da genel olarak değişen savaş anlayışı ve bu değişimin getirdiği zorunluluklar odak noktası olarak alınır. "Üniversite Talim Taburu Askerlik Notları" başlığıyla basılan ders kitabına göre, 1939 yılında başlayan son harple birlikte eski anlamların çoğu kaybolur. Artık tüm vatandaşlar asker gibi eğitime ve asker gibi düşünüp çalışmaya mecbur kalırlar. O dönemde neredeyse tüm ülkelerde asker-sivil ayrımı ortadan kalkar. Çünkü yeni tip harplerde tek hedef, karşıdaki ulusun varlığını ortadan kaldırmaktır. Kendisine böyle bir amaçla saldırılan her ulus da tüm varlığını milli savunma için topluca kullanmaya mecbur kalır. Bu suretle "harp potansiyelinden her an harbe yarar bir varlık haline getirilen" kaynaklara harp efekti denir. Ulusun askerlik talimi görmüş kadınları ve erkekleri bu gruptandır.

129 Gölpınarlı, a.g.e., s. 88- 99.

130 Tabiye, muharebede her sınıf ve silahın müştereken ve kendi hususiyetlerine uygun olarak yerleştirilmesi, kullanılması ve idaresidir.

131 Ekrem Babacan ve Sabri Aklın, *Tabiye Notları*, Yedek Subay Okulu Matbaası, Ankara, 1943.

132 Babacan ve Aklın, a.g.e., s. 5.

Sonuç olarak ulusun bunu düşünüp askerliği ruhuna sindirmesi ve asker gibi hazırlanması bir zorunluluktur. Artık bütün Türk ulusu ve vatandaşları “tek bir ordu” olmak zorundaydı.

“Tekmil Türkiye harp potansiyelini harp efektifi haline çevirmeliydi.”¹³³

Basında Askerliğe Hazırlık: “Savaş” Mecmuasında Askerliğe Hazırlık Dersleri

Bu dönemde Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği “Askeri Mecmuanın Nasıl Çıkarılacağına Dair Veçheler” belirleme işini de üstlenir. Birinci maddede “asıl mecmua metni, harp tarihi dersleri ile talim ve terbiye işleri”nden oluşacak askeri mecmuanın ilk kısmında aşağıda sıralanan konulara değinebileceği ifade edilir:

a) Askeri Vecizeler

b) Asıl Mecmua Metni

c) Yabancı Memleketlere Ait Askeri Haberler

d) Orduda Spor

e) Yeri ve Yabancı Kitaplar

f) İlanlar”¹³⁴

Askerliğe Hazırlık Dersleri’nin verildiği dönemde bu veçhelere uygun olarak çıkan ve konumuzla ilgili en bilinen dergilerden birisi “Savaş Mecmuası” isimli dergidir. Kendisini “milli hamasi kültür mecmuası” olarak tanımlayan derginin sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Ahmet Faik Türkmen’dir.¹³⁵ Konumuz açısından önemli noktalara değinen dergi ilk sayısında amacını şu sözlerle açıklar:

“Bu mecmua hiçbir siyasi maksat takip etmeyen bir kültür mecmuasıdır. Memleket münevverlerimizimizin bir cephesi de hamasiyet ve milliyettir. Tarihimiz kahramanlık vak’aları, folklorumuz yiğitlik menkıbeleri, Halk Edebiyatımız savaş türkülerıyla doludur. Köy odalarında kasaba kahvelerinde, münevver mahfelerinde, ordu evlerinde ekseriya harp hikâyeleri konuşur. Matbuat âleminde ortaya çıkan her mecmua milletin bir cephesine tercüman olur. Biz de Türk milletinin hamasiyet cephesine tercüman olmak vazifesini üzerimize aldık. Bıkmadan, yılmadan ve yorulmadan yolumuzda yürüyeceğiz.”¹³⁶

Hiç kuşkusuz yukarıdaki kısacık paragraf dönemin havasını yansıtmaya bakımdan çok fazla şeyi açıklar. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında tarih, milliyet-

133 a.g.e., s. 4.

134 1931’de Askeri Mecmuanın Nasıl Çıkarılacağı Hakkında Veçheler, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara, 1930, s. 3- 4.

135 Türkmen aynı zamanda Cumhuriyet gazetesi yazarıydı ve Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın Harp Okulu’ndan öğretiliyordu.

136 “Mecmuamızın Maksadı”, Savaş Mecmuası, Yıl 1, Sayı 1, 15 Mart 1940.

çilik, kahramanlıklar, folklor, halk edebiyatı, millet ve askerlik iç içe geçmekten öte birbirlerinin birer parçası haline gelmiştir.¹³⁷

Mecmuanın amacını bilmek konumuzla ilgili haberlerin nasıl bir bakış açısıyla yazıldığını anlayabilmek bakımından önemliydi. Aynı havayı soluyan bir başka haber liselerin askerlik kampları konulu “*Liseliler Kampa Çıktı!*” başlıklı metindir:

“*Geniş bir bağçe içerisinde, henüz talimden dönmüş yüzlerce er var. Vatan için çekilecek çilelerle kırımağa hazır nasiyelerinde tek bezginlik gölgesi yok. Bilakis candan sevdikleri komutanlarının ağzından çıkacak komutu heyecanla bekliyorlar. Hangi fani bu sessiz fakat ulvi hitabet karşısında gözleri yaşarmadan, kalbi çarpmadan durabilir? Birden gür bir ses beklenen komutu verdi...*”¹³⁸

Bir dergi haberinden çok epik bir eserden alıntılanmış gibi duran bu cümleler A.Rıza tarafından yazılır. Fedakârlığa, vatan için çile çekmeye ve yaşlanmaya hazır yüzlerce er (öğrenci değil) talimden dönmüş olmalarına rağmen hiçbir yorgunluk belirtisi göstermedikleri gibi halen kendilerine verilecek emirler konusunda istekli ve heyecanlıdır. Yazara göre herhangi bir insanın bu sahne karşısında duygulanmaması mümkün değildir.

A.Rıza liselilerin kampa çıkmasını “*şehrin semasını kaplayan ümit ve sevinç verici bir haber*” olarak görür ve bu manzarayı izlediği için çok mutludur. Özellikle “*genç irisi yüzlerce erin*” her öğle üzeri sert adımlarla geçişini izlemekten çok büyük keyif alan yazar, başkalarının da durup bu sahneyi izlemesini ama “*kim bunlar*” ve “*nereye gidiyorlar*” diye sorulmamasını tembihler. Çünkü cevap bellidir. Bütün bir kış modern Türkiye’nin sistemli eğitiminden payını alan, saltanat idaresinin karanlıklar saçan hurafeleriyle değil de Cumhuriyetin pozitif bilimlere verdiği önemle zihinleri aydınlanan genç vatan çocukları işte bu liselilerdir. Hele ki nereye gittiklerini sormaya hiç lüzum yoktur çünkü cevap bu “*küçük askerlerin*” gözlerindedir; onlar vatan savunmasına giderler. Bu öğrenciler aldıkları Askerlik derslerinin teorik bilgilerini pratiğe dönüştürmekle meşguldürler. Türk ordusunun kahraman subayları da onlara eşlik eder.

Yazar, on beş gündür caddelerde sert adımlarının yankılarını duyduğu “*kahraman oğlu kahraman Türk çocukları*” ile görüşüp konuştuğunu ve onların içlerine girdiğini anlatırken son derece gururludur. Okuyucuyu kamplarda gördüğü duyduğu her şeyi anlatmaya çalışırsa birkaç sayı Savaş’ın sütunlarının yeterli olmayacağı ve en iyisinin tek bir kampı anlatmak olduğu konusunda temin eder. Bahsi geçen tek bir kamp ise İstanbul Erkek Lisesi’nin 1940 yazında düzenlenen askerlik kampıdır. Yazar kampa yaklaştığında duyduğu ilk ses dalgası şöyle söylemektedir:

137 Ek 3: *Savaş Mecmuası*, 1 Temmuz 1940.

138 “*Liseliler Kampa Çıktı!*”, *Savaş Mecmuası*, Yıl 1, Sayı 8, 1 Temmuz 1940.

“Yılmam ateşlerden, korkmam ölümden

Hangi düşman durur, kaçmaz önümden?”¹³⁹

Hemen sonra verilen *“-Silah çat!”* komutundan sonra görevi biten her *“talebe er”* komutanının etrafını sarmaktadır. Yazar, o çembere yaklaştığında Asteğmen Fethi Talhan ciddi ve samimi bir sesle:

“Bugün tam bir er olarak vazifesini öğrenmeye çalışan arkadaşlarının gözlerinde vatan ve millet aşkının parıltılarını görmekteyim. Kendilerine düşecek herhangi bir vazifeyi canla başla yapacaklarına emin olabilirsiniz. Onlar, askerliğin icap ettirdiği disiplini tamamilen hazmetmişlerdir...”

diyen Talhan, talimlerin biraz sıkı olduğu konusuna değinir ama sonunda öğrencilerin güçlük çekmeyeceklerinin de altını çizer. Bu konuda kamp komutanı Yarbay Şevket Şendil’e ve Binbaşı Nafiz Canol’a gösterdikleri titizlikten dolayı teşekkür eder.

Gerçekten de askerlik kamplarının ders ve talim bakımından kolay geçtiği söylenemez.

Sonuç

Eğitimin temel esaslarının öğrencilere Cumhuriyet için fedakâr olma ülküsü aşılama ve bilinçli bir sorumluluk telkin etme olduğu bir dönemde uygulamaya konan Askerliğe Hazırlık Dersleri okullarda istenilen disiplin anlayışının sağlanmasının da yolunu açar.

Askerlik derslerinde öğrencilere Türk olmaktan gurur duyma bilinci aşılanır. Ulusal kimlik bilincinin geliştirilmesi hedeflenir. Böylece *“Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığını sürdürebilecek”* kadronun yurttaşlık bilinci kazanması ve yeni rejime *“yeni bir insan tipi”* çatısı altında kazandırılması şartı yerine getirilmeye çalışılır. Bu bağlamda Askerlik derslerinin özel bir proje olduğu kabul edilebilir.

Eğitimde militarizm etkisinin en fazla hissedildiği Askerlik dersleri pratikleri gençlik politikalarını eline alıp özel bir önem atfetmesiyle hız kazanır. Ayrıca sembolik uygulamalar ve ordu millet anlayışının yeniden yorumlanması topyekûn savaş hazırlıklarının alanını ve üretimini genişletir. Öyle ki artık okul, ordu ve halk iç içe geçer ve bu durum normal karşılanır.

Makalemiz normal karşılanan bu durumun esasları olan milliyetçilik, militarizm ve eğitim ideolojisi üçlemesi ile bu birleşimin getirdiği pratikleri tarihsel gelişim açısından ele alır. Bu ilişkinin genel anlamda milli eğitim politikalarına ve özelde Askerlik derslerine ve ders kitaplarına yıllara göre nasıl yansıdığını inceler.

139 a.g.m., s. 9.

Kaynakça

- “Ankara Erkek Lisesinin Askerlik Kampı”, Ulus, 16 Temmuz 1936.
- “Ankara Erkek Lisesinin Kampında Bir Saat”, Ulus, 30 Temmuz 1937.
- “Askerliğe Hazırlanan Gençlik”, Ulus, 21 Eylül 1937.
- “Askerlik Vazifesi”, Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1930.
- “Gençleri Askerliğe Hazırlamak İçin Açılan Kamplar Bu Sene Feyizli Neticeler Veriyor”, Ulus, 29 Temmuz 1928.
- “Kamp ve Türk Gençliğinde Askerlik Sevgisi”, Ulus, 19 Temmuz 1939.
- “Kitabiyat: Muallim Afet Hanımın Kitabı”, Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ağustos 1930.
- “Liseliler Kampa Çıktı!”, Savaş Mecmuası, Yıl 1, Sayı 8, 1 Temmuz 1940.
- “Mecmuamızın Maksadı”, Savaş Mecmuası, Yıl 1, Sayı 1, 15 Mart 1940.
- “Ömer İnönü Asker”, Yedigün, Sene 7, No 334, Cilt 13, 1 Ağustos 1939.
- “Talebeler Askeri Kamplarını Bitirdiler”, Ulus, 23 Temmuz 1939.
- 1931’de Askeri Mecmuanın Nasıl Çıkarılacağı Hakkında Veçheler, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara, 1930.
- Afet, Muallim, Yurt Bilgisi Notlarından Askerlik Vazifesi, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- Akşin, Sina. Türkiye’nin Önünde Üç Model, Telos Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Askerliğe Hazırlık Dersleri: Askeri Ehliyetnameler ve İhtiyat Subay Hazırlık Kıt’aları Hakkında Talimatname D- 60, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1935.
- Askerliğe Hazırlık Tedrisatı: Askeri Ehliyetname Almak ve İhtiyat Zabiti Hazırlık Kıtaları Hakkında Talimatname 60, Türkiye Cumhuriyeti Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti, Ankara, 1927.
- Atatürk’ün Askerliğe Dair Eserleri Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal, Cumalı Ordugâhı, Tabiye ve Tatbikat Seyahati, Takımın Muharebe Talimi, Bölüğün Muharebe Talimi, Doğu Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.
- Babacan, Ekrem ve AKLIN, Sabri, Tabiye Notları, Yedek Subay Okulu Matbaası, Ankara, 1943.
- Birtek, Ferit, Askerliğe Hazırlık I (Erkekler İçin) Lise Kitapları, Maarif Matbaası, Ankara, 1942.
- Bora, Tanıl. “Ordu ve Milliyetçilik”, Birikim Dergisi, Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu, Özel Sayı, 2013.
- Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 180, Kutu No: 47, Dosya No: 241, Sıra No: 4, 7 Kasım 1927.
- Erkekler İçin Askerliğe Hazırlık Kampları, 29 Temmuz 1928.
- Ezgeç, Hakkı, Askerliğe Hazırlık I Ortaokul Kitapları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.
- Fidel, Kenneth, Militarism in Developing Countries, Transaction Books, ABD, 1975.
- Gölpınarlı, Muallim Abdülbaki, Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Atatürk Dönemi Ders Kitabı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- İlhan, Suat. Atatürk ve Askerlik Düşünce ve Uygulamaları, Atatürk Kültür, Dil ve Yüksek Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.**
- Karal, Enver Ziya, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1944), Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- Karaosmanoğlu. Yakup Kadri, Atatürk Biyografik Tahlil Denemesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Muhlis, Abdullah, Muvasala ve Muharebe ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1928.
- Öncü, Ali, Derslerim, Vakıt Matbaası, İstanbul, 1942.**
- Şemsi, Mahmut, Harbin İstifai Tesirleri ve Zabıtlarımızın; Neslimizin İslahındaki Ehemmiyetleri, Askeri Matbaa, İstanbul, 1933.**

- Tahir, Cemil, Askerliğe Hazırlık Dersleri Beşinci Kitap, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1931.
- Tahir, Cemil, Askerliğe Hazırlık Dersleri Dördüncü Kitap, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1929.
- Tahir, Cemil, Askerliğe Hazırlık Dersleri İkinci Kitap, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1930.
- Tahir, Cemil, Askerliğe Hazırlık Dersleri Üçüncü Kitap, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1930.
- Tahir, Cemil, Askerliğe Hazırlık Dersleri, Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1926.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1930 Ortamektep Müfredat Programı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1934 Lise Müfredat Programı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923- 1943, Maarif Matbaası, Ankara, 1944.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1941- 1942, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.
- Uğurlu, Nurer, Atatürk'ün Askerlikle İlgili Kitapları, Cumalı Ordugâhı Tabiye ve Tatbikat Seyahati, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Ünüvar. Veysel, Askerlik Bilgisi (Kitap 1), Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1937.**
- Vatan, 3 Eylül 1949.
- Yaşınok, Nazım, Askerliğe Hazırlık Dersleri I, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1937.
- Yaşınok, Nazım, Askerliğe Hazırlık Dersleri II, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1937.
- Yenisabah, 9 Ağustos 1939.

EK 3: Savaş Mecmuası, 1 Temmuz 1940.

The Impact of General Li Jing's Military Thought on the Fall of the Eastern Türk Qaghanate

Hayrettin İhsan ERKOÇ*

Abstract

The Eastern Türk Qaghanate seemed to enjoy the zenith of its power during the 620s, until it suddenly weakened and fell within a very short time between the years 627 and 630 because of ecologic, economic, military, administrative and social problems. The death blow to this qaghanate was struck by General Li Jing, who commanded a field army of the Tang Dynasty of China and brought destruction upon it. Even though several reasons caused the decline of this qaghanate, Li Jing's military abilities caused its final fall. A work titled Questions and Replies Between Tang Taizong and Li Wei Gong, one of the Seven Military Classics of China, is claimed to be a collection of dialogues between the Chinese emperor Tang Taizong and his general Li Jing. While some scholars believe it to be forged, others think that it is based on original drafts kept in the imperial archives. This work is actually very significant as it contains the military thought of Li Jing, but until now, it still has not been evaluated in the studies focusing on Türk history. Thus, examining the general's military thought in this work also helps us to better understand how he managed to defeat the Eastern Türk Qaghanate in the campaign of 630. In this study, we have examined Li Jing's military thought and we have compared his statements in this work with his actions during the Türk campaign of 630 recorded in the Chinese sources. Our opinion is that because his statements in this work coincide mostly with his actions during the campaign of 630, the Questions and Replies is mostly based on original drafts that had only a few later amendments to it.

Keywords: Eastern Türk Qaghanate, Li Jing, Military Thought, Tang Taizong Li Wei Gong Wen Dui, Tang Dynasty.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, h.ihsan.erkoc@comu.edu.tr ve ihsan_erkoc@yahoo.com.

General Li Jing'in Askerî Düşüncesinin Doğu Türk Kağanlığı'nın Çöküşüne Etkisi

Özet

Doğu Türk Kağanlığı, 620'lerde gücünün doruğundayken çeşitli ekolojik, ekonomik, askerî, yönetsel ve toplumsal sorunlar yüzünden 627-630 arasında çok kısa bir süre içerisinde birdenbire zayıflayarak çökmüştür. Bu kağanlığa öldürücü darbe, Çin'deki Tang Hanedanı'nın bir seferî ordusuna komutan eden ve kağanlığa yıkım getiren General Li Jing tarafından indirilmiştir. Her ne kadar kağanlığın gerileşiminin birkaç sebebi olsa da, onun nihai çöküşüne Li Jing'in askerî yetenekleri yol açmıştır. Çin'deki Yedi Askerî Klasik'ten birisi olan Tang Taizong ve Li Wei Gong Arasında Sorular ve Cevaplar başlığını taşıyan bir eserin, Çin imparatoru Tang Taizong ve generali Li Jing arasındaki karşılıklı konuşmaların bir derlemesi olduğu ileri sürülmüştür. Bazı bilim adamları bu eserin sahte olduğuna inanırlarken, diğerleri onun imparatorluk arşivlerinde saklanan orijinal taslaklara dayandığını düşünmektedirler. Bu eser aslında Li Jing'in askerî düşüncesini barındırması açısından çok önemlidir, ancak bugüne kadar Türk Kağanlığı'nın tarihini inceleyen çalışmalarda değerlendirilmemiştir. Generalin bu eserdeki askerî düşüncesini incelemek, aynı zamanda bize onun 630 Seferi'nde Doğu Türk Kağanlığı'nı nasıl yenmeyi başardığını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu çalışmamızda, Li Jing'in askerî düşüncesini inceledik ve onun bu eserdeki sözlerini, onun Çin kaynaklarında kayıtlı olan 630 yılı Türk Seferi'ndeki hareketleriyle karşılaştırdık. Görüşümüze göre, onun bu eserdeki sözleri onun 630 Seferi'ndeki hareketleriyle büyük oranda uyduğu için, Sorular ve Cevaplar büyük oranda orijinal taslaklara dayanarak derlenmiş ve üzerinde sonradan yalnızca birkaç değişiklik yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türk Kağanlığı, Li Jing, Askerî Düşünce, Tang Taizong Li Wei Gong Wen Dui, Tang Hanedanı.

Following its foundation in Mongolia in the year 552, the Türk (Tujue 突厥, Gokturk) Qaghanate became the dominant power in Central Asia by conquering vast territories and subduing numerous peoples. However, rivalries within the ruling dynasty soon led to the division of the qaghanate in 583 between eastern and western halves, which constantly fought against each other for supremacy. In the meanwhile, the once divided China was politically reunited under the rule of the Sui 隋 Dynasty (581-618), a development which speeded up the fragmentation process of the Türk Qaghanate. Soon, the Eastern Türk Qaghanate was reduced to a small puppet state subordinate to the Sui Dynasty, but it started to regain its power while the Sui was constantly growing weaker due to incompetent rulership and economic hardships. The power of this qaghanate reached its zenith during the reign of its energetic ruler Shibi Qaghan (Shibi Kehan 始畢可汗; reigned 609-619), whose besieging of the Chinese emperor Sui Yangdi 隋煬帝 (reigned 604-618) at Yanmen 雁門 in 615 triggered rebellions throughout China, eventually resulting with the fall of the Sui Dynasty. China entered a period of political division and turmoil, in which numerous rival warlords vied for power, including Li Yuan 李淵 (later Tang Gaozu 唐高祖; reigned 618-626) stationed at Taiyuan 太原. During this period, Shibi Qaghan provided military aid to several of these warlords including Li Yuan, and helped Li Yuan to survive in this chaotic environment. Eventually Li Yuan founded the Tang 唐 Dynasty (618-907) and reunified most of China under his rule. As the Tang starting growing stronger, the Türks abandoned their policy of supporting the Tang and instead, starting supporting Tang's rivals. Shibi Qaghan's successors Churī Qaghan (Chuluo Kehan 處羅可汗; reigned 619-620) and Illig Qaghan (Xieli Kehan 頡利可汗; reigned 620-630) continued this policy. The early years of Illig Qaghan's reign were spent with intense raids into China and in the year 626, the qaghan even managed to advance as far as the Tang capital Chang'an 長安, where he met the new and young Chinese emperor Tang Taizong 唐太宗 (reigned 626-649). Power of the Tang Dynasty was still fragile and the Eastern Türk Qaghanate seemed to be enjoying the zenith of its might as Tang Taizong had to bribe the Türks to have them withdraw back to their territories. However, the new emperor had already noticed that the Eastern Türk Qaghanate was actually growing weaker from inside, and it was not as strong and concrete as it seemed from outside (Sinor 1994: 297-298, 305-308; Wright 2007: 140-143, 147-149; Wechsler 2007a: 150-168, 181-182, 2007b: 220-221).

Just a year later, the Eastern Türk Qaghanate was struck in 627 with a series of natural and man-made disasters. Heavy snowfall covered the grazing grounds of animal herds, causing mass deaths among the domestic animals of the Türks. Since Türk economy was primarily based on animal husbandry, these mass deaths disrupted the economy and also caused hunger on a major scale, reducing Türk population. Illig Qaghan's excessive military spending of the previous years was already disrupting the economy, and when combined with ecologic disasters, economic hardships forced the qaghan and his subordinates to resort to heavy taxation. This caused many vassal nomadic tribes to rebel against the qaghanate's administration, and these tribes eventually united under the rule of the newly-established qaghanate of Xueyantuo 薛延陀, one of the rebellious groups. The Xueyantuo Qaghanate also acquired control of the Ötüken region in central Mongolia, which was a sacred location believed to provide

legitimacy to Turkic rulers, thus inflicting further damage on the charisma of Illig Qaghan. In the meanwhile, Illig Qaghan was favoring foreigners like Soghdians and Chinese in state affairs, which made him unpopular among Türk noblemen who were the representatives of the founding element of the qaghanate. When members of the Türk dynasty failed in suppressing the rebellions, they were punished by Illig Qaghan, which led these noblemen to abandon him as they were already dissatisfied from his rule. Some disruptive activities of foreigners living among the Türks also contributed to the fall of the qaghanate during this process. Tang Taizong was already observing the weakening of the qaghanate since 627, but he was of the opinion that it was still too early to organize a military campaign to destroy this qaghanate. Thus, after the first signs of the weakening of the Eastern Türk Qaghanate appeared in the year 627, the emperor waited for two more years. When he was certain that the qaghanate was quite weakened, he decided in the year 629 to take advantage of this opportunity by organizing a military campaign and destroying the qaghanate, so he ordered the preparations of a military campaign to begin. The Tang field army commanded by General Li Jing 李靖 launched a campaign in early 630 and dispersed the remaining Türk forces after three successful raids. Eventually, one of Li Jing's subordinates named Zhang Baoxiang 張寶相 captured Illig Qaghan and destroyed the Eastern Türk Qaghanate (Graff 2002: 33-71; Erkoç 2015: 76-119).

The victorious commander-in-chief of this campaign, Li Jing, was a general with a successful military career.¹ His experiences from previous wars formed the basis of his victory in the Türk campaign of 630, but his victory was also based on his proficiency over Chinese texts on military thought written up to his time. With his military thought strengthened both by his experiences and his readings, Li Jing managed to defeat and destroy the Eastern Türk Qaghanate in the year 630. In order to comprehend how Li Jing managed to do so, we have to examine how Li Jing put his military thought in practice while fighting against the Türks. Li Jing's military thought has been recorded in the *Questions and Replies Between Tang Taizong and Li Wei Gong* (*Tang Taizong Li Wei Gong Wen Dui* 唐太宗李衛公問對; *WD* from here on), one of the *Seven Military Classics* (*Wujing Qishu* 武經七書) of China. It is not known by whom and when this work was written.² In the year 1078, the Song Dynasty emperor Song Shenzong 宋神宗 (reigned 1067-1085) issued an edict, in which he ordered all the military texts in China to be edited and their new copies to be prepared.

1 Li Jing's military career has been narrated in detail in his biographies found in the *JTS* and *XTS* (*JTS* 67.2475-2482; *XTS* 93.3811-3815). His life has also been narrated in his tomb inscription, but his Türk campaign of 630 has not been mentioned there (*Quan Tangwen* 152.1551b-1554a).

2 There are different views on whether this text was based on discussions between the emperor Tang Taizong and his general Li Jing, or not. According to one opinion, this text has been written in the late Tang or early Song 宋 (960-1279) period by being attributed to the emperor and his general; thus, the text is forged, and it is not an original piece. However, according to another opinion, this text is real and it has been compiled by being based on the discussions made between the emperor and the general. Yet, it is still unclear whether this text was compiled directly from the records written during the discussions, or later by the editing of these drafts kept in the palace archive (Sawyer 2007: 312-313, 488-489).

One of the texts demanded by the emperor to be edited and worked on is mentioned in the edict with the title *Li Jing's Military Rules (Li Jing Bingfa 李靖兵法)*.³ The new version that came out after the palace officials edited, corrected and made additions to the existing text was given the title *Questions and Replies Between Tang Taizong and Li Wei Gong*.⁴ According to this work, Tang Taizong summoned his experienced general Li Jing several times to his presence and the two mutually discussed about military matters. The emperor and the general also talked about various military texts written on these matters, primarily the *SZBF*, asking questions to each other and sharing their views. According to this work, Li Jing has also mentioned his confrontations with the Türks several times during the conversations.⁵ The fall of the Eastern Türk Qaghanate has been previously studied by Chavannes, Eberhard, Grousset, Gumilëv, Wechsler, Sinor, Taşağıl and Gömeç (Chavannes 1903: 264-265; Grousset 1970: 92; Sinor 1994: 308; Eberhard 1995: 203; Taşağıl 1995: 82-84; Gumilëv 2002: 257-261; Wechsler 2007b: 221-222; Gömeç 2011: 89-93), while Graff has written an important article on the significance of Tang Dynasty's strategy in the fall of this empire (Graff 2002: 33-71). However, even though Li Jing's military thought has been presented in the *WD* in detail, no attention has been given to it in the studies focusing on Türk history. Thus, we are examining this work in our study to be able to comprehend Li Jing's military thought and with what kind of mentality he conducted his campaign against the Eastern Türk Qaghanate.

Li Jing's statements regarding the *Zheng* 正 and *Qi* 奇 tactics, as well as their mutually changeable usage, have been recorded numerous times in the *WD*, which has transmitted Li Jing's military thought.⁶ The general has defined *Zheng* and *Qi* in several different ways in the *WD*. While *Zheng* can be the troops advancing forward to attack during a battle and *Qi* can be a feigned retreat (*WD*, *SKQS* 726.145a), the main body of the army engaging with the enemy can also be *Zheng* and the usage

3 Du You 杜佑 has also quoted from a work titled *Li Jing Bingfa* in his work *TD*. It has also been claimed that *Li Jing Bingfa* as a work of military thought similar to the *SZBF* did not actually exist and that the collection of texts written by the general on military matters was later given this name (Sawyer 2007: 489).

4 According to Li Jing's biographies in the *JTS* and *XTS*, he was given the title *Duke of Wei Country (Weiguo Gong 衛國公)* in the year 637. The reason why *WD*'s title contains the expression *Li, Duke of Wei (Li Wei Gong 李衛公)* is because starting from the year 637, Li Jing was carrying this title (*JTS* 67.2481; *XTS* 93.3815).

5 The *WD* has been translated to English by Sawyer and He. He's translation also contains explanations in modern Chinese (He 2004: 81-265; Sawyer 2007: 321-360).

6 For Li Jing's explanations regarding this matter, see *WD*, *SKQS* 726.145a-146a, 150a-151a, 154b. The terms *Zheng* and *Qi* have been translated into English in many different ways. *Zheng*'s translations include "straight; upright; due; correct; right", "orthodox", "direct", "normal", "straightforward", "regular", "normal and regular methods, frontal attacks and defensive moves" and "conventional". Similarly, among *Qi*'s translations are "strange; queer; rare; uncommon; unusual", "unorthodox", "indirect" "extraordinary", "surprise", "irregular", "unusual and unexpected methods, sudden, surprise attacks, flanking movements" and "unconventional". Likewise, the term *Qibing* 奇兵 has been translated into English as "an army or troops suddenly appearing from nowhere; an ingenious military move" (Erkoç 2015: 191).

of reserve forces can be *Qi* (*WD, SKQS* 726.145b). Units deployed on the four main directions on the battlefield form the *Zheng*, while units deployed on the four corners and reserve forces kept for emergency situations form the *Qi*. These *Qi* units can be deployed and used by the commanders according to the changing conditions of the battle (*WD, SKQS* 726.146b). Similarly, based on the military thought of the famous Three Kingdoms period statesman and strategist Zhuge Liang 諸葛亮 (181-234), Li Jing has defined the units in battles defending the positions as *Zheng* and the maneuvering units as *Qi* (*WD, SKQS* 726.152a, 154b). According to Li Jing, during a battle, *Zheng* units should be used if the enemy forces would be strong, but *Qi* units should be chosen if the enemy forces would be weak (*WD, SKQS* 726.150b-151a). Defining the *Zheng* and *Qi* units in a more physical manner, Li Jing has also stated that cavalry and infantry should be used separately as *Qi* and *Zheng*. According to this view, infantrymen should be taught *Zheng* and cavalymen should be taught *Qi* tactics, and these different units should be used for different purposes during battles (*WD, SKQS* 726.153b). Indeed, Li Jing has used *Qi* units in a changeable way as *Zheng* while fighting against the Türks in the year 630. Attacking the Türks at Dingxiang 定襄 with three thousand and at Tieshan 鐵山 (“Iron Mountain”)⁷ with ten thousand cavalymen, Li Jing has used these cavalymen, who would be normally used to make unexpected maneuvers against the enemy (thus as a *Qi* force), as his main striking forces (thus as *Zheng* forces) during both engagements. Just as Li Jing has numerously stated, while normally the *Zheng* units in Chinese armies would be formed usually from infantrymen who would be used for frontal attacks or defenses, Li Jing has used cavalymen as a *Zheng* force when fighting against the Türks, who fought in a manner quite different from the Chinese (*JTS* 67.2479; *XTS* 93.3814; *ZZTJ* 193.6070, 6072).

While talking about battle tactics, Li Jing has laid emphasis on the necessity of launching surprise attacks and he has also given examples from Chinese history regarding this matter (*WD, SKQS* 726.156a, 159b).⁸ The reason why Li Jing has numerously mentioned confusing the enemy by launching surprise attacks is because he himself has gained victory three times in the year 630 both at Dingxiang, Yinshan 陰山 (*Chughay Quzi* of the Türk inscriptions)⁹ and Tieshan by using this tactic. Following the capture of Dingxiang, Li Jing captured the Türk vanguard positioned at Yinshan while marching towards Tieshan and he continued his march after taking these Türks prisoner. Losing his outpost that could warn him of an incoming attack,

7 For the location of this mountain, see Liu 1958: 580 and Chang 1968: 98.

8 Apart from these, Li Jing has also talked several times about confusing the enemy by organizing feigned retreats during a battle (*WD, SKQS* 726.145a, 146a, 156a). However, Li Jing has not organized any feigned retreats while fighting against the Türks in the year 630 and he has only conducted surprise attacks.

9 Regarding the location of this place and its identification with the *Chughay Quzi* of the Türk inscriptions, Czeglédy 1962: 57-59, 63, 67. Some scholars have previously chosen to write the first part of this place name as *Choghay*, but recently it has been established that it should be written as *Chughay* (Ölmez 1997: 184).

Illig Qaghan was thus faced with an attack he was not expecting and he was defeated (*JTS* 67.2479; *XTS* 93.3814; *ZZTJ* 193.6072).¹⁰ In the *WD*, it has been recorded that Tang Taizong has reminded Li Jing of the general's usage of *Qi* tactics while fighting against the Türks; as we have seen above, the three raids conducted by Li Jing on the Türks at Dingxiang, Yinshan and Tieshan were all *Qi* tactics (*WD*, *SKQS* 726. 144b).

One of the instances in the *WD* when Li Jing talked about the campaign he conducted against the Türks in the year 630 is at the part where the issue of whether he had used the Chinese envoy Tang Jian 唐儉 as an "Expendable Spy (*Sijian* 死間)" or not.¹¹ During the conversation, Tang Taizong told Li Jing that he was suspicious of Li Jing using the envoy Tang Jian in this way while attacking the Türks. However, Li Jing rejected the emperor's view and defended himself by saying that he did not use Tang Jian as an "Expendable Spy", but took advantage of the situation by going into action together with his units because he thought the envoy's negotiations with the Türks would remain inconclusive (*WD*, *SKQS* 726.155b).¹² Indeed, we know from the Chinese sources that following his loss of the city of Dingxiang, Illig Qaghan had sent an envoy to the Tang court and declared his intention of submitting to the Tang Dynasty, but he had done this only to stall the Tang field army and strengthen his own army later after fleeing northwards when spring would come. Previously, Li Shiji 李世勣, commander of a unit of the Tang field army, had defeated a Türk force at the Baidao 白道 region¹³; after his victory, he had met there with the commander-in-chief Li Jing following the latter's capture of Dingxiang. When they met, the two commanders realized that the qaghan had the possibility of fleeing to the north of the Gobi Desert

10 Even though Illig Qaghan easily fell prey to this surprise attack, it was described in the late 6th-early 7th century Byzantine military manual *Strategikon* that it was difficult to make a surprise attack on the Türks and Avars. According to this source, these peoples were forming their encampments and their battle formations under the darkness of the night instead of doing these during daytime and they were placing watchmen on certain spots in a way so that these watchmen would not lose contact with each other. Hence, it was very difficult to launch a night raid on the Türks and Avars (*Strategikon* XI.2). However, the opposite of this information has been given in the *DTCYQJZ*; here, it has been narrated that the Türks, who were constantly on the move, were regularly shifting the places of their encampments, so they did not burden themselves with night watches and daytime patrols (*DTCYQJZ* 1.2).

11 According to the Chinese sources, following the fall of Dingxiang to the Tang forces, Illig Qaghan retreated to Tieshan and sent an envoy to the Tang court to declare his submission to the Tang Dynasty during the 2nd month of the 4th year of the Zhenguan 貞觀 reign period (March 20-April 17, 630) (*JTS* 194A.5159; *TD* 197.5411; *ZZTJ* 193.6072). In response, Tang administration dispatched the state official Tang Jian and General An Xiuren 安修仁 as envoys to Illig Qaghan to conduct negotiations (*JTS* 58.2307, 67.2479, 2485, 194A.5159; *TD* 197.5411; *XTS* 89.3760, 93.3814, 215A.6035; *ZZTJ* 193.6072).

12 Li Jing has also expressed in the *WD* that he thought the usage of spies during a war was an inferior resort (*WD*, *SKQS* 726.155b). However, there are examples of Li Jing's usage of spies in wars. After the fall of Dingxiang, the Türks had fled to the mouth of the Gobi Desert. Chaos broke out in their encampment because of the panic spreading among them and in the meanwhile, spies previously sent by Li Jing persuaded some of Illig Qaghan's entourage who had gained the ruler's trust to abandon him and surrender to Li Jing (*JTS* 67.2479; *XTS* 93.3814; *ZZTJ* 193.6071).

13 This region is currently located to the north of Hohhot in Inner Mongolia (Chang 1968: 96).

and they discussed that the Türks might not have taken enough defensive measures because the Chinese envoys were currently negotiating with the qaghan. As a result of the meeting, Li Jing and Li Shiji decided to launch a surprise attack on Illig Qaghan's encampment (*JTS* 67.2479, 2485; *TD* 156.4005; *XTS* 93.3814, 3818; *ZZTJ* 193.6070, 6072). As we have previously mentioned, even though Li Jing claimed that he acted in this way during the war only because of a necessity, it has been narrated in his biographies in the *JTS* and *XTS* that he and Tang Jian had a disagreement with each other and that he did not like Tang Jian (*JTS* 67.2479; *XTS* 93.3814).

Li Jing has expressed in the *WD* that during a campaign, an army should march with a flexible structure and if necessary, it should be divided into two, while he has also given two examples of this case from Chinese history (*WD*, *SKQS* 726.156b). The method of dividing the army during a campaign has been used by Li Jing against the Eastern Türk Qaghanate in the year 630. As we have already mentioned above, after Li Jing captured the city of Dingxiang from Illig Qaghan by launching a surprise attack, the qaghan had fled to Tieshan. Sending envoys to China with the purpose of stalling Tang forces, Illig Qaghan thought that he was safe when envoys from China visited him, so he had slackened off the defensive measures. Thereupon, Li Jing formed a striking force of ten thousand cavalymen and divided it into three branches. Li Jing himself took command of the main unit, appointed General Su Dingfang 蘇定方 as the commander of the vanguard which would conduct the first charge and sent Li Shiji to the Mouth of the Desert (Qikou 磧口)¹⁴ with the purpose of blocking the qaghan's escape route to the Gobi. Indeed, Illig Qaghan managed to flee when the Tang army attacked and saved himself from being captured by Li Jing, but his route was cut off by Li Shiji while he was trying to escape to the Gobi Desert with his last remaining military force. Türk nobles surrendered upon seeing Li Shiji's unit and the qaghan had to flee with a small group after changing his route (*JTS* 67.2485-2486, 83.2777; *XTS* 93.3818, 111.4137; *ZZTJ* 193.6072-6073).

The matter of providing logistics during a campaign has been briefly mentioned by Li Jing in the *WD*. While talking about logistics, Li Jing has quoted from Sunzi's 孫子 remarks on this matter, expressing that wars should not be conducted for a very long duration. Li Jing has also emphasized the importance of capturing provisions from the enemy, preventing the enemy from acquiring provisions and wearing out the enemy in this way (*WD*, *SKQS* 726.156a). When fighting against both the Xiongnu 匈奴 and the Türks, dynasties in China often could not fight decisive engagements due to the logistic problems that would start after crossing their armies to the northern side of the border. Chinese armies, which were primarily formed from infantry, were carrying their provisions on carts during campaigns, just like the armies of other sedentary empires. However, when marching northwards, logistic problems were starting to rise up where the Chinese-Turkic border ended and the Gobi Desert started. Provisions of the army could not be carried in a fast way together with the army and

14 For the location of this place, see Liu 1958-II: 580.

Chinese armies crossing the border could not usually advance too far away from the border, being forced to retreat back to China as the danger of running out of their provisions would show up.¹⁵ On the contrary, horseback-riding nomadic Turkic armies fighting against Chinese armies were carrying their provisions with them together with their horses and not with heavy carts. That is why they generally did not suffer from logistical problems and had greater mobility. Because of this, even though Illig Qaghan had started losing his power starting from the year 627, Tang Taizong also had wait for two more years before going to war with his archrival until he finally ordered the preparations for the military campaign against the qaghan to begin in the year 629. Illig Qaghan had already lost the Ötüken region to the newly-established Xueyantuo Qaghanate and got trapped in a narrow area to the south of the Gobi Desert; as the qaghan's escape route to the vast Mongolian steppes was cut off, Tang Taizong finally decided in the year 629 to launch a campaign against the qaghan. Even though Illig Qaghan had now lost the Eastern Türk Qaghanate's vast territories in Mongolia he was previously ruling, he had delayed his surrender to the Tang Dynasty with the expectation of using the advantages of the Gobi Desert for disappearing without a trace. Because of this, Illig Qaghan sent an envoy to the Tang court to conduct peace negotiations when he retreated to Tieshan after losing the city of Dingxiang in the year 630. However, this did not escape the attentions of the Tang commanders Li Jing and Li Shiji, who had met at Baidao after starting the campaign against the Eastern Türk Qaghanate at the head of separate units. During their meeting at Baidao, these two commanders decided to launch a surprise attack on Illig Qaghan, selected ten thousand picked cavalymen for this mission and decided that these riders should depart together with provisions enough for twenty days. Prepared for battle in a way similar to the Türk-style cavalymen Li Yuan had started training in the year 615¹⁶, this striking force took its provisions with them just like the Türks without requiring heavy baggage carts. Thus, this force found a solution to the logistical problem that might have interrupted the chase, which would have been conducted in case the qaghan fled. Thus, having gotten free of the burden of baggage carts, this striking force delivered a surprise attack to the encampment of Illig Qaghan, ripped the qaghan of his final remaining manpower, quickly captured the qaghan who had fled from the region and delivered him back to China (*JTS* 67.2479, 2485; *TD* 156.4005; *XTS* 93.3814, 3818; *ZZTJ* 193.6072).

To sum up, the military thought of Li Jing, who conducted a successful war against the Eastern Türk Qaghanate and destroyed it after a campaign he commanded in the year 630, has been recorded in the *WD* in detail. Li Jing's dialogues with the

15 Indeed, one of Sunzi's remarks about the protection of baggage trains has been given in *SZBF* 7.11: 『是故軍無輜重則亡無糧食則亡無委積則亡』 (“We may take it then that an army without its baggage-train is lost; without provisions it is lost; without bases of supply it is lost.”) (Giles 1910: 60).

16 When Li Yuan was serving as the commander of the army of Taiyuan near the Chinese-Türk border in 615, he had trained a mobile force of two thousand cavalymen who were trained exactly like Türk cavalymen. Li Yuan's earliest military achievements during this period were won against Türk raiders thanks to this mobile force (*DTCYQJZ* 1.2; *XTS* 1.2; *ZZTJ* 183.5717).

Chinese emperor Tang Taizong regarding military matters have been recorded in this work. Describing *Zheng* as units engaging in combat with each other after coming face-to-face in battles and expressing that *Zheng* units are generally formed from infantrymen, Li Jing has remarked that *Qi* includes every move the enemy does not anticipate during a battle and *Qi* units are usually formed from cavalrymen. However, the topic Li Jing has especially emphasized is the mutually changeable usage of *Zheng* and *Qi*. According to him, the main striking force of *Zheng* units can be ordered to wait while the attacks can be made entirely with *Qi* units in order to confuse the enemy. Likewise, *Qi* units who are normally used only in times of need can also be used as the main striking force, or in other words, as *Zheng* units. What caused Li Jing to gain victory against the Türks in the year 630 was that he used his cavalrymen, who formed the *Qi* units in his army, for frontal attacks as *Zheng* units, but conducting his attacks in the form of surprise attacks, that is to say, as *Qi* tactics. The general's statements in the *WD* regarding the mutually changeable usage of *Zheng* and *Qi* are depicting his Türk campaign of the year 630. Indeed, while talking about tactics in this work, Li Jing has stated numerous times that it is extremely important to confuse and deceive the enemy during a battle. While examining the general's military career, one can see that he has won many of his victories by launching surprise attacks and raids on his enemies. Li Jing's destruction of the Eastern Türk Qaghanate has also been conducted in the same manner, as a result of him launching three successive raids. Besides, according to him, armies should be divided while on the campaign and different units of the army should be able to come to each other's aid when needed. An example to this suggestion of Li Jing in real life can be seen again in his Türk campaign of the year 630, when he used Li Shiji's units to block the escape route of the Türks and sent the vanguard under the command of Su Dingfang as the primary striking force during the final raid on Illig Qaghan's encampment.

It is surprising that Li Jing has mentioned a most significant matter such as logistics in a very brief way in the *WD*. It is known from the Chinese sources describing his Türk campaign that he paid attention to logistical problems and organized his movements accordingly. One of the general's military thoughts narrated in the *WD* is about the usage of spies during the campaigns, a topic he is observed to have acted differently in real life when compared with his statement in the work. According to the *WD*, Li Jing saw the usage of spies unnecessary, but Chinese sources have revealed that he has made usage of spies during his Türk campaign in the year 630. However, apart from some differences such as in this case, it can be observed that Li Jing's military thought narrated in the *WD* is coinciding on a major scale with his military activities we know from the Chinese sources. Tactics used by the general have been described in the sources in detail, and it can be ascertained that the general's military thought in the *WD* have formed the background of these tactics. This makes one to think that most, if not all, of the *WD*'s text has been based on original records. As to some of Li Jing's thoughts narrated in the text contrary to his practices in real life, they might have been later additions to the text. It is also possible that such examples might have been erroneously copied or written while the text was copied during the later periods.

Abbreviations

- DTCYQJZ = Da Tang Chuangye Qijuzhu 大唐創業起居注
JTS = Jiu Tangshu 舊唐書
SKQS = Siku Quanshu 四庫全書
SZBF = Sunzi Bingfa 孫子兵法
TD = Tongdian 通典
WD = Tang Taizong Li Wei Gong Wen Dui 唐太宗李衛公問對
XTS = Xin Tangshu 新唐書
ZZTJ = Zizhi Tongjian 資治通鑑

References

- CHANG Jên-t'ang (1968). *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler: Ts'ê-fu Yüan-kuei ve Tzû-chih T'ung-chien'e Göre (618-745)*, Ankara.
- CHAVANNES, Edouard (1903). *Documents Sur Les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve.
- CZEGLÉDY, K. (1962). "Çoyay-Quzi, Qara-Qum, Kök-Öng", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 15 (1-3): 55-69.
- Das Strategikon des Maurikios* (1981). (ed. George T. Dennis), (trans. Ernst Gamillscheg), Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- DONG Gao 董誥 (1983). *Quan Tangwen 全唐文*, Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- EBERHARD, Wolfram (1995). *Çin Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan (2015). *General Li Jing'in Askerî Düşüncesi ve Doğu Göktürk Kağanlığı'nın Çöküşü*, (Unpublished PhD Dissertation), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖMEÇ, Saadetin (2011). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- GRAFF, David A. (2002). "Strategy and Contingency in the Tang Defeat of the Eastern Turks, 629-630", *Warfare in Inner Asian History (500-1800)*, (ed. Nicola Di Cosmo), Leiden: Brill, 33-71.
- GROUSSET, René (1970). *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, (trans. Naomi Walford), New Brunswick: Rutgers University Press.
- GUMİLĖV, L. N. (2002). *Eski Türkler*, (trans. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- LIU Mau-tsai (1958). *Die Chinesischen Nachrichten Zur Geschichte Der Ost-Türken (T'u-küe)*, 2 Volumes, Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- LIU Xun 劉琯 (1975). *Jiu Tangshu 舊唐書*, Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- OUYANG Xiu 歐陽修 (1975). *Xin Tangshu 新唐書*, Beijing 北京: Zhonghua Shuju 中華書局.
- ÖLMEZ, Mehmet (1997). "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7: 175-186.
- SINOR, Denis (1994). "The establishment and dissolution of the Türk empire", *The Cambridge History of Early Inner Asia: From Earliest Times to the Rise of the Mongols*, (ed. Denis Sinor), Cambridge: Cambridge University Press, 285-316.
- Sun Tzū on the Art of War: The Oldest Military Treatise in the World* (1910). (trans. Lionel Giles), London: Luzac & Co..
- 《Tang Taizong Li Wei Gong Wen Dui 唐太宗李衛公問對》, 載《Jingyin Wenyuange Siku Quanshu 景印文淵閣四庫全書》(1986), 第726冊, Taipei 台北: Taiwan Shangwu Yin Shuguan 台灣商務印書館。

- Tang Taizong Li Wei Gong Wen Dui* 唐太宗李衛公問對 *Questions and Replies Between Tang Taizong and Li Weigong* (2004). (trans. He Xiaodong 何小東), Beijing: Junshi Kexue Chubanshe 軍事科學出版社 Military Science Publishing House.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1995). *Gök-Türkler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- The Seven Military Classics of Ancient China* (2007). (trans. Ralph D. Sawyer and Mei-chün Sawyer), Boulder: Basic Books.
- WECHSLER, Howard J. (2007a). “The Founding of the T’ang Dynasty: Kao-tsu (reign 618-26)”, *The Cambridge History of China – Volume 3 Part 1 – Sui and T’ang China, 589-906*, (ed. Denis Twitchett), New York: Cambridge University Press, 150-187.
- _____ (2007b). “T’ai-tsung (reign 626-49) The Consolidator”, *The Cambridge History of China – Volume 3 Part 1 – Sui and T’ang China, 589-906*, (ed. Denis Twitchett), New York: Cambridge University Press, 188-241.
- WEN Daya 溫大雅 (1983). *Da Tang Chuangye Qijuzhu* 大唐創業起居注, Shanghai 上海: Shanghai Guji Chubanshe 上海古籍出版社.
- WRIGHT, Arthur F. (2007). “The Sui dynasty (518-617)”, *The Cambridge History of China – Volume 3 Part 1 – Sui and T’ang China, 589-906*, (ed. Denis Twitchett), New York: Cambridge University Press, 48-149.

Karesioğulları Beyliği Ekonomisi

Hüseyin KAYHAN*

Özet

Türkiye Selçukluları Sultanı II. Mesut'un bir komutanı iken 1290-1328 yılları arasında Bizans Devletine ait Balıkesir ve Çanakkale illerini kapsayan coğrafyayı ele geçiren Karesi Bey, hâkim olduğu yerlerde bağımsız bir beylik kurmuştu. Kendisinden sonra oğullarının yaklaşık çeyrek asır devam ettirdiği bu beylik, sahillerde kurulan diğer Türk beylikleri gibi kısa sürede muazzam bir deniz gücü haline gelmeyi başarmıştı. Beylik, sadece denizlerde değil karada da korkulan bir güç olmuştu. Bu gücün kaynağı büyük bir ekonomik zenginlik, bol üretim ve yaygın ticaret idi. Ticarete konu olan başlıca kalemler ise yünlülük ve pamuklu kumaşlar, elbiseler, buğday başta olmak üzere tahıllar, canlı hayvan, iyi kesilmiş turkuaz, yakut ve zümrüt gibi değerli taşlar, şap, balmumu, şarap ve sabun çıkan önemli ticari kalemlerin yanında, durmaksızın devam eden savaşlar sonucu ortaya çıkan köle ticareti idi. Meyve ve sebze üretimi, hayvancılık, arıcılık, balıkçılık ve madencilikle elde edilen ürünler bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, Anadolu'nun çevresindeki Mısır, Suriye, Irak, Azerbaycan, İran, İstanbul, Karedeniz'in kuzeyindeki ülkeler ile Batı Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Bu, bütün Anadolu'da olduğu gibi, Karesi Beyliğinde de muazzam bir zenginliğin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Anahtar kelimeler: Karesioğulları Beyliği, Çanakkale, Balıkesir, ticaret, üretim.

Economy of the Qaresid Principality

Qarasi (Karesi), who was a commander of Sultan Mas'ud (Mesut) II, had captured the zone comprising the modern provinces of Balıkesir and Çanakkale from the Byzantine Empire between the years 1290 and 1328, founding an independent principality in the areas he was ruling. This principality, which continued its existence after Qarasi's death for quarter a century more under the rule of his sons, managed to become a great naval power within a short period of time similar to other Turkish principalities founded in the coastal areas. The principality had also become a power feared in land as well, not just in the seas. Behind all this lay a great economic wealth. There was an advanced production and a trade based on that. Major goods used in trade were fabrics from wool and cotton, clothes, grain and especially wheat, livestock, well-cut precious stones such as turquoise, ruby and emerald, alum, wax, wine and soap, and alongside these important trading goods, slavery as well, which had emerged as a result of continuous warfare. Products acquired from fruit and vegetable production, animal husbandry, beekeeping, fishery and mining were supplying the needs of the people living in the region, while they were also exported to locations around Anatolia such as Egypt, Syria, Iraq, Azerbaijan, Iran, Constantinople and lands to the north of the Black Sea, as well as to Western Europe. This had caused the emergence of a great wealth in the Qarasi Principality just like all over Anatolia.

Keywords: Qarasi Principality, Çanakkale, Balıkesir, trade, production.

* Yrd. Doç. Dr. ÇOMÜ FEF, hukaturk@hotmail.com

Giriş

Karesi Bey ve ona bağlı Türkmenlerin XIV. yüzyılın başlarında Marmara Denizi'nin güneyindeki toprakları ele geçirerek kurdukları beylik yaklaşık yarım asır yaşadı. Bu zaman içerisinde Bizans Devleti ve Latinlerle mücadele ettiler. Bizans Devleti eski gücünü önemli ölçüde kaybetmekle birlikte politikayı maharetle kullanarak Marmara Denizi ve çevresinde hâkimiyetini devam ettirmek için uğraşmaktaydı. Latin dünyasını temsil eden Venedikliler ve Cenevizliler ise hem ticari ortaklar, hem de gerektiğinde mücadele edilen hasımlar idiler.

Güçlü bir askeri yapıya sahip olması, denizlerde büyük başarılar elde edebilen usta denizcileri ve güçlü gemileri Karesioğulları Beyliğini başarıya ulaştırmıştı. Bunlara, Aydın-ğulları ve Saruhan-ğulları Beylikleri ile ortaklaşa yürütülen deniz seferleri de eklendiğinde, bütün Ege'de ve Marmara'da zaferler birbirini kovaladı. Bunun arka planında ise, kendine yetebilen güçlü bir ekonomik yapı dikkatleri çekmekteydi.

1.Karesi Beyliği'nin Ekonomisine Genel Bir Bakış

Ege'de ve Marmara'da gelişen Türk denizciliğinin Türkiye Selçukluları zamanında Doğu Akdeniz ile Orta ve Batı Karadeniz'de yoğunlaşan denizcilik faaliyetlerinin ürünü olduğunu söylemek gerekmektedir. Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi ve Candaroğulları Beyliklerinde gerçekleşen denizcilik faaliyetlerinin temelinde bu birikim ve tecrübeler vardı. Kuzey Ege, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'nin Anadolu yakasının bazı kısımlarında hâkim olan Karesi Beyliği, sahillerdeki egemenliğini en son 1306'da Assos'u (Behramkale) alarak tamamlamıştı.¹ Bu son fetih bile bir deniz gücünün katkısı olmaksızın gerçekleşmişti. Karesi deniz gücü 1320'li yıllarda oluşmuş gibi görünmektedir. Keza, aynı durum Aydın-ğulları ve Saruhan-ğulları Beylikleri için de geçerlidir. 1330'lu yıllar ise denizcilik alanında zirve yılları idi. Nitekim bu yıllarda Karesi Beyliğinin güçlü bir donanması vardı ve ünlü ansiklopedist İbn Fazlullah el-Ömerî (749/1348-49)'nin belirttiği gibi, Karesi Beyliği Bizanslılarla sürekli savaş halinde olan büyük bir donanmaya sahipti.² Aydın-ğulu Umur Bey'in bu yıllarda başlayan ve Ege ile Marmara'yı, bazen de Karadeniz'i kapsayan deniz seferleri Aydın, Saruhan ve Karesi donanmalarının ortak katılımları ile gerçekleşmekteydi. Bunların dışında, Karesi donanmasının bizzat gerçekleştirdiği bazı seferler ise şunlardı:

1. Türkler 1330'ların başlarında, atlarını yükledikleri gemileriyle iki defa Çanakkale boğazını geçerek Keşan'a kadar ilerlemiş, Trakya'daki Bizans yerleşim yerlerine baskınlar yapmışlardı.³ Coğrafi konumlarına bakıldığında, bu Türklerin Karesi Beyliği askerleri olduğu anlaşılmaktadır.

1 P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986, 20.

2 İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, nşr. Kâmil Salmân el-Cubûrî, Beyrut, tarihsiz, III, 250.

3 E. A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı beylikleri: İki rakip devlet", ed. E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 2000, 248.

2. 1333'te Türk denizcilerinin Tekirdağ'ı ele geçirdiklerini görmekteyiz.⁴ Bunların Karesi Beyliğine ait Türk gâzileri olması muhtemeldir.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Karesi Beyliğinin askeri gücünün kendi hâkimiyet alanlarını savunmanın dışında, dışarıdan gelebilecek düşman saldırılarını önleyebilecek güçte ve Karesi ülkesinin de savunmaya elverişli olduğunu, bu yüzden de kimsenin orayı işgal etmeye yeltenemediğini söylemektedir.⁵ Ayrıca, Karesi Beyliğini Osmanlı Beyliği ile kıyaslayarak, kasabalarının, kalelerinin ve asker sayısının Osmanlılardan daha fazla olduğunu, halkının daha enerjik ve güçlü görüldüğünü belirtmektedir.⁶ O tarihlerde yaşanan bir olay bu anlatımın ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Zira, 1334'te Yahşi Bey'in donanması Edremit yakınlarında yaptığı deniz savaşında Haçlı donanmasına yenilerek tahrip olmuştu.⁷ Bu yenilgiye rağmen Karesi Beyliği çabucak toparlanmış, denizlerdeki ve Trakya'daki seferlerine devam etmişti.

Türklerin XI. yüzyılın ikinci yarısı ve XIII. yüzyılın ikinci yarısında Marmara Bölgesine yaptıkları büyük göçler, burada kalan ve sayıları gittikçe azalan Bizans halkının büyük kısmının Bursa ve İzmit yörelerine doğru çekilmelerine sebep olmuştu. Yerli halkın bir kısmı rahat bir hayat ümidi ile yerlerini terk etmemişlerdi ve Türk hâkimiyeti sırasında arazileri ile malları kendilerine bırakılmıştı. Bölgede Türkleşmenin hızı ve bunun sonucunda yerli nüfusun azalmasına en büyük misal, halkın maddi yardımları ile ayakta duran Rum-Ortodoks metropolitliklerinin tek başlarına ayakta kalamayacak derecede fakirleşmeleri sonucu birkaçının birleşerek varlığını devam ettirmeğe çalışması idi. Bunun dışında, bazıları da varlığını sürdürümeyle ilga edilmişti. Çanakkale mntıkasında kalan Abydos ve Pagai gibi küçük metropolitlikler Moğol istilası sonrasında bölgeye yayılan Türk göçleri ile ortadan kalkmışlardı. Kyzikos metropolitliği ise varlığını son zamanlara kadar korumayı başarmıştı. Marmara bölgesinde küçük metropolitlikler zamanla kaldırılmış, sadece Bursa, İzmit ve Kadıköy gibi büyük metropolitlikler ayakta kalabilmişlerdi.⁸

Ekonomik durumu anlayabilmek için üretim dallarına, özellikle de kumaş üretimine bakmakta yarar vardır. Bu dönemde, bütün İslâm ülkelerinde olduğu gibi Anadolu'da da kumaş üretimi oldukça gelişmişti ve Karesi Beyliği şehirlerinde yaygın olarak yapılmaktaydı. İbn Fazlullah el-Ömerî, Karesi ülkesinde bol miktarda ipek ve lavdanom (içinde afyon bulunan sulu bir ilaç) üretildiğini ve bunların büyük kısmının Hıristiyan ülkelere ihraç edildiğini, bu ipeğin Rum taftası ve İstanbul kumaşı imalatı için çok uygun olduğunu, büyük

4 H. A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1998, 56.

5 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 233.

6 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 250.

7 E. A. Zachariadou, *Trade and crusade: Venetian Crete and the emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice, 1983, 29-33.

8 P. Wächter, *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert*, Leipzig, 1903, 49-51; R. Stewig, *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, çev. R. Turfan, M. Ş. Yazman, İstanbul, 1970, 133-134.

kısının da bu işte kullanıldığını belirtmektedir.⁹ Keza, Demir Han, 1332’de Anadolu’yu gezen İbn Batûta’ya muhtemelen yörede yapılmış böyle ipekli bir elbise göndermişti.¹⁰

Ünlü İtalyan tüccarı Francesco Balducci Pegolotti (1347) de bu dönemde Anadolu’da kumaş üretiminin çok yaygın ve gelişmiş olduğunu ortaya koyan bilgiler vermektedir. Pegolotti, Ayasuluğ’da ticarete konu olan malları şu şekilde sıralamaktadır: İplik, yünlü ve pamuklu kumaşlar, elbiseler, buğday başta olmak üzere tahıllar, canlı hayvan, iyi kesilmiş turkuaz, yakut ve zümrüt gibi değerli taşlar, şap, balmumu, şarap ve sabun.¹¹ Beyliğin önemli limanı Bergama’nın Ayasuluğ’a yakınlığı göz önüne alındığında, söz konusu malların ticaretinin Karesioğulları için de söz konusu olduğu tahmin edilebilir.

Ekonominin diğer önemli bir dalını köle ticareti oluşturmaktaydı. Köle ticareti, bütün denizci Türk beylikleri gibi Karesioğulları Beyliğinin de önemli gelir kalemlerinden birisi idi. Ege’de ve Marmara’da Bizans sahillerine, İtalyan ve Bizans tüccarlarının gemilerine yapılan saldırılarla Hıristiyanlar esir alınıyor, zengin ailelere mensup olanlar kurtuluş parası alınarak serbest bırakılıyor, kalanlar ise köle pazarlarında satılıyordu. Sürekli savaş esiri akışı sayesinde Karesi Beyliği’nde çok sayıda köle vardı ve bu da köle tüccarlarını buraya çekmekteydi.¹²

Ekonominin bir başka dalını hayvancılık oluşturmaktaydı ve bu Anadolu’da çok gelişmişti. el-Ömerî, Anadolu’da atın ve diğer büyükbaş ve küçükbaş hayvanların çok sayıda yetiştirildiğinden, hatta bunların bir kısmının İran, Irak, Suriye ve Diyarbakir’e ihraç edildiğinden bahsetmektedir.¹³ Özellikle küçükbaş hayvancılık dağ ve ova köylüleri ile konar-göçer Türkmenlerin önemli bir uğraşı idi. Koyunlar yaylalarda, otlak ve çayırıklarda beslenmekteydi.¹⁴ Köylülerin temel uğraşlarından birisi de arıcılık idi. Hemen bütün köylerde bal üretimi yapılmaktaydı ve el-Ömerî’nin çağdaş tanıklığı da bunu doğrulamaktaydı.¹⁵

Ekonomide bir başka gelişmiş alan meyve ve sebze üretimi idi. Meşhur coğrafyacı İbn Sa’îd (1286), Anadolu’nun her tarafında bulunan bağlıklarda oldukça bol meyve ve sebze yetiştirildiğini belirtmektedir.¹⁶ Çağdaş kaynağımız el-Ömerî de anlatımlarında bunu ortaya koymaktadır.¹⁷

Bir asır önce yaşanan Moğol istilâsının başlangıcında ünlü mutasavvıf Şems-i Tebrizî Anadolu’da hiç dilenci olmadığını söyleyerek Selçuklu asırlarının zenginliğini ortaya koy-

9 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 250.

10 İbn Batûta, İbn *Batûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 2000, I, 428.

11 Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge, Massachusetts, 1936, 55-56.

12 K. Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk – Ceneviz Ticareti*, çev. Ö. Akpınar, İstanbul, 2009, 38.

13 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 230-231.

14 A. Erdoğru, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul, 2006, 219-220.

15 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 231.

16 İbn Sa’îd, *Kitâbu'l-Coğrafiyâ*, Tahkik: İsmâ’îl Arabî, Beyrut, 1970, 170-172.

17 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 231.

maktaydı.¹⁸ Moğol hâkimiyetinin devam etmesine ve her türlü siyasi çalkantılara rağmen XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun bütün bölgelerinde üretim boldu ve insanların hayat standardı yüksekti. Geçen zaman içinde Moğolların ülkede yaptıkları büyük soygunlara rağmen zenginliğin devam etmesi Anadolu'nun coğrafi yapısı ve Türk halkının çalışkanlığı, gayretkeşliği ile açıklanabilir. Nitekim el-Ömerî Anadolu'da ticaretin çok yaygın ve gelişmiş olduğunu söyleyerek bunun sebebini çevresinin denizlerle kaplı olmasına bağlamakta idi.¹⁹ Karesi ülkesinde de üretimin ihtiyacın üzerinde olması ve uluslararası ticaretin yaygınlığından dolayı fiyatlar çok düşüktü.²⁰ Anadolu Beyliklerinin tamamında olduğu gibi Karesioğulları Beyliği'nde basılan paralar genelde gümüş dirhemlerdi ve bunlar Memlük Devleti'nin kullandığı gümüş dirhemden yarısı büyüklüğünde, halis gümüşten idiler.²¹

Karesioğulları Beyliği, diğer Türk beylikleri gibi İlhanlı Devleti'ne yıllık vergi vermekteydi. İbn Fazlullah el-Ömerî, Yahşi Bey'in vermesi gereken verginin *Vezirlik Yüksek Meclisi*'nde yazılı olduğunu söylemekle birlikte, ne kadar olduğunu belirtmemektedir.²² Bununla birlikte, kaynakların verdiği bazı bilgiler bu dönemde Anadolu'nun iktisadi zenginliğini ortaya koymak açısından önemlidir. Bu cümleden olarak, Moğol bürokratu Hamdullah Kazvîni, XIV. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin zenginliğini gösteren önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre, 1335 yılında Anadolu'nun Moğol devletine vereceği vergi 3.300.000 dinar = 330 tümen (her dinar 13,8 gram gümüş olarak kabul edildiğinde = 45.540 kilo gümüş) olmuştur.²³ Abdullah Puser Muhammed b. Kiya el-Mâzenderânî'nin 1355'te İlhanlı Devleti'nin mali durumunu ortaya koyan kayıtlarında ise, Hoca Necmeddin Hoyî sorumluluğunda Anadolu'nun mukataa gelirleri 3 milyon gümüş dinar = 300 tümen olarak gösterilmektedir.²⁴ Görüldüğü üzere, Moğolların aldıkları vergilerde % 10'luk bir düşüş görülmektedir. Bu durum, beyliklerin geçen 20 yıl içinde ekonomilerinin % 10 daraldığını göstermektedir. Bunda, İtalyan cumhuriyetlerinin Batı Anadolu Beylikleri topraklarında ciddi ticari imtiyazlar elde etmelerinin büyük payı olduğu gibi, Hıristiyan devletlerin askeri baskılarının da önemli etkisi vardı. Ortadoğu'da belli bir zamandır altın ve gümüş gibi değerli madenlerin gitgide azalması da ekonomik geriliğin sebeplerinden birisi olabilir. Nitekim, ortaçağların ünlü tarihçisi İbnu'l-Esîr, 1220'de Cengiz Han'ın 400 kişilik bir tüccar gurubuna büyük oranlarda altın ve gümüş külçeler vererek onları Harezmsâhlar ülkesine ticaret yapmaları için gönderdiğini, fakat Sultan Muhammed'in Cengiz'in düşmanlığını üzerine çekmeği göze alarak bu ticaret heyetindeki tüccarları öldürterek, yarılarındaki değerli madenlere

18 Şems-i Tebrizî, *Makâlât*, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 2009, 300.

19 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 230-231.

20 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 250-251.

21 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 250.

22 İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, tah. Muhammed Huseyn Şemseddin, Beyrut, 1988, 64.

23 Hamdullah Mustevfî Kazvîni, *Nuzhetu'l-Kulûb*, nşr. M. Debîr-i Siyâkî, Tahran, 1336, 109-116; Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, 304; Z. V. Togan, "Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisadî vaziyeti (1)", *THİTM*, I, 21-27.

24 Abdullah Puser Muhammed b. Kiya el-Mâzenderânî, *Risâle-i Felekiyye (Kitâbu's-Siyâkat)*, nşr. ve çev. İsmail Otar, İstanbul, 2013, 93a-93b, trc. 251.

el koyduğunu, sonra da bunları Buhara ve Semerkant'taki tüccarlara bedelleri karşılığında dağıttığını yazmaktadır.²⁵ Bu bilgi, değerli madenlerin ne kadar azaldığını gösteren önemli bir kanıttır.

Ticaretin temel enstrümanı paranın basımı için gerekli olan gümüşün bir kısmı Türkiye'de çıkarılmakta idi ve muhtemelen bu yetersizdi. el-Ömerî, Lü'lü, Gümüşhane ve Bayburt şehirlerinde zengin gümüş madenlerinin bulunduğunu haber vermektedir.²⁶ Buradan temin edilen gümüşün ihtiyacın ne kadarını karşıladığı ise bilinmemektedir.

Bölgede kullanılan gümüşün baş tedarikçisi Moğollar olarak görülmektedir. Kaynakların belirttiğine göre, onlar büyük altın ve gümüş stoklarına sahip idiler. Reşîduddîn Fazullah, Moğolların istilâ ettikleri şehirlerinden yağmaladıkları altın ve gümüşleri eritip *balış* denilen külçeler haline getirdiklerini,²⁷ Cuveynî ise, bu altın ve gümüş balışlerin hâkim olunan ülkelerdeki tüccarlara hazineden kredi olarak verilip, kararlaştırılan faiziyle birlikte tahsil edildiğini yazmaktadır.²⁸ Bu şekilde kredi kullananlara ise *ortak* denirdi.

2. Balıkesir'in İktisadi Gelişimi

Karesioğulları Beyliği zamanında Balıkesir'in çok büyüdüğü ve iktisaden geliştiğini çağdaş tanık İbn Batûta doğrulamaktadır. Onun anlattıklarına göre, 1330'lu yıllarda Balıkesir kalabalık nüfusa sahip, zengin bir şehirdi ve çok sayıda çarşıları vardı.²⁹ İbn Batûta, bu çarşılar hakkında bilgi vermemekle birlikte, biz bunların Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi şehirleri örneğinde ticaret üniteleri olduğunu tahmin edebiliriz. Şehrin gelişiminde ve büyümesinde Demir Han Bey'in etkili olduğu yine bu gezgin tarafından belirtilmektedir.³⁰ Müslüman Türk halkının çeyrek yüzyıldır yerleştiği bu şehirde ulu camiye ancak 1332'de inşa ettirmeğe başladığı yine İbn Batûta tarafından eleştirel tarzda ifade edilmektedir.³¹

25 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, çev. A. Özaydın, A. Ağırakça, *İslâm Tarihi*, İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih Tercümesi*, İstanbul, 1987, XII, 320. Orta-doğu'da altın ve gümüş gibi değerli madenlerin azaldığının bir delili de 1380'li yıllarda İtalya'dan Mısır'a giden gemilerin ambarlarında gümüş külçelerin taşınması idi. İtalyan Leonardo Frescobaldi, deposunda gümüş külçeler bulunan bir gemiyle 1384 yılında İskenderiye'ye gitmişti (Leonardo Frescobaldi, ed. B. Bagatti, *Visit to the Holy Places of Egypt, Sinai, Palestine and Syria in 1384 by Frescobaldi, Gucci and Sigoli*, Jerusalem 1948, 35). Bu gümüş taşıma işinin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte, XIV. yüzyılda Türkiye'de ticari ilişkilerde nakit paranın ne kadar büyük rol oynadığı, gümüş ile altına olan büyük talep düşünüldüğünde, bunların bir kısmının Batı Avrupa'dan gelen değerli madenlerle karşılandığı anlaşılmaktadır (K. Fleet, 17).

26 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 231.

27 Reşîduddîn Fazullah, *Câmiu'l-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İ. Aka, M. Ersan, A. H. Khelejani, Ankara, 2013, 50.

28 Cuveynî, *Târih-i Cihân Gûşâ*, çev. M. Öztürk, Ankara, 1999, 486.

29 İbn Batûta, I, 428.

30 İbn Batûta, I, 428.

31 İbn Batûta, I, 428.

Ahi zaviyelerinin varlığı da Balıkesir’de üretim birimlerinin yaygınlığını göstermektedir. Zira ahiler, “*sanatının ve zanaatının erbabını toplayan*” kişilerdir.³² Nitekim İbn Batûta bu şehirde Ahi Sinan’ın zaviyesinde konaklamıştı.³³

Balıkesir ve çevresi bağlar, bahçelerle kaplı idi. Anadolu’nun diğer yerleri gibi burada da meyve ve sebze üretimi oldukça boldu. Bu konuda Karesioğulları dönemine ait kayıtlara sahip olmamakla birlikte, sonraki yüzyıllara ait bazı bilgiler bize ipuçları vermektedir. Çok sonraki dönem olmakla birlikte, XVII. yüzyılın başlarında buraya gelen Polonyalı Simeon, Edincik’in çevresinin bütünüyle nar ve zeytin ağaçları ile kaplı olduğunu söylemektedir.³⁴ Yine aynı yüzyılın ünlü gezgini Evliyâ Çelebi, Bandırma’nın çevresinin bağlık-bahçelik olduğunu; Erdek kasabasında misket üzümünden dokuz çeşit şarap yapıldığını; Edincik’in de çok zengin bağ ve bahçeleri bulunduğunu yazmaktadır.³⁵

Edincik, değerli mermerleri ile tanınmıştı. Muhtemelen Bizans Devleti zamanından beri buradan mermer çıkarılmaktaydı ve Türk hâkimiyeti döneminde de devam etmekteydi. Buradan çıkarılan mermerler İstanbul’a gönderilip, orada satılmaktaydı.³⁶ Manyas Gölü’nün çevresinde bulunan sazlar mevsiminde koparılır ve terbiye edildikten sonra renk-renk hasır seccadeler, minderler ve döşemeler dokunurdu. Gölün yakınında Bolcağağaç adlı 1.000 haneli büyükçe bir köyde haftada bir pazar kurulur ve Tire, Manisa, Balıkesir, Karesi, Kirmasti taraflarından 40-50 bin kişi buraya gelerek alışveriş yaparlardı. Bunun Karesi Beyliği devrinden itibaren yerleştiği ve Osmanlı devrinde de devam ettiği tahmin edilebilir.³⁷

Balıkesir çevresinde tarlalarda en çok yetiştirilen ürün buğdaydı. Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi burada da tahıl üretimi oldukça fazla idi. Edincik bu konuda adından çok bahsettirmektedir.

Burası un, buğday ve diğer zahirelerin depo edildiği büyük mahzenlere sahipti. Dükkânların çoğu un satmakta idi. Bölgedeki halkın ihtiyaçları karşılandıktan sonra İstanbul’un ihtiyacı için her yıl 40-50 bin çuval un gönderilirdi. Bunlar çok kaliteli idiler. Bu yüzden şehirde yapılan ekmekler çok lezzetli idiler. Nehir üzerinde sayısız su değirmenleri vardı. Buğdaylar buralarda öğütülür ve un haline getirilirdi.³⁸ Osmanlılar zamanındaki bu iktisadi yapının Karesi Beyliği devrinde oluşmaya başladığını belirtmek hiç de yanlış olmasa gerekir.

Bergama diğer antik şehirlerin akıbetine uğramış ve Bizans Devleti zamanında harap bir şehir haline gelmişti. İbn Batûta bunu tespit etmekte, tepede bulunan ve içinde Türklerin yaşadığı kalesinin sağlam kaldığını söylemektedir.³⁹ Bergama’nın hâkimi Yahşi Han, ken-

32 İbn Batûta, I, 404.

33 İbn Batûta, I, 428.

34 Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye’si*, çev. H. D. Andreasyan, İstanbul, 2007, 30.

35 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, haz. M. Çevik, İstanbul, tarihsiz, V,203-204, 205, 207.

36 Evliyâ Çelebi, V,205.

37 Evliyâ Çelebi, V,206-207.

38 Evliyâ Çelebi, V,205-206.

39 İbn Batûta, I, 427.

disi yaylada olduğu için adamları vasıtasıyla şehirde bulunan İbn Batûta'ya yemek ikram etmişti.⁴⁰ Bu durum, Türkler arasında yayla geleneğinin ve bunun doğurduğu ekonomik faaliyetlerin Karesi Beyliği zamanında aynı şekilde devam ettiğini göstermektedir.

Balkesir, köle ticaretinin yapıldığı önemli bir şehirdi. Nitekim, İbn Batûta Balikesir'de iken Margalita adında bir Rum cariye satın almıştı.⁴¹ İbn Fazlullah el-Ömerî, Karesi Beyliği denizcilerinin her an Bizans ile savaşta olduğunu, bu yüzden de Rum gençlerini ve Hazar (Slav) kızlarını kaçırdıklarını, beylik şehirlerine savaşlar sebebiyle çok sayıda kölenin getirildiğini, bu yüzden köle tacirlerinin burada hiç eksik olmadıklarını anlatmaktadır.⁴²

3. Çanakkale'nin İktisadi Gelişimi

Karesioğulları Beyliği zamanında şehir olarak Çanakkale'den bahsetmek mümkün değildir. Burada göze batan yerleşim yeri Abidos ve limanıdır. Burası Bizans Devleti'nin en önemli gümrüğü idi. Akdeniz'den gelip İstanbul'a giden bütün ticari gemiler mutlaka buraya uğramak zorunda idiler. Bölgenin Osmanlıların eline geçmesinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463'de kurulan Kal'ai Sultaniyye limanı, zamanla Abidos'un yerini aldı ve Anadolu kıyılarındaki en önemli liman haline geldi. Bunun yanında Lapseki de ikinci bir liman olarak ortaya çıktı.⁴³

Abidos, Bizans Devleti zamanında ekonomik açıdan olduğu kadar, İstanbul'un savunulması için de önemliydi. Denizden gelebilecek tehditler Çanakkale Boğazı'nda durdurulmaya çalışılıyor, eğer durdurulmazsa ikinci bir savunma hattı İzmit'te kuruluyordu. İstanbul'u zapteden Latinlerin imparatoru Baudouin'in kardeşi Henri, 11 Kasım 1204 tarihinde Abydos'u zaptettiğinde şehir her türlü malla, buğdayla, erzakla ve insanların bütün ihtiyaçlarını karşılayacak yiyecek, içecek ve malzemeyle doluydu.⁴⁴ Geoffroi de Villehardouin de İtalyanların donanmaları ile 1204 yılında Abydos'tan geçerken buranın güzel ve korunaklı bir şehir olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Tabiidir ki Abidos'un bu kadar müstahkem hale getirilmesi boğazın savunulmasına verilen önemin sonucu idi.

Çanakkale çevresinde güçlü bir tahıl üretimi yapıldığı görülmektedir. Geoffroi de Villehardouin, İtalyanların 1204'de Abydos'u ele geçirip, hasat mevsiminde bulunmalarından da yararlanarak ihtiyaçları olan buğdayı buradan topladıklarını belirtmektedir.⁴⁶ Buğday üretiminin Karesioğulları Beyliği zamanında da aynı şekilde devam ettiğini varsaymak yanlış olmasa gerekir.

40 İbn Batûta, I, 427-428.

41 İbn Batûta, I, 428.

42 İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 251.

43 R. Stewig, 135-136.

44 Geoffroi de Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2001, 109.

45 Geoffroi de Villehardouin, 64.

46 Geoffroi de Villehardouin, 64.

1204 tarihinde Abydos ve çevresinde kalabalık Ermeni gurupları vardı.⁴⁷ Bunlar bu tarihten çok önceleri, muhtemelen Makedonya hanedanı (867-1056) zamanında boğazın savunulması için Armenia bölgesinden buraya getirilmiş olmalı idiler. Karesioğulları Beyliği zamanında bölgeye gelen Türk yerleşimcilerin demografik yapıyı kendi lehlerine değiştirmiş olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim, 1530 tarihli Tahrir Defteri'ne göre Kütahya, Hüdavendigâr, Karesi, Biga, Kocaeli, Sultanönü, Bolu, Ankara, Aydın, Karahisar-ı Sâhip, Kastamonu, Kengiri, Alâiye, Hâmid, Menteşe ve Saruhan livalarından müteşekkil Batı Anadolu'da 540.963 Müslüman, 4.471 Hıristiyan, hanesi yaşamaktaydı.⁴⁸ Burada görüldüğü üzere, Müslüman olmayanların genel nüfusa oranı ancak % 1 civarındadır. Aynı deftere göre, Çanakkale'nin bağlı olduğu Biga Livâsında nüfus 9.566 kişi idi.⁴⁹

Sonuç

Görüldüğü üzere, devletler için kısa sayılabilecek yarım asırlık ömründe belki çok büyük askeri başarılar imza atamayan, ama bölgesel ölçekte önemli bir güç olmayı başara-bilen Karesioğulları Beyliği'nin hâkim olduğu Balıkesir ve Çanakkale şehirlerinin iktisadi gelişiminde ciddi katkıları oldu. Bu şehirlerin Türk karakteri kazanması ve Türk yerleşim yerleri haline dönüşmelerinde bu beyliğin rolü büyüktü. Onlar bu coğrafyayı Türkleştirdiler ve yaşanabilecek yerler haline getirdiler. Ülkelerinin coğrafi özelliklerini en iyi bir şekilde değerlendirerek başta denizcilik olmak üzere, tarım, ziraat, hayvancılık, kumaş üretimi, madencilik, dericilik, dülgürlük, değerli taşların işlemeciliği vb. alanlarda önemli başarılar elde ettiler. Sadece kendilerine yetmeyip, Ege'de Edremit üzerinden Batı Avrupa'ya, Marmara'daki limanlarından İstanbul'a ihracatta bulundular. Böylece, asker bir toplum olmadıklarını, medeni hayatın gereklerini bildiklerini ispatladılar.

47 Geoffroi de Villehardouin, 109.

48 Ö. L. Barkan, "Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-53), İstanbul 1953, 11.

49 *937/1530 Tarihli 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, Hudavendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım*, Ankara, 1995, 29-33.

Kaynakça

- 937/1530 Tarihli 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, Hudavendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1995.
- Abdullah Puser Muhammed b. Kiya el-Mâzenderânî, *Risâle-i Felekiyye (Kitâbu's-Siyâkat)*, nşr. ve çev. İsmail Otar, İstanbul, 2013.
- Barkan, Ö. L., "Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-53), İstanbul 1953, 1-26.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, haz. M. Çevik, 10 cilt, İstanbul, tarihsiz. Eyice, Semavi, "Bedesten", *TDVİA*, V, 302-311.
- Fleet, K., *Erken Osmanlı Döneminde Türk – Ceneviz Ticareti*, çev. Ö. Akpınar, İstanbul, 2009.
- Geoffroi de Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2001.
- Gibbons, H. A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1998.
- Hamdullah Mustevfî Kazvînî, *Nuzhetü'l-Kulûb*, nşr. M. Debîr-i Siyâkî, Tahran, 1336.
- İbn Batûta, İbn *Batûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, 2 cilt, İstanbul, 2000.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, 27 cilt, Beyrut, 1988.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, nşr. Kâmil Salmân el-Cubûrî, Beyrut, tarihsiz.
- İbn Sa'îd, *Kitâbu'l-Coğrafiyâ*, Tahkik: İsmâ'il Arabî, Beyrut, 1970.
- İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, çev. A. Özyayın, A. Ağırakça, *İslâm Tarihi, İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fî'l-Târîh Tercümesi*, 12 cilt, İstanbul, 1987.
- Leonardo Frescobaldi, ed. B. Bagatti, *Visit to the Holy Places of Egypt, Sinai, Palestine and Syria in 1384 by Frescobaldi, Gucci and Sigoli*, Jerusalem 1948.
- Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye'si*, çev. H. D. Andreasyan, İstanbul, 2007.
- Stewig, R., *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, çev. R. Turfan, M. Ş. Yazman, İstanbul, 1970.
- Şems-i Tebrizî, *Makâlât*, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 2009.
- Togan, Z. V., "Azerbaycan", *İA*, II, 91-118.
- Togan, Z. V., "Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisadî vaziyeti, 1", *THİTM*, I, 1-42.
- Togan, Z. V., *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul, 1981.
- Wächter, P., *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert*, Leipzig, 1903.
- Witteck, P., *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986.
- Zachariadou, E. A., "Karesi ve Osmanlı beylikleri: İki rakip devlet", ed. E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, İstanbul, 2000, 243-255.
- Zachariadou, E. A., *Trade and crusade: Venetian Crete and the emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983.

Birinci Dünya Savaşı'nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği

Salih KIŞ*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olma sürecinde Osmanlı Devleti'ne en önemli katkıyı kendisine ait olmayan zırhlı gemiler yapmıştı. Bu zırhlılar, Alman Akdeniz Filo Komutanlığı'na bağlı Goeben Dretnotu ile Breslau Kravazörü idi. Alman zırhlıları, İngiliz ve Fransız donanmalarının takibinde Cezayir-İtalya-Türkiye rotasında seyrederek Çanakkale Boğazı önlerine kadar gelmişti. Savaşın seyrine doğrudan etki edecek gelişmeler de bu gemilerin Osmanlı Devleti karasularına girişi ile başlamıştı. Türk-Alman ittifak antlaşmasının hemen sonrasında meydana gelen bu olay, uluslararası bir krize neden olmuştu. Osmanlı Devleti'ne ait olmayan savaş gemilerine boğazların kapalılığı ilkesi, 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile uluslararası hukuk normlarına göre düzenlenmişti. Osmanlı Devleti tarafından Alman zırhlılarının Çanakkale Boğazı'ndan içeri alınması, ilgili antlaşmanın ihlali anlamına gelmekteydi. Uluslararası hukuk kurallarına göre, yabancı savaş gemileri ya 24 saat içinde tarafsız devletin karasularını terk edecek ya da mürettebatı gözaltına alınarak gemilerin silahları söküldükten sonra savaş süresince güvenilir bir limanda alikonulacaktı. Avrupa Devletlerinin diplomatik baskısına maruz kalan Osmanlı devlet adamları, mevcut krizi farklı bir yolla çözüme kavuşturacaklardı. İngiltere'ye sipariş edilip paraları peşin ödenmesine rağmen Osmanlıya teslim edilmeyen Sultan Osman-ı Evvel ve Reşadiye zırhlılarının yerine Alman savaş gemilerininin 80 milyon Mark karşılığında satın alındığı aldatmacası dünya kamuoyuna duyurulacaktı. Gerçekte ise savaşın sonuna kadar bir satış söz konusu olmayacaktı. Ayrıca savaş süresince zırhlı gemilerin kontrolü ve icraatları ile ilgili inisiyatif Alman İmparatorluğu'nda bulunacaktı. Dolayısıyla bu satış aldatmacasının neticesinde Avrupalı Devletlerin itirazları son bulacak, devam eden Birinci Dünya Savaşı'nın seyri önemli ölçüde değişecekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği isimli bu çalışmada, dünya kamuoyunun sahte bir satış beyanıyla nasıl aldatıldığı arşiv belgeleri ve hatıratlarla desteklenen çalışmalar ışığında ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Goeben ve Breslau, Cemal Paşa, Almanya, Osmanlı Devleti, Donanma, Yavuz ve Midilli

* Araş. Gör. Dr. Salih KIŞ, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü salihkis@yahoo.com.

The Truth About the Goeben and Breslau Which Shifted the Course of World War I

Abstract

During the process of participating World War I, the most significant contribution was provided to the Ottoman Empire by the armored battleships which did not belong to it. Those armored battleships were the Dreadnought Goeben and the Cruiser Breslau which were registered to the Mediterranean Naval Commandership of Germany. The German armored battleships reached to the Strait of Dardanelles following the routes of Algeria-Italy-Turkey while being chased by the British and French fleets. The developments which directly influenced the course of the war all began with the entering of those ships into the territorial sea of Ottoman Empire. This event which occurred just after the Turkish-German alliance agreement caused an international crisis. The principle which forbids the entering of non-Ottoman foreign battleships into the straits had been prepared in accordance with the international legal norms through the Treaty of Berlin of 1878. The acceptance of those German armored ships into the inner sea after the Strait of Dardanelles meant the violation of the aforementioned treaty. According to the international law codes, the foreign battleships would either desert the territorial sea of the neutral state in 24 hours or their crew would be arrested, their guns would be demounted and would be kept in a safe port throughout the war. The Ottoman Empiresmen who were under the pressure of the European states sorted out the current crisis through a different way. It was announced to the world that the German battleships were bought from Germany with the cost of 80 million German Marks instead of the armored battleships of Sultan Osman I and Reşadiye which were ordered from the UK and whose cost was paid in advance. Actually, the purchase did not occur until World War. Moreover, the control of the battleships and the initiative related to the activities of the ships would be under the control of German government throughout the war. As a result of this deception of sale, thus, the European countries would not object to this and the course of the continuing World War I would completely change.

In this study “titled “The Truth About Goeben and Breslau Which Shifted the Course of World War I” , it will be revealed that the world opinion was misguided through the declaration of a fake purchase employing the archive documents and memories to support our theory.

Keywords: *Goeben and Breslau, Cemal Pasha, Germany, Ottoman Empire, Navy, Yavuz and Midilli*

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SEYRİNİ DEĞİŞTİREN GOEBEN VE BRESLAU GERÇEĞİ

Giriş

XIX. yüzyılın sonunda üç kıtada toprağı bulunan Osmanlı Devleti'nin, ülkenin savunulması hususunda, dönemin şartlarına göre güçlü kara ordusunun yanı sıra donanmasının da olması gerekiyordu. Kara ordusunun modernizasyonu ile paralellik göstermeyen donanmanın ıslahı, Sultan Abdülaziz dönemine kadar önemli bir gelişim kaydedememişti. Sultan Abdülaziz, güçlü bir ordu yanında etkin bir donanmanın varlığını da gerekli görüyordu¹. Bu amaçla mali dengeleri sarsacak harcamalar yapmaktan çekinmedi. Saltanatının sonunda devlet, dünyanın en büyük dördüncü donanmasına sahipti. Bu önemli istatistiğin ağır bir bedeli vardı. Gemilerin tamamı dış borçla alındığı gibi gerekli modernizasyon da zamanında gerçekleştirilemedi. Gemilerin alımı ve bunların bakımı maliyetlere ek olarak dış borçların ödenmesinde büyük sıkıntılar meydana getirdi. Dolayısıyla Sultan Abdülaziz'in güçlü donanma hayali, devletin mali iflası ile sonuçlandı.

Sultan II. Abdülhamit dönemi, selefi zamanında oluşturulmuş donanmanın modernizasyonu ve devletin borç sorunları ile başlamıştı. Donanmanın tamamı zırhlı ve makineli olduğundan bakım ve onarımları büyük meblağlar tutmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin donanma politikası yeniden şekillendirildi. Masraflı ve teknoloji eski gemiler gözden çıkarılarak hareket kabiliyeti yüksek, daha az maliyetli ve modern bir deniz gücü oluşturulmaya çalışıldı. Özellikle bu dönemde torpidobot², torpidogeçer, gambot ve denizaltı türü gemilerin alımına öncelik verildi. Meydana getirilecek donanmanın Kızıldeniz, Trablusgarp ve Basra gibi kritik yerlerde kolluk görevi yapabilecek seviyeye ulaşması amaçlanıyordu³.

1897 Yunan Harbi, Osmanlı donanma stratejisinin tamamen değişmesine neden olan önemli bir olaydı. Savaşın sona ermesi eski gemilerin modernize edilmesi bırakılarak; modern, hızlı, küçük ve daha ucuz gemilerin satın alınması devlet politikası hâline getirildi. Bu mali yönden büyük sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti için de zorunlu bir politika değişikliğiydi. Çünkü yüksek faizli borçlanmalarla yapılan modernizasyon

1 XIX. yüzyılda etkin güçler hem tehditlere karşı koymak hem de çatışmayı önlemek ve sindirmek amacıyla büyük ve güçlü donanma inşa etme kabiliyetine ulaştılar. Deniz gücü dengesi yüzyılın sonunda önemli ölçüde değişti. Dünya deniz gücü sıralamasında İngiltere, Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti'ne Almanya, ABD ve Japonya'nın dahil olması bütün dengeleri alt üst etti. Jeremy Black, Savaş ve Dünya, Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000, çev. Yeliz Özkan, Dost Kitabevi, Ankara 2009, s.335.

2 Sultan II. Abdülhamit, 1883'ten itibaren torpidobot türü gemilerin Osmanlı donanmasına kazandırılması noktasında büyük çaba sarf etti. O yıllarda torpidobot yaklaşık 20-30 bin liraya mal olurken, birinci sınıf bir zırhlı geminin maliyeti 800-900 bin lirayı buluyordu. Ali Fuat Öreç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.149.

3 Ali Fuat Öreç, "Deniz Kuvvetleri", s.148.

yon sonucunda gemilerden istenilen verim alınamıyordu. Bu durum hem para hem de zaman kaybına neden oluyordu.

A-İttihat ve Terakki Partisi Dönemi Osmanlı Donanma Politikası

II. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki Partisi, Osmanlı Devleti'nin bahriye programını yeniden ele aldı. Böylelikle Sultan Abdülhamid döneminde alınan torpidobot ve gambot tarzı gemilerin yanı sıra teknolojileri eskimiş ve yapılan yenileştirmelere rağmen istenilen verim alınamayan zırhlıların devri kapanıyordu. Donanmanın ihtiyacı olan gemilerin alınmasından başka İngiliz ıslah heyetinin iş birliğinin devamı, yeni deniz eğitim politikası ve mevcut yaşlı deniz subay kadrolarının emekliliğe sevk edilmesi de bu dönemde gerçekleştirilen önemli faaliyetlerdendi.

Osmanlı Devleti'nin deniz gücündeki hareketliliği 1910 yılında zirve yapmıştı. Özellikle Ege Denizi'nde Yunanistan ile girilen silahlanma yarışı, Osmanlı'nın üstünlüğü Yunanlara kaptırmamak adına Almanya ile zırhlı satış sözleşmeleri yapmasına neden oldu. Bu dönemde alınan ve isimleri Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis olarak değiştirilen iki zırhlının Osmanlı Devleti'ne satılması Türk-Alman ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılmasını sağladı. Osmanlı devlet adamlarının özellikle dönemin en güçlü iki kruvazöründen biri olan sonrasında adı Goeben olarak değiştirilen zırhlıyı çok istemelerine rağmen Alman Bahriye Nezareti, bu geminin satışına onay vermedi. Alınan iki geminin satışında ise önemli bir ayrıntı dikkat çekmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis zırhlılarını satın almaya mali durumu yeterli olmadığı hâlde tahttan indirilen Sultan II. Abdülhamid'in şahsi serveti kullanıldı. Alman zırhlılarının satış bedelinin yarısı, Sultan II. Abdülhamid'in Alman Deutsche Bank'ta bulunan dondurulmuş şahsi mevduatından karşılanmıştı⁴.

Almanlardan alınan zırhlılarla birlikte donanmasını küçük gemilerle ama hareket kabiliyeti yüksek araçlarla donatan Osmanlı, deniz ıslah heyeti başkanı Amiral Williams'tan, İngiltere'den dretnot alımı noktasında yardım istedi. İngilizler, Almanların Türklerle olan ilişkilerini de göz önünde bulundurarak zırhlı pazarını elinde bulundurmak adına, Ağustos 1911 tarihinde adı Reşadiye olacak bir gemi inşaatı için Osmanlılar ile bir sözleşme imzaladı⁵. Bununla birlikte Rus ve Yunan dretnot hamleleri karşısında Osmanlı Devleti, İngiltere'de Armstrong Whitworth Tersanesi'nde yapımı hemen hemen tamamlanmış olan ve sahiplerinin elden çıkarmak istedikleri Brezilya dretnotu Rio de Janeiro'yu 1913 yılı sonlarında satın alarak gemini adını Sultan Osman-ı Evvel olarak değiştirdi⁶. Alman zırhlıları Goeben ve Breslau'nun Osmanlı

4 Ryan K. Noppen, *Osmanlı Deniz Harekâtı 1911-1918*, çev. Emir Yener, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.16.

5 Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı Devleti'nin Yapmayı Tasarladığı Son Donanma", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul 1968, S.2, s.70-71. Reşadiye zırhlısı, daha sonra Sultan Osman-ı Evvel ile birlikte I. Dünya Savaşı'nda parası Osmanlılar tarafından peşin ödenmesine rağmen el konulan iki gemiden biridir.

6 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s.112; Ryan K. Noppen, *Osmanlı*

Devleti'ne satılması ile doğrudan ilgili olan bu iki İngiliz zırhlısının inşaat sonrası hikâyesi, Birinci Dünya Savaşı'nın da en önemli olaylarından biridir.

İngiltere tersanelerinde yapılan Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarının teslim tarihi 1 Ağustos 1914 olmasına rağmen, her iki geminin kraliyet donanmasında görev yapmak üzere seferberlik emirleri gereği alıkonulduğu gemileri almaya gelen Osmanlı yetkililerine bildirildi. Britanya Birinci Deniz Lordu Winston Churchill, İstanbul'daki Alman askerî müşavirlerinin sayısının 1914 yılı yaz aylarından itibaren sürekli artmasından, dretnotların Almanların kontrolüne geçmesi fikrinden kaygıya düşmüştü. Bundan dolayı 31 Temmuz 1914 tarihinde Armstrong Tersanesi'ne bir emir yollayarak Sultan Osman gemisinin Osmanlı Devleti'ne teslimini kesin surette yasaklamıştı⁷. İngilizler, savaş hâlinde iken kendi tersanelerinde inşa edilmekte olan gemilere ambargo koymak hakkına sahip olmakla birlikte Osmanlı gemilerini müsadere ettiklerinde henüz harp hâlinde değillerdi. Hatta ordu ve donanmasının seferberliğini bile ilan etmemişlerdi⁸. Paraları ödenen bu iki gemiye el konulması, Osmanlı kamuoyunda muazzam bir tepki yarattı⁹. Osmanlı tebaasının büyük fedakârlıkları sonucunda donanmaya kazandırılması hayal edilen gemilerin resmen çalınması¹⁰, Türk-Alman ittifak antlaşmasına toplumsal destek sağlamak için İttihat ve Terakki Partisi'nin üst düzey elemanları tarafından ustaca kullanıldı¹¹.

Deniz Harekâtı, s.28. Osmanlı Devleti, dretnot satın almak için özellikle de Fransız bankalarından olmak üzere ağır bir borçlanma içine girmişti. Devletin yıllık gelirlerinin büyük bir kısmı bu borçlara karşılık ipotek edilmişti. Özellikle Sultan Osman-ı Evvel gemisinin aniden satın alınmasına borçlanma dahi yetmediği için hükümet vergileri yükseltmek ve memurların maaşlarını azaltmak zorunda kalmıştı. Bütün bu sıkıntıların sebebi, Rus ve Yunan dretnot hamleleri karşısında Osmanlı donanmasının rekabet edebilecek seviyede tutulmak istenmesiydi.

- 7 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.72. İngiliz donanmasına dahil edilen Osmanlı gemilerinin isimleri de HMS Agincourt ve HMS Erin olarak değiştirildi. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.15. Dretnotlara el konulması süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serhat Güvenç, *I. Dünya Harbine Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.101-142.
- 8 Cemal Paşa, *Hatıralar*, haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.142; Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, C.I, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.222.
- 9 Bahri S. Noyan, "Birinci Dünya Harbi'ne Nasıl Girdik?", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.7, İstanbul 1997, s.48.
- 10 Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1989, s.88. "...Zaten daha önce İngiltere'ye sipariş olarak verilen zırhlılarımızın devletimize verilmemesi de İttihat ve Terakki için yağlı bir propaganda oldu."
- 11 Reşadiye ve Sultan Osman zırhlılarına el konulduğu dönemde Osmanlı Bahriye Nazırı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin en etkili şahsiyetlerinden biri olan Cemal Paşa hatıralarında "... gemilere haksız yere el konulması hadisesi, ordumuzun umumi seferberliğini ilan etmesini haklı gösterdi ve umumi seferberliğimizi lüzumsuz gören itilaf sefirlerine kolayca cevap vermeliğimizi sağladı. Marmara'ya giren Goeben ve Breslau'nun bu girişinde Osmanlı hükümetini haklı gösterdi..." gemilerin müsadere edilmesi ile sonradan Osmanlı'ya satıldığı açıklanan Alman zırhlıları arasında bir bağlantı kurmaktadır. Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.142.

B-Goeben ve Breslau Savaş Gemileri İstanbul'da

Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarına el konulmasından bir gün sonra yani 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı ile Almanya arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu antlaşmadan bir hafta sonra da Birinci Dünya Savaşı'nın kaderini değiştiren ve savaşın seyrinde önemli etkisi olan bir olay meydana geldi. Alman Akdeniz Tümeni'ni teşkil eden Goeben¹² muharebe dretnotu ile Breslau¹³ hafif kruvazörü, İngiliz donanmasının önünden kaçarak Çanakkale Boğazı önlerine geldi¹⁴. Bu gemilerin Osmanlı karasularına gelmesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın büyük bir etkisi vardı¹⁵. Gemiler, Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın izniyle boğazdan geçerek Osmanlı karasularına giriş yapmıştı¹⁶. Enver Paşa'nın planı olarak, Almanya'ya ait iki modern ve güçlü savaş gemisinin Osmanlı başkentinde konuşlandırılmasının gerçekleştirilmesi durumunda Karadeniz'de hiç dretnotu ve modern kruvazörü bulunmayan Rusya'ya karşı denizde bir üstünlük sağlanacaktı¹⁷. Akdeniz'de seyir hâlinde olan gemiler, Enver Paşa ile Alman hükümet yetkilileri arasında yapılan görüşmelerden sonra rotasını Çanakkale Boğazı'na çevirmişti.

İngiltere ile Almanya'nın 3 Ağustos 1914 tarihinde karşılıklı savaş ilanları, Alman Akdeniz Tümeni'nin eve dönme ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştı. İngiliz donanması tarafından takip edilmekte olan Goeben ve Breslau gemilerinin 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale'ye geldikleri Alman deniz ataşesi Albay Humann tarafından Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirildi. Aynı gün boğaz müstahkem mevkiinden Enver Paşa'ya bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta, boğazın dışında bulunan Goeben ve Breslau Alman savaş gemilerinin içeriye girmek için izin istedikleri bildiriliyordu. Alman Islahat Heyeti'nde bulunan Albay Von Kressenstein, Enver Paşa'dan gemilerin boğazdan içeri girmelerine izin vermesini rica etti¹⁸. Enver Paşa, sadrazam ile

12 Tip: Muharebe Kruvazörü, Yapımcı: Blohm&Voss AG, Hamburg, Deplasman: 22.979 t normal, 25.400 t yüklü, Boyutlar: Lpp 186,5 metre, B.29,5 metre, D. 8,7 metre, Tekne: Çelik, Makine Tahriki: Buhar türbinli, 4 şaftlı, Hız: 28 kts, Yakıt: 3.100 t kömür, Mürettebat (1914): 1050 kişi, (1915) 1322 Alman, 24 Türk. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güleriyüz-Bernd Langensiegen, *Osmanlı Donanması*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2007, s.98.

13 Tip: Muhafazalı Kruvazör, Yapımcı: AG Vulcan, Steltin, Deplasman: 4.570 t normal, 5.587 t yüklü, Boyutlar: Lpp 136,0 metre, B.13,5 metre, D. 5,1 metre, Tekne: Çelik, Makine Tahriki: Buhar türbinli, 4 şaftlı, Hız: 25 kts, Yakıt: 1.200 t kömür, 106 t mazot, Mürettebat (1914): 350 kişi, (1915) 426 Alman, 6 Türk. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güleriyüz-Bernd Langensiegen, *Osmanlı Donanması*, s.116.

14 Amiral Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, çev. H. Sami Tekirdağlı, Genelkurmay Basımevi, İstanbul 1936, s.6.

15 Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", *Erdem*, C.X, S.31, Ankara 1998, s.140.

16 Ryan K. Noppen, *Osmanlı Deniz Harekâtı*, s.30-31.

17 Standford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaş Girişi*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.573-584.

18 Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *Uluslararası 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, 20-21 Kasım 2014 İstanbul, s.166-167.

görüşme yapmadan tek başına böyle önemli bir kararın altına imza atamayacağını bildirdi. Alman subay ise, bu işte yapılacak kısa bir gecikmenin telafi edilemeyecek sonuçlar doğuracağı hususunda Enver Paşa'nın dikkatini çekti. Hatta İngiliz filusunun bu gemilerin peşinde ve pek yakınında olduğunun da altını çizdi. Enver Paşa, bu konuşma üzerine gemilerin boğazdan içeri girmesine ve onları takip edecek gemilere ateş açılmasına tek başına karar verdi¹⁹. Dolayısıyla Çanakkale Boğazı'na giren Alman savaş gemilerinden ne sadrazamın ne de nazırların haberi vardı. Enver Paşa'nın resen vermiş olduğu bu karar, daha sonra kendisi tarafından Sadrazam Said Halim Paşa, Cemal Paşa, Talat ve Halil Beylere bildirildi.

Enver Paşa'nın izni ile beraber Alman savaş gemileri, boğazdan içeri girerek istihkâmların koruması altında kıyıya yanaştılar. İstanbul'da bulunan Alman misyonundan alınan bilgiye göre, Goeben gemisinin kömürü bulunmadığından bedeli sonradan ödenmek koşuluyla yakıt ikmali için izin verilmesi talep edilmekteydi. Bahriye Nazırı tarafından Sadrazam Said Halim Paşa, Enver Paşa ve Talat Bey'in bu konu hakkındaki görüşleri sorularak²⁰, olumlu cevap alınmasından sonra geminin Derince deposundan kömür tedarik etmesine izin verildi. Ayrıca gemiye kömür yüklenmesine yardım etmek amacıyla bir bahriye işçi birliği Derince'ye sevk edildi. Goeben'e kömür aktarımı takriben beş-altı saat sürdü. Bu işlem tamamlandıktan sonra her iki Alman gemisi Marmara Denizi'ne hareket etti²¹.

Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan içeri alınmalarından sonra İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçisi, Sadrazam Said Halim Paşa'yı ziyarete gelmişlerdi. Elçiler, Alman savaş gemilerinin Osmanlı karasularında olmalarının ve İstanbul'dan hareket ederek Çanakkale'ye ulaşan Mesajeri vapurunu aramalarının

19 Alman gemilerinin boğazdan içeri alınması sırasında Akdeniz Boğazı Kumandanlığı görevinde Emin Paşa görev yapıyordu. Gemilerin boğaza girmek için izin istedikleri sırada usul olarak bunun doğru olmayacağını ifade ettiğinden dolayı 11 Ağustos 1914 tarihinde görevinden alındı ve emekliye sevk edildi. Akdeniz Boğazı Kumandanlığı görevine ise Cevat Paşa atandı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, s.62-63; Şevket Süreyya Aydemir, *Make-donya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s.526.

20 "11 Ağustos 1914 tarihinde telefonla Sadrazam'ın Yeniköy'deki yalısına davet edildim. Büyük salonu geçince misafirlerini kabul ettiği güzel odasının kapısında Enver Paşa ve Talat Bey ayakta duruyorlardı. Beni görünce her ikisi de gülerek: Bir oğlumuz dünyaya geldi, dediler. Merakla yüzlerine baktım: Ne oluyor dedim. Talat: İçeriye gir, anlarsın dedi. Onlarda beni takip ettiler. İngiliz filosu tarafından kovalanan Breslau ve Goeben Alman zırhlıları Çanakkale'ye iltica etmişler...". Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.189. Kurtuluş Savaşı'nın en önemli askeri simalarından biri olan Kazım Karabekir ise Alman savaş gemilerinin Osmanlı karasularına gelişi, satın alınması ve savaş sırasında kullanılmasını doğru bir hamle olarak görmektedir. Ona göre, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye hücumları sırasında birkaç Rus kolordusunun İstanbul kıyılarına çıkarma yapmasına engel olan Yavuz zırhlısıydı. Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?* C.I, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s.83.

21 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.143-144.

Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen tarafsızlığa aykırı olduğunu bildirerek durumu protesto ettiler²².

Osmanlı Devleti, Goeben ve Breslau'nun Marmara Denizi'ne girişinden hemen sonra Boğazları gemi trafiğine kapattı. Başta İngiliz ve Fransız elçileri olmak üzere İstanbul'da bulunan yabancı misyon şefleri, Osmanlı'nın hem boğazlarını kapatmasını hem de tarafsızlığını ilan etmesine rağmen yabancı devlete ait savaş gemilerini himaye etmesini, uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir davranış olduğundan hareketle, yoğun bir şekilde eleştirmişlerdi. Elçiler, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile imzalamış olduğu ittifak antlaşmasından habersiz olduklarından gelen gemilerin ve orduda bulunan Alman subayların varlığının Türkleri mutlaka bir savaşa sürükleyeceğini iddia ediyorlardı. Avrupalı Devletlere göre, Osmanlı'nın hem savaştan uzak durması hem de tarafsızlığını koruması için Goeben ve Breslau gemi personeliyle Alman Islahat Heyeti'nin Almanya'ya geri gönderilmesi tek çare olarak görülüyordu²³. Hukuk kuralları çerçevesinde 24 saat içinde gemilerle ilgili bir işlem gerçekleşmediği takdirde Osmanlı'nın bu hareketini "Casus Belli" sayarak İtilaf Devletlerinin savaş ilan etme hakkı bulunuyordu²⁴. Osmanlı Devleti, gerçekten tarafsız olsaydı, gemileri hem silahlardan hem de personelden arındırarak güvenli bir limanda gözaltında tutması ve gemi mürettebatını da sınır dışı etmesi gerekirdi. Fakat Osmanlı Devleti vakit kazanmak için tarafsız olduğunu ilan etmiş ve bu süre içinde de ordusunun seferberliğini tamamlamak adına vakit kazanmaya çalışmıştı.

İngiltere Hariciye Nazırı Kont Edward Grey tarafından İstanbul İngiltere Sefiri Sör Lewis Malet'e 18 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruması ve Alman savaş gemilerindeki mürettebatın sınır dışı edilmesi hususlarında bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta, Osmanlı'nın ayrıca boğazları ticaret gemilerine açması hâlinde, savaş sonunda Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunacağına dair İngiltere'nin garanti vereceği de bildirildi. Yine İngiltere Hariciye Nazırı tarafından İstanbul'daki İngiliz büyükelçiye gönderilen 23 Ağustos 1914 tarihli ikinci telgrafta, yukarıdaki şartların sağlanması hâlinde toprak bütünlüğü garantisine ek olarak, kapitülasyonların kaldırılacağı sözü de verilmişti²⁵. Kapitülasyonların kaldırılması sözü, sadece İngiltere'yi değil, bütün İtilaf Devletleri'ni bağlayacaktı. Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Osmanlı'ya sığınmaları, Avrupa Devletleri'ne diplomatik anlamda büyük bir sorun çıkarmıştı. Özellikle İtilaf Devletleri, gemilere el konulması ve mürettebatının Almanya'ya iade edilmesi karşılığında, Osmanlı Devleti'ne yerine getirilmesi zor vaatlerde bulunmuşlardı. İtilaf devletleri tarafından verilen sözlerin yerine getirilmesinin imkânsız olduğunu bilen Osmanlı devlet adamları da bu vaatlere olumlu bir yaklaşım sergilememişlerdi.

22 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.145.

23 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s.115.

24 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.144-145.

25 Mehmed Selahaddin Bey, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı*, s.89-90.

Osmanlı devlet adamları, Avrupalı elçilerin protesto ve şikâyetlerini dikkate alarak, tarafsızlığı devam ettirmek adına Sadrazam Said Halim Paşa'nın yalısında bir toplantı icra etmişlerdi. Yapılan görüşme sonunda, Goeben ve Breslau'nun geçici olarak görünüşte silahlarından arındırılmasının Alman hükûmetinden rica edilmesine karar verildi. Talat ve Halil Beyler, Tarabya'da bulunan Alman büyükelçiliğine Encümen-i Vükela'nın bu kararını tebliğ etmek üzere gitmişlerdi. Elçi Wangenheim, giden heyete Osmanlı'nın bu ricasının asla kabul edilemeyeceğini bildirdi. Hatta Alman elçisi Wangenheim: "Osmanlı hükûmetinin tarafsızlık şekli altında şimdilik harbe girişinin geri bırakılmasını evvelce kabul etmişlerse de Alman harp gemilerinin bu zorunlu sığınması üzerine vaziyetin tamamen değiştiği kanaatinde bulunduğunu şayet bu hadise İtilaf Devletleriyle Osmanlı hükûmeti arasında münasebetlerin kesilmesine hatta harp ilanına yol açarsa bunu olayın tabii zararı ve ziyarı olarak değerlendirip kabul etmek mecburiyetinde bulunmalarını" da ayrıca ifade etmişti²⁶.

Sadrazam Said Halim Paşa yalısında Alman savaş gemilerinin geleceği hakkında görüşmeler aralıksız sürmekteydi. Bir sonraki görüşme sadrazamın yalısında kendisi ile Alman elçisi Wangenheim arasında gerçekleşti, Alman elçisi, sadrazamın teklifine çok sinirlenmiş ve zirhlilerin silahlarını asla teslim etmeyeceğini kesin bir dille ifade etmişti. Bu gemilerin Osmanlıların isteği üzerine geldiklerini, İtilaf Devletlerinden korktukları için daha önce verilen taahhütlerin yerine getirilmediğini de söylemişti²⁷. Hatta Alman elçi, bir adım daha ileri giderek, Ruslarla anlaşarak Türkiye'yi aralarında taksim edecekleri konusunda tehdit etmişti²⁸. Bu son cümle, Alman siyasetinin hedeflerine ulaşabilme adına her şeyi göze alabileceğine güzel bir örnektir. Muhtemelen Alman elçi, sınırlarına hâkim olamayarak Osmanlı devlet adamlarını korkutmak için böyle bir cümle sarf etmiştir.

Sadrazamdan sonra Enver Paşa, Talat ve Halil Beyler, Alman elçisi Wangenheim ile bir görüşme gerçekleştirdiler. Fakat her defasında elçi, teklif edilenleri kaba bir üslupla ve tavizsiz bir şekilde reddetti. Osmanlı devlet adamlarının kendi aralarında yapmış oldukları görüşmede, Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau'nun satın alınması teklifini öne sürdü²⁹. Böylece tarafsızlığını

26 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.145.

27 Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, Yay. haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2003, s.34-35.

28 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C.II, s.528-529.

29 Sadrazam "Sefire meram anlatmak kabil olmuyor, İmparatorun gemilerinin silahları alınmaz diyor, başka söz dinlemiyor, ben tekrar bu mesele için görüşmem. Bir başkası gitsin, görüşsün" dedi. Hepimizi bir düşünce aldı. Bu sırada hukukçuluğum imdada yetişti. Hatırıma gelen bir çareyi arkadaşlara arz ettim. "Zannedersen bu müşkülünden kurtulmak için bir çare vardır. Gemileri Almanlar bize satsınlar" dedim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Mentеше, *Halil Mentеше'nin Anıları*, s.189-190. Nihayet içimizden birisi şöyle bir tedbir teklif etti. "Almanlar bu iki gemiyi daha evvel bize satmış olamazlar mı? Çanakkale'ye gelişleri gemileri bize teslim maksadına dayatılmaz mı?" dedi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.145; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C.II, s.528-529. İtihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinden biri olan Talat Bey ise Alman gemilerinin satın alınmasının bir gösterişten ziyade tamamen gerçek olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, s.34-35.

ilan etmiş olan Osmanlı Devleti'ne yapılan baskılar bertaraf edilmiş olacaktı. Fakat seferberlik ilan eden ve maliyesi çok kötü bir durumda bulunan Osmanlı'nın bu gemileri satın alacak bir gücü yoktu. Ayrıca böyle bir teklifi Almanların kabul edip etmeyecekleri de bir muamma idi. İşte bütün bu olumsuzlukların içinde Türkler, önemli bir çıkış yolu bulmuşlardı. Tek sorun, para bir tarafa bırakılır ise, Almanların ikna edilmesiydi.

Sadrızam Said Halim Paşa'nın direktifiyle teklifi öne süren Halil Bey, Alman elçisi Wangenheim ile görüştü. Gemilerin satın alınma teklifi elçiye bildirildi. Fakat elçi, imparatorunun iznini almadan bu teklife bir cevap veremeyeceğini bildirdi. Halil Bey o anda devreye girerek, böyle önemli zamanlarda işbaşında olan şahısların sorumluluk almaları gerektiğini ifade ederek, elçiyi Berlin'i ikna etmeye cesaretlendirdi³⁰. Daha sonra da elçi ile sadrazam ve Talat Bey, bir saate yakın bir görüşme daha gerçekleştirdiler. Alman elçisi Wangenheim'dan o gece, Berlin ile bir ilişki kurarak sabaha kadar onay cevabı getireceği sözü alındı. Osmanlı devlet adamları, sabah dört sularında gemilerin Osmanlı'ya satılmış olduğunu ilan etmeye yetkili olduklarına dair Almanya'nın onayını aldılar. Ancak bu satış işleminin geçerlilik kazanması için Alman Akdeniz Tümeni Komutanı Amiral Souchon'un Osmanlı askeri hizmetine kabul edilmesinin gerekliliği ifade edildi³¹. Sadrızam ve maiyetindekiler, büyük bir krizi, Karadeniz'de Rusya'ya karşı üstünlük sağlayarak atlatmanın verdiği zafer sarhoşluğu içinde Alman teklifinin sonuçlarını düşünmeden hemen kabul ettiler. Osmanlı ile Almanya arasında yapılan danışıklı antlaşma ile Alman personelin görevlerini sürdürmek ve Amiral Souchon'un Türk donanmasının kumandasını üstlenmek şartıyla gemilerin görünüşte Türkiye'ye ait olduğu kabul edilecekti. Dolayısıyla kamuoyuna Goeben ve Breslau'nun 80 milyon Mark bedelle Osmanlı Devleti'ne satıldığı bildirildi³².

Alman savaş gemilerinin Osmanlı Devleti'ne satışı gerçek değil, sadece görünürde idi. Alman İmparatoru II. Wilhelm, donanmasına ait savaş gemilerinin kesin satışına Alman meclisi Reichstag'ın onayını aldıktan sonra izin verebilirdi. Gemilerin kesin satışının da mevcut dünya savaşından sonraya bırakılarak, Reichstag'dan alınacak karara kadar geri bırakılmasının zorunlu olduğu bildirildi. Bundan sonraki süreçte gemilerle ilgili işlemleri, Türk ve Alman Bahriye Nezaretleri ortaklaşa yürüteceklerdi. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 12 Ağustos 1914 tarihinde, Goeben ve Breslau isimli Alman savaş gemilerinin, Osmanlı hükûmeti tarafından Almanya'dan satın alındığına ve bu gemilerin bir gün önce Çanakkale'ye gelmiş olduklarına dair gazetelere resmi bir bildiri verdi³³. Ayrıca Bahriye Nazırı, Sultan Osman-ı Evvel ve Reşadiye zırhlılarının

30 Halil Menteşe, *Halil Menteşe'nin Anıları*, s.189-190.

31 Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, Gezen Basım, İstanbul 2015, s.34.

32 BOA, *DH. EUM. EMN*, No.1/12, 14 Ağustos 1914; *İkdam*, "Osmanlılar Müjde", 11 Ağustos 1914, No.6276, s.1.

33 *Tasvir-i Efkâr*, "Goben ve Breslav'ı Satın Aldık", 11 Ağustos 1914, No.1165, s.3.

İngiltere tarafından müsaderesine karşılık iki Alman gemisinin satın alınmış olduğu hakkında basın mensuplarından etkili makaleler yazmalarını da rica etmişti³⁴.

Sadrazam Said Halim Paşa, gizli ittifaka rağmen Osmanlı'yı savaşın dışında tutabileceğini umuyordu. Bu amaçla Osmanlı ve dünya kamuoyuna Alman gemilerinin İngiltere'nin el koyduğu dretnotların yerine "satın alındıkları" yönünde uydurma bir beyanat verdi. Gerçekte ise her iki gemi de savaşın sonuna kadar Alman donanmasının emrinde kalacaklar, yani Alman yapımı Osmanlı gemileri değil, Osmanlı sularında konuşlu Alman gemileri olacaktı. Osmanlı Devleti, 16 Ağustos 1914 tarihinde resmi devir teslim töreni ile Goeben'e "Yavuz Sultan Selim", Breslau'ya da "Midilli" isimlerini verdi³⁵. Törende Alman İmparatoru adına konuşma yapan elçi Wangenheim cümlelerini şu ifade ile sonlandırdı: "Goeben sizindir. Bizim kalpten dostluğumuzun bir işareti olarak Breslauda beraber". Bu gemilerin direklerindeki Alman savaş sancağı indirilerek yerine kırmızı zemin üzerine hilal ve yıldızlı Türk bayrağı çekildi. Ayrıca Amiral Souchon ile emrindeki Alman mürettebatının Osmanlı donanmasında göreve başladıkları da duyuruldu. Gemi mürettebatının Alman üniformaları kalmakla birlikte başlarına birer kırmızı fes geçirildi. Ayrıca gemilerin mürettebatı, Osmanlı'da bulunan Alman acemi ve yedek askerlerle takviye edildi³⁶.

Gemilerin isimleri Türkçe oldu ama kumandası bir Türk subayına verilmedi. Hatta Arif Bey komutasındaki Osmanlı donanması 23 Eylül 1914 tarihinde Yavuz zırhlısının komutanı Amiral Souchon kumandasına bırakıldı³⁷. Gemilerin kabulüyle oluşan kriz, bunların kâğıt üzerinde satın alınmaları ve isimlerinin değiştirilmeleriyle aşılacak istendiyse de Alman subay kadroları ve mürettebatının aynen muhafaza edilmekte olması müttefiklerin dikkatinden kaçmadı. İngiliz, Fransız ve Rus elçiler, durumu protesto etmekle birlikte³⁸ olup bitenleri izlemekle yetinmediler ve gemi mü-

34 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.145. *Tercüman-ı Hakikat*, "Goeben ve Breslau", 12 Ağustos 1914, No.11974, s.1; *İkdam*, "Almanların Bayramı", 23 Ağustos 1914, No.6288, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, "Yavuz ve Midilli İstanbul'da", 17 Ağustos 1914, No.1171, s.1.

35 İskender Tunaboşlu, "Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben)", *Turkish Studies*, C. X, S.1, Ankara 2015, s.777; Yavuz Özgüldür, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi Goeben ve Breslau Olayı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.4, Ankara 2004, s.111-117; Esat Aslan, "Goben ve Breslau'nun Alınmasının Perde Arkası, ABD'nin Yunanistan'a Verdiği İki Savaş Gemisi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.16, Ankara 2010, s.67-88. Goeben ve Breslau'nun isimlerinin Yavuz Sultan Selim ve Midilli olarak değiştirilmelerine rağmen Alman belgelerinde bu gemiler, Almanca isimleri ile anılmaya devam etmişlerdir. Necmettin Alkan, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", s.169. Bu çalışmada da savaşın sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne ait olmadıklarından hareketle gemilerin isimleri Goeben ve Breslau olarak zikredilmiştir.

36 Th. Kraus-Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau'nun Deniz Seferleri*, çev. Mustafa Haydar Cümbüş, Orient Yayınları, Ankara 2013, s.74-75.

37 Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.57-58; Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler: Hamidiye, Yavuz, Nusret, Alemdar*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s.117; Ryan K. Noppen, *Osmanlı Deniz Harakâtı*, s.30-31; Fevzi Kurtoğlu, *Türk Donanması*, s.9, 34.

38 BOA, *HR.SYS*, No.2095/3, 21 Ekim 1914, lef 7.

rettebatının tamamen değiştirilmesini istediler³⁹. Gemi personelinin değiştirilmesine Osmanlı Devleti olumlu yanıt verdi fakat bu değişim asla gerçekleştirilmedi.

Goeben ve Breslau'nun satış işleminden sonra 1914 yılı Ağustos ayı ortalarında Enver Paşa askeri bir meclis topladı. Bu mecliste, Alman elçisi, Amiral Souchon, Liman von Sanders Paşa, Alman kara ve deniz ataşeleri, Enver Paşa'nın kurmay başkanı ve yetkili subaylar vardı. Toplantının konusu, Odesa ile Akkerman arasındaki Rus topraklarına Türk birliklerinin çıkarma yapması idi. Tarafsızlığını bozmuş olan Osmanlı Devleti'nin müttefiklerine yardım etmek amacıyla böyle bir askeri girişimde bulunması bile savaşın çok yakın olduğunun kanıtıydı. Bu askerî harekât sayesinde Avusturya kuvvetlerinin Rusya karşısındaki sol kanadının yükünü hafifletmek amaçlanmıştı. Ayrıca Rus Karadeniz filosu pek güçlü olmadığından hızlı ve cesur bir hareketle böyle bir girişimin teknik olarak başarıya ulaşması mümkün görünüyordu⁴⁰. Karaya çıkacak Türk birliklerinin başarılarının sürekliliği adına Rus filosunun devreden çıkartılması gerekiyordu. Bunun için de Goeben ve Breslau'nun Rus filosunu ortadan kaldıracak kapasitede olup olmadığı konusu gündeme getirildi. Amiral Souchon, Goeben ve Breslau önderliğindeki Osmanlı donanmasının bu görevi başarı ile yerine getireceği hususunda ümitli olduğunu belirtti⁴¹. Görüldüğü üzere, Alman savaş gemilerinin Karadeniz'e çıkarak Rus filosu ile mücadele edeceği ilk andan itibaren Almanya'nın gündemindeydi.

Osmanlı Devleti'nin hiç vakit kaybetmeden savaşa girmesi Alman yetkilileri tarafından isteniyordu. Türk-Alman ittifak antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra, Alman askeri makamları, "Osmanlı mümkün olduğu kadar kısa zamanda Rusya'ya savaş ilan etmelidir." görüşünde birleşmişlerdi. Alman İmparatoru II. Wilhelm, 9 Ağustos 1914 tarihinde Viyana'ya gönderdiği bir yazıda, "Gemilerimiz savaşa hazır olsun olmasın, derhâl İstanbul'a gitmelidir. İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e çıkmalı, orada Rus donanmasını bulup imha etmelidir. Alman savaş gemileri ile birlikte Odesa işgal edilmeli, Güney Rusya'da bir panik yaratılmalı ve ardından buraya Türk askeri birlikleri çıkarılmalıdır." şeklinde görüş bildiriyordu. Ayrıca Almanya, 16 Eylül 1914 tarihinde İstanbul'daki Alman askeri ataşesine gönderdiği telgrafta, Rusya ile bir anlaşmazlık çıkmasını sağlamak için Türkiye'yi bu işe zorlamak gerekeceğini ve bunun için de donanmanın bir "gösteri gezisi"nin uygun olacağını ifade ediyordu⁴².

Amiral Souchon kumandasındaki Osmanlı donanması, Ağustos ortasından itibaren Marmara Denizi'nde top ve torpido talimleri yaptı⁴³. Fakat amiral ısrarlı bir

39 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C.II, s.530-532.

40 Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.181-183.

41 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s.41.

42 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C.III, s.67-69; Necmettin Alkan, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", s.166.

43 Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)", *OTAM*, S.36, Ankara 2014, s.206.

biçimde donanmanın Karadeniz'e çıkarılmasını istiyordu. Amirale göre, filonun talim ve terbiyesi için toplu ve hep bir arada Karadeniz'e çıkararak keşif ve atış tatbikatı yapmasının gerekli olduğunu ifade ediyordu. Osmanlı hükûmetinin barış yanlısı üyeleri ise, donanmanın Karadeniz'e çıkması hâlinde ortaya çıkacak sorunları göze alamadıkları için amiralin isteklerini geri çeviriyorlardı⁴⁴. Osmanlı donanması 15 Eylül 1914 tarihinde Heybeliada önünde Osmanlı sultanının huzurunda bir resmigeçit düzenledi⁴⁵. Resmi geçitten sonra Amiral Souchon, filonun Karadeniz'e çıkarılması için tekrar izin istedi⁴⁶. Bu girişimler sonunda Başkumandanlık Vekâleti tarafından 5 Ekim 1914 tarihinde donanmanın Karadeniz'e çıkmasına izin verildi⁴⁷. Bu iznin verilmesinde Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın da büyük etkisi olmuştu. Yapılan görüşmelerde, Amiral Souchon'a Karadeniz'e çıkmaması yönünde emir verilmesine rağmen bu emre artık itaat etmeyecek pozisyona yükseltildiğini dile getirmişti. Hangi siyasi tedbirlere müracaat edilirse edilsin, donanmanın Karadeniz'e çıkmasına engel olmaktan vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmişti⁴⁸.

Enver Paşa, 22 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı donanma komutanı Amiral Souchon'a kendi imzası ile bir emir verdi. Bu emirde, "Donanmay-ı hümayun Karadeniz'de hakimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus filosunu arayarak nerede bulur iseniz ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz" şeklinde kesin direktifi mevcuttu⁴⁹. Ayrıca Bahriye Nazırı Cemal Paşa 24 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'e açılacak olan Osmanlı donanmasına bazı emirler vermişti. Bu emirler şunlardı: "Donanmay-ı Hümayun birinci kumandanlığına tayin buyurulan Amiral Soşon cenapları tarafından donanmay-ı hümayun beray-ı talim Karadeniz'de bulunduğu sırada ita eyleyeceği her gün o emre harfiyen itaat edilecek ve bu babda katiyen tereddüt edilmeyecektir."⁵⁰

Osmanlı savaş gemileri, 28 Ekim 1914 tarihinde Yavuz zırhlısında bulunan Amiral Souchon'dan kapalı zarflar içinde emir aldıktan sonra Alman irtibat subaylarının kumandasında harekete geçmişlerdi. Yavuz zırhlısının beraberinde Samsun ve Basra savaş gemileri olduğu hâlde Amasra civarında akşama kadar vakit geçirildikten sonra karanlıkla beraber Sivastopol'e yönelmişlerdi. Yavuz zırhlısı 29 Ekim 1914 tarihinde şafak vaktiyle beraber dört-beş bin metre mesafeden siperlere top ateşine

44 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C.II, s.548-549.

45 DMA, GB, No.4363/57, 17 Eylül 1914.

46 Fevzi Kurtoglu, *Türk Donanması*, s.34-35.

47 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.156.

48 Cemal Paşa, *Hatıralar*, s.159.

49 Ali Kaşiyuğun, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşı'na Girişi (1911-1914)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014, s.288; Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, s.95.

50 Genelkurmay Başkanlığı ilgili kitapta, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın emrini aynen yayımlamıştır. Nezaret-i Umur-u Bahriye I. Daire şube 1571 olarak ifade edilen yazı "bütün gemi kumandanlarına" başlığı ile gönderilmiştir. Ali Kaşiyuğun doktora tezinde, bu emrin tarihini 27 Ekim 1914 olarak vermektedir. Cemal Akbay, *Türk Harbi*, s.93; Ali Kaşiyuğun, *Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları*, s.288; Necmettin Alkan, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", s.173.

başladı. Güneşin doğması ile birlikte küçük bir Rus filosunun Sivastopol'e yaklaştığı görülünce ateş kesilip, bu gemiler üzerine harekete geçildi. Fakat Rus savaş gemileri hızlı olduklarından hemen Sivastopol'e kaçtılar. Bu sırada Yavuz zırhlısı, teslim ol çağrısına savaş bandırası çekerek cevap veren Prut isimli Rus mayın gemisini batırdı. Sivastopol'e yönelen Osmanlı filosu 30 Ekim 1914 tarihinde harekâtı bitirerek İstanbul'a geri döndü⁵¹.

Yavuz liderliğindeki Osmanlı filosundan ayrı hareket eden Midilli önderliğindeki filo ise Novorossiysk'e yönelmişti⁵². Güneşin doğuşu ile birlikte kıyıları iki saat top ateşine tutuldu. Filo ateşi kestiğinde Novorossiysk'in gaz depolarının yandığı görüldü. Öğle saatlerinde ise harekâta son verilerek filo İstanbul'a döndü⁵³.

Karadeniz baskını üzerine Amiral Souchon'dan Bahriye Nezareti'ne gönderilen 29 Ekim 1914 tarihli telsiz raporunun⁵⁴ arkasına Cemal Paşa kendi el yazısı ile şunları yazmıştı: "Karadeniz olayı için yarın basında resmi bir tebliğ yayınlanması uygun olur. Herhâlde Rusları en evvel taarruz etmiş göstermek pekâlâ olur. Yarın büyük devletlere, Rusların bu hareketini protesto etmek üzere bir resmi yazı dahi gönderilmelidir. Yarın yine görüşürüz. Geri çevrilmek üzere Başkumandan Paşa hazretlerine takdim. "⁵⁵ İttihat ve Terakki Partisi liderlerince, Karadeniz olayının tek sorumlusunun Rusya olduğu ile ilgili bir senaryo yazılmıştı. Bahriye Nezareti'nden Bâbîâlî'ye takdim edilen Amiral Souchon'un raporunda, "Ruslar boğazları torpille kapamak üzere gemiler göndermişler ve Osmanlı donanması da bu teşebbüsü bertaraf etmek için ateş açmıştır." denilmektedir⁵⁶.

Türk Genel Karargâhı, 30 Ekim 1914 tarihinde Rus sahillerinin bombardımanı ile ilgili resmi bir tebliğ yayınladı. Bu tebliğde şu ifadeler mevcuttu: "Rus donanması, 27 ve 28 Ekim tarihlerinde yaptığı manevralarla ve devamlı olarak bütün hareketlerini takip suretiyle Türk donanmasını taciz etmiştir, düşmanca bir tavır takınmıştır. Bir mayın gemisi, üç torpidobot ve bir kömür gemisi bu düşmanca amaca uygun olarak boğaza doğru ilerlerken Goeben mayın gemisini batırmış, kömür gemisini esir almış ve bir torpidobotu ağır suretle tahrip ederek üç subay ile 72 eri esir almış, Sivastopol limanını başarıyla bombardıman etmiştir. Mayın gemisinde 700 mayın ile 200 insan

51 BOA, *HR.SYS*, No.2090/3, tarihsiz, lef 6; Fevzi Kurtoğlu, *Türk Donanması*, s.35; Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.47.

52 Mithat Atabay, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.18, Çanakkale 2015, s.120.

53 BOA, *HR.SYS*, No.2090/3, tarihsiz, lef 6; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C.II, s.554; Fevzi Kurtoğlu, *Türk Donanması*, s.36. Karadeniz baskının Rusya tarafından daha önceden bilindiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncay Öğün-Alifna Sibgatulina, "Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi", *History Studies*, C.V, S.6, Ankara 2013, s.90-111.

54 Mithat Sertoğlu, "Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.15, Ankara 1968, s.10-12.

55 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C.II, s.556-557.

56 Halil Menteşe, *Halil Menteşe'nin Anıları*, s.206.

bulunuyordu. Torpidobotlarımızca kurtarılan üç subay ve 72 er 30 Ekim'de İstanbul'a getirileceklerdir. Esirlerin sorguya çekilmesi ile anlaşılmıştır ki, Ruslar boğazın ağzına mayın dökerek Türk donanmasını tahrip etmek istemişlerdir.”⁵⁷

Osmanlı Devleti, Karadeniz olayından sonra İstanbul'daki İtilaf devletleri elçileri ile yoğun bir görüşme trafiği icra etmekteydi. Özellikle Sadrazam Said Halim Paşa, elçileri ikna etmek için meseleyi yerinde incelemek ve araştırmak üzere uzmanlardan oluşan komisyon teklifinde dahi bulunmuştu⁵⁸. Sadrazam, bir taraftan Avrupa Devletlerinin yabancı misyon şeflerine açıklamalar yaparken, diğer taraftan da Almanya'nın bizi savaşa sürüklemek için böyle bir oyun oynadığını yakınlarına söylemekten de geri durmuyordu⁵⁹.

Karadeniz olayına rağmen, Osmanlı Devleti tarafsızlığını koruma yönünde bir eğilim gösteriyordu. Bunun için de hem nazırlarla hem de elçilerle görüşmeler devam ediyordu. Osmanlı hükümet üyeleri tarafından 1 Kasım 1914 tarihinde sadrazamın konağında önemli bir toplantı gerçekleştirildi. Hükümet üyeleri, tarafsızlığın korunması yönünde gayret gösterilmesini istiyorlardı⁶⁰. İtilaf Devletleri elçileri ise, durumun aynı şekilde devamı için Alman ıslahat heyetinin ve gemilerin sınır dışı edilmesini şart koşuyorlardı. Bu şartın yerine getirilebilmesi Osmanlı Devleti'nin elinde değildi. Çünkü Almanya müttefiki idi ve aralarında da bir ittifak antlaşması icra edilmişti. Hükümet üyelerinin bazıları Almanya'nın ısrarı durumunda hemen savaşa girilmesi taraftarıydı. Toplantının seyri bu görüşmeler doğrultusunda giderken, sadrazamın kararı ve hükümet üyelerinin onayı ile Osmanlı'nın savaş durumuna geçilmesine karar verildi⁶¹. Osmanlı hükümeti 1 Kasım 1914 tarihinde Rusya'ya savaş ilanı kararı almasına rağmen, bu ilan Sultan Mehmet Reşat tarafından 11 Kasım 1914 tarihinde onaylandıktan sonra resmiyet kazandı⁶².

C-Goeben ve Breslau'nun Satış İşlemi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na fiilen katılımı ile birlikte Goeben ve Breslau'nun aktif görevi de başlamıştı. Bütün dünyaya bu gemilerin satın alındığı ilan edilmesine rağmen, savaşın seyri içinde Osmanlı Devleti, gemilerin gerçek anlamda sahibi olmak için bir girişimde bulundu. Bir başka ifadeyle, Ağustos 1914 tarihinde bütün dünya gerçek olmayan bir satış işlemiyle aldatılmıştı. Hatta Osmanlı kurumları arasındaki yazışmalardan, 9 Eylül 1914 tarihinde Goeben ve Breslau isimli Alman savaş gemilerinin satın alınması ile ilgili Bahriye Nezareti'nin bir girişiminin

57 Cemal Akbay, *Türk Harbi*, s.86; Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.47-48.

58 Ziya Şakir, *1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, s.76-77; Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.50-51.

59 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.116-117; Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.20.

60 Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s.78-79.

61 Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, s.36-37.

62 Tuncay Öğün-Alifna Sibgatulina, “100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını”, s.106.

olmadığı ve gemilerle ilgili yetkinin sadarete ve Meclis-i Vükela'da bulunduğu anlaşılmaktaydı⁶³. Bu gemilerin hakiki sahibi Osmanlı değil, Almanya idi. Gemilerin, Almanya ile yapılan ittifak antlaşması çerçevesinde, İngiliz donanmasının takibinden kurtarılması için satın alındığı yalanı ortaya atıldı. Bu yalanın gerçeğe dönüştürülmesi noktasında Osmanlı devlet adamları harekete geçmişlerdi. Bunun sebebi, olarak savaşın devam ettiği dönemde Yunan ve Rus gemilerinin sayılarında bir azalmanın olmamasıydı. Aksine ilerleyen süreçte inşaatı devam eden yeni gemilerin katılımıyla Rus ve Yunan donanmalarının daha da güçlenecekleri öngörülmüştü. Goeben ve Breslau'nun satın alınmaması hâlinde, savaşın devamında ve sonrasında, Ege Denizi ve Karadeniz'de donanma üstünlüğünün Rus ve Yunanlılara geçmesinin önünde bir engel kalmayacaktı⁶⁴. Osmanlı hükûmeti, bu denizlerdeki üstünlüğünü sürdürmek adına kendisine ait olmayan iki Alman savaş gemisinin uygun fiyata satın alınması için 26 Ağustos 1916 tarihinde Almanya ile görüşmelere başlamaya karar verdi⁶⁵.

Osmanlı Hariciye Nezareti'nin direktifi ve Berlin büyükelçiliğinin girişimi ile Goeben ve Breslau'nun satışı noktasında Alman hükûmetine müracaat edildi. Osmanlı adına ilk görüşmeyi 26 ve 28 Mart 1917 tarihlerinde Başkumandan Vekili Enver Paşa yaptı. Daha sonra konu hakkında ilgili devletlerin Bahriye Nezaretleri, dolayısıyla da nazırlarının yetkili kılınması kararlaştırıldı. Adı geçen gemilerin satış işlemleri ile ilgili görüşmeleri yapmak üzere Osmanlı Bahriye Nezareti adına nazır Cemal Paşa ile Almanya Bahriye Nezareti adına nazır Amiral von Capelle⁶⁶ görevlendirildi⁶⁷. Görüşmelerin başında, Osmanlı Devleti, gemilerle ilgili teklifini Almanya'ya sunmuştu. Görüşmelerin ilerlemesi ile birlikte Goeben ve Breslau'un yanı sıra, Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi adına, Almanya'dan 12'şer denizaltı ve torpidobot alınması da gündeme geldi.

İlerleyen zaman içinde Goeben ve Breslau'nun satışı hakkında Türk-Alman görüşmelerinde önemli gelişmeler kaydedildi. Özellikle Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm, iki geminin Osmanlı Devleti'ne satılmasına onay verdi. Ancak bu satış işleminin gerçekleşebilmesi için hem siyasi hem de mali yönden bazı şartların yerine getirilmesi noktasında görüş bildirdi. Her iki Alman gemisinin 1917 yılına kadar, havi oldukları ayrıcalıkların aynen devam etmesi talep edildi. Gemiler savaş öncesinde olduğu gibi sırasında da Alman komutan yönetiminde ve mürettebatı hizmetinde kalmaya devam edecekler ve savaşın sonuna kadar da Alman Bahriye Nezareti'ne bağlı kalmayı sürdürecektlerdi. Taraflar arasındaki yazışmalarda, gemilerde Alman

63 DMA, BN, No.2/19, 12 Eylül 1914, lef 17.

64 Yunanistan, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce denizlerdeki silahlanma yarışında büyük gelişim kaydetmişti. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde büyük bir kaygı ile takip edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, BEO, No.4137/310221, 22 Ocak 1913, lef 1-2.

65 BOA, MV, No. 203/17, 26 Ağustos 1916.

66 Amiral Eduard von Capelle, 15 Mart 1916 tarihinde Amiral Alfred von Tirpitz'in yerine Alman Bahriye Nazırını olup, bu görevi 7 Ekim 1918 tarihine kadar yürütmüştür. https://en.wikipedia.org/wiki/Eduard_von_Capelle/20.02.2017.

67 DMA, BN, No.2/19, 29 Ocak 1917, lef 1.

mürettebatının bulunmaları ve zırhlıların Alman Bahriye Nezareti'ne bağlı faaliyetlerini sürdürmeleri konusunun Osmanlı hükümeti tarafından bir sorun teşkil etmediği görülmüştü⁶⁸. Goeben ve Breslau savaş gemileri ancak savaşın sonunda Osmanlı donanma envanterine dâhil olacaklardı. Ayrıca gemilerin Osmanlı'ya devri hususunda Almanya'nın kesin kararı, savaş sonunda imzalanacak barış antlaşmasından sonraya bırakılacaktı. Gemilerin fiyatı ve meblağın ödeme şekli satış sözleşmesinden önce belirlenecekti. Siyasi ve mali şartlarla ilgili bu düzenlemeler, görüşmelere sonradan dâhil edilen 12 denizaltı ve 12 torpidobot için de aynen geçerli olacaktı⁶⁹. Gemilerin satış görüşmelerinde, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinde büyük tesiri olan bu savaş makinelerinin etkisi bir kez daha ortaya çıkmıştı. Görüşmenin detayları incelendiğinde, gemilerin kontrolünün Osmanlı Devleti'nde olmadığı ve savaşın sonuna kadar da olmayacağı açık bir şekilde ifade edilmekteydi. Gemi komutanlarının ve mürettebatlarının değiştirilmemesinin nedeni de satış görüşmelerinde ortaya konulmuştu. Ayrıca gemilerin yönetimi ve faaliyetleri hususunda bütün sorumluluğun doğrudan Alman Bahriye Nezareti'ne ait olacağı ifade edilmişti. Bu cümleden hareketle, Rus limanlarının bombalanması ve hemen sonrasında Osmanlı Devleti'nin bu durumda, Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasının tek sorumlusu Alman İmparatorluğu olmaktadır. Eğer gemilerin savaştan önce olduğu gibi savaş sırasında da bütün faaliyetlerinden Alman Bahriye Nezareti sorumlu ise, Osmanlı'nın savaşa girmesini sağlayan Karadeniz baskınındaki sorumluluğu tamamen ortadan kalkmaktadır. Goeben ve Breslau savaş gemilerinin 1917 yılında gerçekleştirilen satış görüşmelerinden ortaya çıkan sonuç; Osmanlı Devleti'nin bir an önce savaşa girmesi için, Almanya tarafından tüm ayrıntıları hesaplanarak resmen oyuna getirildiği gerçeğidir. Dönemin Osmanlı devlet adamları da bu oyuna, dolaylı veya doğrudan dâhil olmuşlardır.

Alman Bahriye Nazırı Amiral von Capelle 26 Nisan 1917 tarihinde Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya göndermiş olduğu yazıda, Goeben ve Breslau zırhlılarının yanı sıra 12'şer denizaltı ve torpidobotun satışına onay verildiğini bildirmişti⁷⁰. Bu onay için Alman Bahriye Nezareti, Ordu Başkumandanlığı, Hariciye Nezareti ve Maliye Nezareti'nin görüşleri alınmıştı. Gemilerin satışı, bu görüşler doğrultusunda Alman Meclisi'nin (Reichtag) onayına sunulmuş ve en sonunda da Alman İmparatoru II. Wilhelm bu kararı onayarak izin vermişti⁷¹. Almanya'nın gemilerin satışına onay vermesini büyük bir memnuniyetle karşılayan Enver Paşa, teşekkürlerini bildiren bir yazıyı Alman makamlarına göndermişti⁷².

Gemilerin satış onayı alındıktan sonra ödemelerinin nasıl yapılacağı taraflar arasında müzakere edildi. Savaşın devam ettiği bir ortamda ve Osmanlı maliyesinin için-

68 DMA, BN, No.2/19, 12 Ağustos 1917.

69 DMA, BN, No.2/19, 29 Ocak 1917, lef 6, 8.

70 DMA, BN, No.2/19, 2 Mayıs 1917, lef 12; DMA, BN, No.2/19, 29 Mayıs 1917, lef 13.

71 DMA, BN, No.2/19, 29 Ağustos 1917, lef 5.

72 DMA, BN, No.2/19, 12 Mayıs 1917, lef 19. Enver Paşa, gemilerin yanı sıra bunları idare edebilecek 12'şer Türk mühendis ve çarkçının da Almanya'da eğitim görmesini talep etmişti.

de bulunduğu durum göz önüne alınarak çözüm yolları arandı. Osmanlı Devleti'nin tek seferde veya sonradan bu parayı ödemesinin güçlüğü de göz önüne alınarak farklı bir metot takip edildi. Bundan dolayı Almanya gemilerle ilgili bir sözleşme yapmayı teklif etti. Bu sözleşmeyle gemilerin isimleri, numaraları ve ücretleri kayıt altına alınacaktı. Savaş sırasında aktif görevde olan Goeben ve Breslau ve diğerlerinin batırılması veya tahrip edilmesi hâlinde zarar, muadil ve daha modern gemi veya gemilerin verilmesiyle telafi edilecekti⁷³.

Türk ve Alman Bahriye Nezaretleri arasında 11 Eylül 1917 tarihinde Berlin'de çok gizli ibaresiyle bir gemi satış sözleşmesi imzalandı. Almanca üç sayfa ve altı madde olarak düzenlenen bu sözleşmeye Osmanlı adına Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa, Almanya adına ise Bahriye Nazırı Amiral von Capelle imza attılar. Almanya, sözleşmenin birinci maddesinde Goeben ve Breslau'nun Osmanlı Devleti'ne satıldığını beyan etmişti. Ödeme şekilleri tarafların Maliye Nezaretleri tarafından sonradan düzenlenmek şartıyla Goeben için 30.000.000 Mark ve Breslau için ise 6.600.000 Mark olarak belirlenmişti. Diğer denizaltı ve torpidobotlarla beraber Osmanlı Devleti, Almanya'ya toplamda 95.400.000 Mark ödeme yapacaktı. Bu ücretlere gemilerin bütün demirbaşları ile birlikte iki atımlık mühimmatta dâhildi. Gemilerin kesin devir ve teslimlerinden sonra Osmanlı Devleti'nin malı olacağı da sözleşmeye eklenmişti. Bu devir-teslim ise İstanbul'da olacak ve barış antlaşmasından sonra gerçekleşecekti. Devir-teslim töreni ile ilgili ayrıntılardan tarafların Bahriye Nezaretleri sorumlu olacaklardı⁷⁴.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Osmanlı Devleti'ne satılması ile ilgili sözleşmeyi 20 Eylül 1917 tarihinde Sadaret makamının onayına sunmuştu⁷⁵. Sadaretin onayı ile birlikte Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokan Goeben ve Breslau savaş gemilerinin hakiki anlamda satın alınması gerçekleşmişti.

Sonuç

Osmanlı Devleti, XIX yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülaziz'in çabasıyla modern ve güçlü bir donanma vücuda getirmişti. Büyük borçlanma neticesinde dünyanın en güçlü donanmalarından birine sahip olan Osmanlı, bunun bedelini de iflas ederek ödemek zorunda kalmıştı. Sultan II. Abdülhamid döneminde ise donanma politikası gözden geçirilerek ihtiyaca göre yeni gemi alımı ve mevcutların tamir ve onarımı gerçekleştirilmişti. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin deniz gücüne yatırımları artmaya başlamıştı. Bu dönemde kullanılmış gemi alımlarına ilaveten inşa edilmek üzere yeni gemi siparişleri de verilmişti. İngiliz tersanelerine sipariş edilen Reşadiye'ye ek olarak yapımı bitmek üzere olan Sultan Osman-ı Evvel

73 DMA, BN, No.2/19, 29 Ağustos 1917, lef 9.

74 DMA, BN, No.2/19, 11 Eylül 1917. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek I.

75 DMA, BN, No.2/19, 20 Eylül 1917.

savaş gemileri Osmanlı'nın kaderine büyük ölçüde etkileyeceklerdi. Bu gemilere İngiltere tarafından el konulmasından kısa bir süre sonra Çanakkale Boğazı'ndan Goeben Dretnotu ile Breslau Kruvazörü de devletin sonunu getirecekti.

Tarafsızlığını ilan etmiş Osmanlı Devleti'nin savaş hâlinde olan bir devletin zırhlılarına boğazları açması ve onları himaye etmesi uluslararası diplomatik krize neden olmuştu. Artan baskıları bertaraf etmek için dünya kamuoyu aldatılarak adı geçen savaş gemilerinin Almanya'dan satın alındığı yalanı ortaya atılmıştı. Bu yalan, Osmanlı-Almanya gizli ittifak antlaşması çerçevesinde söylenmişti. Çünkü müttefik devlete ait savaş gemilerinin Osmanlı karasularının dışına çıkarılması mevcut antlaşmayı geçersiz kılacaktı. Antlaşmayı feda etmek istemeyen Osmanlı Devleti, gemileri kabul ederek savaşa giriş sürecini hızlandırdı.

Goeben ve Breslau, görünüşte Osmanlı bayrağı çekilen ve isimleri Türkçe olarak değiştirilen ama yapılan sözleşmeye göre bütün personelinin ve faaliyetlerinin sorumluluğu Alman İmparatorluğu'na ait savaş gemileriydi. Osmanlı Devleti, bu gemiler kendisine ait olmamakla beraber, yaptığı açıklama sebebiyle, 29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz'de Rus limanlarının bombalanmasının sorumluluğunu kabullenmek zorunda kalmıştı. Savaşa girmemek adına yoğun bir çaba sarf etmesine rağmen Almanya'nın planına yenik düşmüştü.

Gemilere ait satış sözleşmesinde ve öncesinde yapılan görüşmelerde üzerinde durulan en önemli nokta, bu gemilerin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi sonuna kadar da Alman İmparatorluğu hizmetinde olacağına vurgulanmasıydı. 11 Eylül 1917 tarihinde Goeben ve Breslau'nun satış sözleşmesinin imzalanmış olması, konu bağlamında önemli bir tarihî gerçeklik özelliği arz etmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında kendisine aitmiş gibi görünen ama gerçekte hiçbir zaman sahip olmadığı Goeben ve Breslau isimli savaş gemilerinin faaliyetleriyle yıkılış sürecini sonlandıracak büyük savaş içerisine sürüklenmiştir.

Bu gemilerden Breslau (Midilli) 20 Ocak 1918 tarihinde İmroz Harekâtı olarak adlandırılan görevde mayına çarpması sonucu batmış, Goeben (Yavuz) ise, bu harekâta yara alarak I. Dünya Savaşı sonuna kadar aktif görevden çekilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir. Mütarekenin 6. maddesi ile sahil güvenlik ve zabıta hizmetleri için kullanılacak küçük gemiler dışındaki bütün harp gemilerinin müttefiklere teslimi ve gösterilecek limanlarda kontrol altında tutulması gerektiğinden Yavuz Sultan Selim zırhlısındaki Alman mevcudiyeti resmen sona ermiştir.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbiâli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH. EUM. EMN)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS)

Meclis-i Vükela (MV)

B-Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Müzesi Arşivi (DMA)

Bahriye Nezareti (BN)

Gemiler Bölümü (GB)

II-Gazeteler

İkdam

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

III-Tetkik Eserler

AKBAY, Cemal, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970.

AKSAKAL, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

ALKAN, Necmettin, “Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi”, *Uluslararası 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, 20-21 Kasım 2014 İstanbul, s.157-178.

Amiral Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, çev. H. Sami Tekirdağlı, Genelkurmay Basımevi, İstanbul 1936.

ASLAN, Esat, “Goben ve Breslau’ın Alınmasının Perde Arkası, ABD’nin Yunanistan’a Verdiği İki Savaş Gemisi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.16, Ankara 2010, s.67-88.

ATABAY, Mithat, “Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.18, Çanakkale 2015, s.117-129.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, C. II-III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

BLACK, Jeremy, *Savaş ve Dünya, Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, çev. Yeliz Özkan, Dost Kitabevi, Ankara 2009.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, “Osmanlı Devleti’nin Yapmayı Tasarladığı Son Donanma”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul 1968, S.2, s.67-72.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2006.

ERICKSON, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

GÜLERYÜZ, Ahmet-Bernd Langensiegen, *Osmanlı Donanması*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2007.

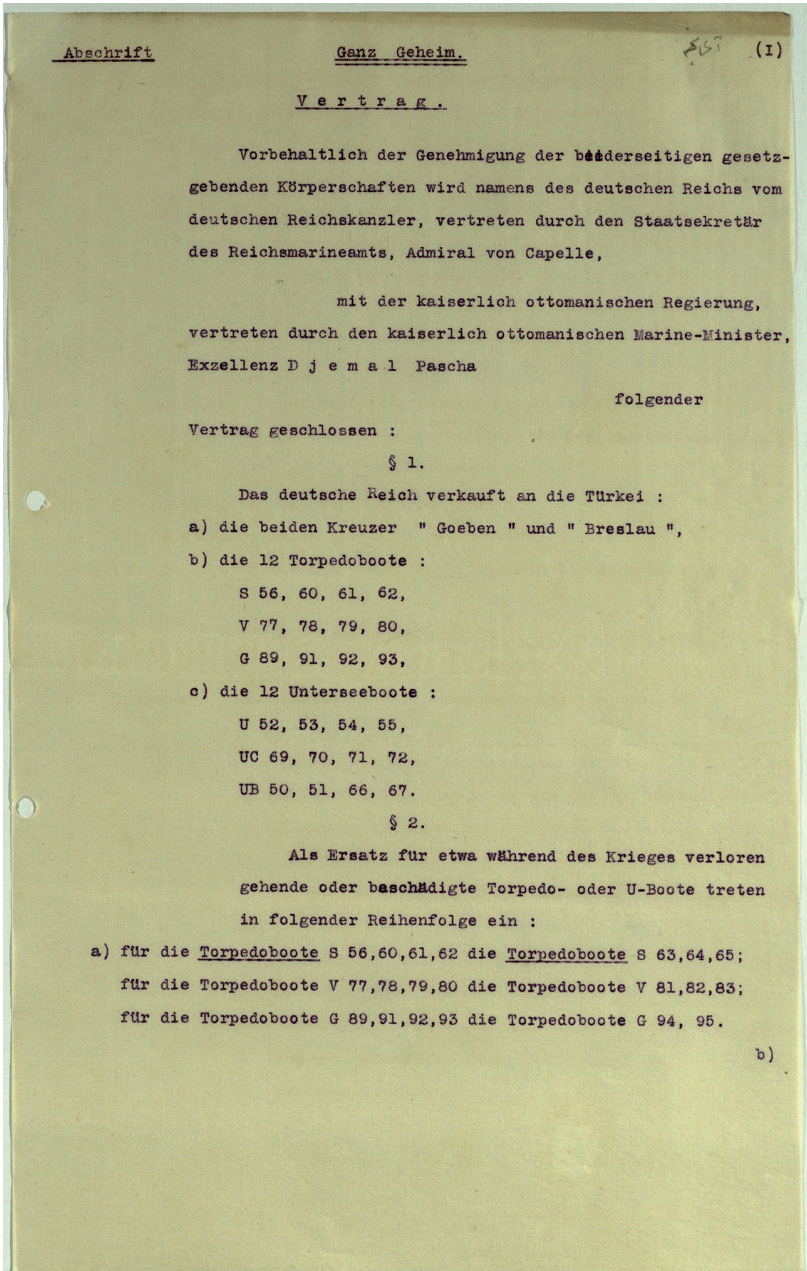
GÜVENÇ, Serhat, *I. Dünya Harbine Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

- KARABEKİR, Kazım, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?* C.I, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KAŞIYUĞUN, Ali, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşı'na Girişi (1911-1914)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", *Erdem*, C.X, S.31, Ankara 1998, s.139-153.
- KRAUS, Th.-Karl Dönitz, *Goeben ve Breslau'nun Deniz Seferleri*, çev. Mustafa Haydar Cümbüş, Orient Yayınları, Ankara 2013
- KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970.
- KURTOĞLU, Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, Gezegen Basım, İstanbul 2015.
- Mehmed Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İnkılab Yayınları, İstanbul 1989.
- MENTEŞE, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- MÜLHMAN, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- MÜTERCİMLER, Erol, *Destanlaşan Gemiler: Hamidiye, Yavuz, Nusret, Alemdar*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
- NOPPEN, Ryan K., *Osmanlı Deniz Harekâtı 1911-1918*, çev. Emir Yener, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- NOYAN, Bahri S., "Birinci Dünya Harbi'ne Nasıl Girdik?", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.7, İstanbul 1997, s.47-55.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- ÖĞÜN, Tuncay-Alifna Sibgatulina, "Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi", *History Studies*, C.V, S.6, Ankara 2013, s.90-111.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.121-161.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi Goeben ve Breslau Olayı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.4, Ankara 2004, s.111-117.
- SABİS, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, C.I, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.
- SERTOĞLU, Mithat, "Birinci Cihan Savaşına Girişimizin Gerçek Sebepleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.15, Ankara 1968, s.10-12.
- SHAW, Standford J., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Girişi*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, Yay. haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2003.
- TUNA, Ozan, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)", *OTAM*, S.36, Ankara 2014, s.201-227.
- TUNABOYLU, İskender, "Tarihin Son Dretnotu: Yavuz (Goeben)", *Turkish Studies*, C. X, S.1, Ankara 2015, s.771-802.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- Ziya Şakir, *1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.

IV-Web

https://en.wikipedia.org/wiki/Eduard_von_Capelle/20.02.2017

EKLER

(2)

- b) für die Unterseeboote U 52,53,54,55 die Unterseeboote U 82,84,86;
für die Unterseeboote UC 69,70,71,72 die Unterseeboote UC 63,64,65;
für die Unterseeboote UB 50,51,66,67 die Unterseeboote UB 52,53;

Ausserdem behält sich die deutsche Regierung vor,
im Einvernehmen mit der Kaiserlich Ottomanischen Regierung
bei Friedensschluss einen Austausch der abzugebenden Boote
in der Weise vorzunehmen, dass bereits im Mittelmeer be-
findliche, den oben genannten gleichwertige, deutsche U-Boote
an die Stelle der ersteren treten.

§ 3.

Der Kaufpreis beträgt einschliesslich der Artillerie-
Torpedo- und Minenarmierung nebst der etatsmässigen Mu-
nitions- und Inventarienausrüstung :

- a) für "Goeben" : "Dreissig Millionen Mark",
für "Breslau": "Sechs Millionen sechshunderttausend Mark",
b) für die 12 Torpedoboote: "Dreissig Millionen siebenhunderttausend
Mark",
c) für die 12 U-Boote: "Achtundzwanzig Millionen einhunderttausend
Mark",
insgesamt: "Fünfundneunzig Millionen vierhunderttausend Mark".

§ 4.

Das Eigentum an den Schiffen und Booten geht mit dem
Zeitpunkt der formellen Uebergabe auf die Türkei über;
die Uebergabe erfolgt nach Friedensschluss in Konstan-
tinopel. Einzelheiten derselben werden seinerzeit zwisch-
dem türkischen Marineministerium und dem Reichs-Marine-
Amt vereinbart.

Die Kosten der Ueberführung der Torpedo- und U-Boote
und des Rücktransports der sämtlichen Besatzungen nach
Deutschland sind in obigen Preisen nicht enthalten, sie
werden nach der Ueberführung festgesetzt und von der Tür-
kei besonders erstattet.

(3)

§ 5.

Die Art der Bezahlung soll vor dem endgültigen Abschluss des Vertrages zwischen dem Kaiserlich Ottomanischen Finanzminister und dem Staatssekretär des Reichsschatz-amtes geregelt werden.

§ 6.

Zur Beurkundung des Vorstehenden haben beide Teile den gegenwärtigen, doppelt ausgeführten Vertrag unterschrieben und besiegelt.

Berlin, den 11. September 1917.

Der Kaiserlich
Ottomanische
Marineminister.

gez.: A. Džemal

Der Reichskanzler.
In Vertretung.

gez.: von Capelle

Admiral,
Staatssekretär
des Reichs-Ma-
rine-Amts.

II. Mahmud Döneminde Yapılan 1832 Tarihli Arazi ve Emlak Sayımı: Gelibolu Örneği

Şerif KORKMAZ*

Özet

Osmanlı Devletinde adil ve güvenilir bir vergi düzeninin kurulması amacıyla temettuat sayımlarının yapıldığı bilinmektedir. Temettuat sayımlarının Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde 1840 ve 1845 yıllarında olmak üzere iki defa yapıldığı görüşü hakimdir. Yapılan son araştırmalarda 1833'de Kıbrıs'ta, 1838 yılında Hüdavendigar ve Gelibolu sancaklarında temettuat sayımlarının yapıldığı ortaya konmuştur. Bu çalışmada temettuat sayımlarının öncüsü olan ve 1832 tarihinde Gelibolu'da yapılan, emlak ve arazi sayımı ele alınmıştır. Aynı tarihte Eceabat ve Keşan şehirlerinde sayımların yapılması Gelibolu sancağının pilot uygulama bölgesi olduğunu göstermektedir. Bu sayımlarla ilgili literatürde bir bilgi yoktur. Çalışmada önce 1832 tarihli sayımın niteliği ve defterin düzenleniş şekli ele alınmıştır. Daha sonra defterdeki 1990 Müslim ve gayrimüslim hanenin sahip olduğu emlak, arazi ve hayvanlar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temettuat, Gelibolu, Emlak, Arazi

Land and Real Estate Inventory of 1832 Prepared During the Reign of Mahmud II: The Case of Gelibolu

Abstract

It is recognized that temettuat inventories were kept for fair and reliable tax order by Ottoman Empire. Prevalent conviction is that temettuat inventories were kept two times in 1840 and 1845 under the Tanzimat order. Recent research presented temettuat inventories in Cyprus in 1833 and in Hüdavendigar and Gelibolu sanjaks in 1838. This study has dealt with a pioneer temettuat inventory, land and real estate inventory kept in Gelibolu in 1832. Inventories in Eceabat and Keşan on the same dates indicate that Gelibolu sanjak was a pilot scheme region. There is no information in the literature about these inventories. Properties and configuration of the inventory in 1832 is firstly handled in this study. Then information is given about real estate, land and livestock of 1990 muslim and non-muslim families.

Keywords: Temettuat, Gelibolu, Real Estate, Land

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serifk @comu.edu.tr.

Giriş

Sultan II. Mahmud 1826 yılında Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra geniş ölçüde bir reform hareketine girişmiştir. Tebaanın tasarrufundaki arazi, emlak ve hayvanların sayılması düşüncesi de bu dönemde ortaya çıkmıştır II. Mahmud, reformların hazırlanması hususunda devlet adamlarından düşüncelerini gösteren layihalar istemiştir. Divan-ı Hümayun mühimme kâtiplerinden debbağhane eski nazırı Ragıp Efendi de 8 maddelik bir layiha hazırlamıştır. Layihada, her sancak ve kazaya muktedir ve işten anlayan birer memur tayin edilmesi ve bu memurlardan mülk, arazi ve hayvan sayımı yapması istenmektedir. Bu memurlar gönderildikleri şehir ve köylerde halkın tasarrufunda olan hane, han ve hamam, dükkan, çiftlik, değirmen, bağ, bahçe, tarla, çeltik, mer'a, çayır, zeytinlik, dutluk, büyük ve küçükbaş hayvanları deftere kaydedeceklerdi. Bu sayımların sonucunda halkın lehine, adil bir vergi düzeni teşkil edilebilecektir¹. Layihada bahsi geçen reformların gerçekleştirilmesi zaman almıştır. Önce 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımıyla ülkedeki erkek nüfus tespit edilmiştir. Nüfus sayımının yapılmasının askerlik ve vergi mükellefiyeti gibi, iki mühim sebebi vardı. Bu şekilde, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan ahalinin, nitelik ve miktarı belirlenmiştir².

İlk nüfus sayımından sonra temettuat sayımları da yapılmaya başlanmıştır. Genellikle temettuat sayımlarının 1840 ve 1845 yıllarında iki defa yapıldığı kabul edilmektedir. Temettuat sayımlarına dair yapılan ilk çalışmalarda “*Maliye Varidat Kalemi defterlerinden olan Temettü Defterleri, serisi dokuz katalog içinde 17.747 defter ihtiva etmektedir. Bu defterlerin büyük bir ekseriyeti 1261 (1845) tarihinde yapılan sayımlara aittir. Çok az sayıda olmak üzere 1256 (1840) 'da yapılan ilk tahrirlere ait defterlere de rastlanmaktadır*”³ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ancak bu iki sayımdan önce, Kıbrıs adasında yapılan bir sayım örneği tespit edilmiştir. Osmanlı Arşivinde Kıbrıs'a ait bulunan dört adet Temettuat Defteri 1248 (1833) tarihlidir. Defterlerin baş tarafında tahrir esas olan emr-i aliye atıfta bulunularak tahrirde görev yapan şahıslar ve tahriri yapılacak yer belirtilmektedir⁴.

1 Enver Ziya Karal, Ragıp Efendi'nin Islâhat Lâyhası, *Tarih Vesikaları*, Cilt 1, Sayı 5, Şubat 1942, s.359-368.

2 Mahir Aydın, “ Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul 1990, İ.Ü Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, s. 83, 84.

3 Mübahat Kütükoğlu, “ Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettü Defterleri, *Belleten, C.LIX*, S. 225, Ağustos 1995, s. 395, 396; Mustafa Serin, “ Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri”, I. Milli Arşiv Şurası, 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1998, s.717-728.

4 *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın Nu.43, Ankara 2000, s. XXVIII, 68. Kıbrıs adasının tahriri, Anadolu Muhasebecisi esbak Mehmed Esad Mehdi Beyefendi bendeleri ve badehu ba-irade-i seniyye mübaşir tayin kılınan Haccagan-ı Divan-i Hümayundan Hüseyin Halid Efendi, Mevkufat Kalemi serhalifesi Mehmed Efendi, ada muhassılı Seyyid Mehmed Emin Ağa bendeleri nezareti ve marifet-i şer'-i şerif ve vücuh-i memleket ve vükela-yı raiyyet kulları marifetleriyle yapılmıştır; 16153 numaralı defterde yer alan Girinye (Girne) kazası da Doç. Dr. Selahittin Özçelik tarafından 2003 yılında

1833 tarihli Kıbrıs sayımından başka 1838 yılında bir temettuat sayımının daha yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sayım, pilot bölge olarak seçilen Hüdavendigar ve Gelibolu sancaklarında yapılmıştır. Sayım kararı 7 Ağustos 1838 tarihli Sultan Mahmud'un fermanı ile alınmıştır. Ne var ki yaklaşık 5 ay sonra merkeze ulaşan pusula, sayım-yazım-kayıt işlemlerinin yalnızca üç kazada tamamlandığını ortaya çıkarmaktadır. Bu kazalar Gelibolu, Soma ve Bergama idi⁵.

Tanzimat devrinde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi için hane reislerinin gelirlerinin tespiti maksadıyla yapılan temettü sayımları XIX. yy. ortaları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi için fevkalade kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir⁶. 1840 sayımları muhassıllar denetiminde başlamış ve devam eden sayımlar ile verginin, adil ölçüler içerisinde tarh ve tahsili mümkün olamamıştır. Verginin tadil ve tesviyesi ancak Müslim ve gayrimüslim bütün tebaanın "hal ve kudret ve temettü ve ticaretlerinin" layığıyla bilinmesine bağlı görülmüş ve bu sebeple hakkaniyet üzere yeniden bir tahrir yapılması kararlaştırılmıştır⁷. 1845 sayımlarında Müslümanların yazılması muhtarlar, köy imamları; gayrimüslimlerin yazılması, varsa kocabaşlarla papazların sorumluluğu altında yapılmıştır⁸. Sayımlarda görevlendirilen katipler de verileri defterlere kaydetmişlerdir⁹. Hane esası üzerine yapılan 1845 sayımlarında yer alan bilgiler mükellef kişilik bilgileri, menkul ve gayrimenkul servetler, gelirler ve vergi ödemelerinden oluşmaktadır¹⁰. 1845 temettuat sayımı vergi-yi mahsusanın idari birimler ve haneler arasında daha adil bir dağılımını sağlamak üzere yapılmıştır. 1845'te sayımın yeniden gündeme gelmesi tensikat-i mülkiye programıyla ilgilidir. Bu program, ülkenin zenginleşmesi halkın refah seviyesinin artırılmasını hedefleyen bir kalkınma vizyonudur¹¹.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar Osmanlı Devletinde 1833, 1838, 1840 ve 1845 tarihlerinde olmak üzere dört temettuat sayımının yapıldığını ortaya koymuştur. Yapılan bu sayımların hepsinin farklı özellikleri vardır. Sayımların adı, defterlerdeki

makale olarak yayınlanmıştır. Selahittin Özçelik, "Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Sayımlarına Göre)", *AÜ. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34, Ankara 2003, s. 36.

5 Ayla Efe, II. Mahmud'un Mal Mülk Sayımı: Evreşe Örneği, *Belleten*, C. LXXX, S. 288, Ağustos 2016, s. 483,486; Ayla Efe, "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı" *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.11, s. 2, 2016, s. 25.

6 Mübahat Küttükoğlu, a.g.m., s.395.

7 Said Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt, 1, Sayı, 1, 2003, s.289.

8 Mübahat Küttükoğlu, a.g.m. s., 397, 398

9 Saruhan Sancağında 1845 yılında yapılan temettuat sayımlarında istihdam edilen katipler ve masraflarıyla ilgili bakınız; Ertan Gökmen, "Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri", *Bilgi, Bahar*, 2008, Sayı 45, s. 73-90.

10 Tefvik Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri" *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2000, s.77-78.

11 Ayla Efe, "1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu ?" *History Studies, International Journal Of History*, Cilt 8, Sayı 1, Mart 2016, s. 19, 20.

verilerin niteliği, sayımı yapan görevliler, sayım süresi, sayım yapılan yerler dört sayımda da birbirinden farklıdır 1840 ve 1845 temettuat sayımlarının yöntemi, kapsamı sayım görevlileri hakkında literatürde bir bilgi birikimi oluşmuştur. Yine 1840 ve 1845 sayım defterleri kullanılarak pek çok makale, kitap ve tezler yazılmıştır. Ancak 1833 ve 1838 sayımlarına dair bugüne kadar sadece birer çalışma yapılmıştır.

Bu makalede 1832 tarihli Gelibolu arazi ve emlak sayım defteri ele alınmıştır. Şimdiki bilgilerimize göre, bu sayım Osmanlı Devletinde yapılan emlak ve arazi sayımlarının ilkidir. Bu sayımın niteliği ve verilerinin 1833 Kıbrıs sayımıyla benzer olduğu görülmektedir. II. Mahmud döneminde yapılan mal-mülk sayımının ilk örneği olan Gelibolu sayım defteri, temettuat çalışmalarının öncüsü olması açısından önemli bir kaynaktır.

1832 Tarihli Sayımların Niteliği

1832 tarihli Gelibolu, Eceabat ve Keşan sayım defterleri, temettuat sayımlarının ilk örnekleridir. Sayım yapılan şehirlerdeki hane sahiplerinin emlak, arazi ve hayvan varlığı defterlere yazılmıştır. Bu kazaların dışında sayımın nerelerde yapıldığını tespit edemedik. Bugüne kadar bu sayımlarla ilgili literatürde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Gelibolu sancağının pilot bölgesi olarak seçildiğini söyleyebiliriz. Bu üç sayım defterinden Keşan sayım defteri diğerlerinden farklıdır. Keşan sayım defterinde sadece hane sahiplerinin emlak ve arazilerinin toplam kıymeti verilmiştir. Arazilerin sayısı, türü ve dönümleri belirtilmemiştir. Yine deftere gayrimenkul ve hayvanların sayı ve türleri yazılmamıştır. Bu sayımlar, 1831 yılındaki ilk nüfus sayımının hemen akabinde yapılmıştır. Adil ve güvenilir bir vergi düzeninin kurulması için bu tür sayımların yapılması kaçınılmazdır.

10 Mayıs 1248 (9 Zilhicce 1247) tarihli Keşan sayım defterinin başında yer alan bir ibare, 1832 sayımlarının nasıl ve kimler tarafından yapıldığına dair bilgi vermektedir. Burada “*Bu def’a şeref-bahşa-yı sudur olan irade-i seniyye mucibince ma’rifet-i şer’-i şerif ve muharrir tayin buyurulan Hace-gan-ı Divan-i Hümayundan Ağâh Efendinin ma’rifeti ve cümle ittifakıyla Keşan kazasıyla bi’l-cümle kurasında tahrir olunan emlak ve arazi ve ber-vech-i tahmin takdir kılınan esman ve kıymetlerinin defteridir. Ber-vech-i ati zikr u beyan olunur*”¹² cümlesi yer almaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere sayımlar Kıbrıs sayımında olduğu gibi merkezden gönderilen memurlar tarafından yapılmıştır.

1832 sayımları servetle alakalı, arazi, emlak ve hayvan varlıklarını gösteren veriler ihtiva etmektedir. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devletinde zenginlik kaynağı toprak ve hayvan varlığıdır. Bu yüzden bunlardan vergi alınması kaçınılmazdır.

12 BOA. D. BŞM. d. 42173.

Gelibolu Sayım Defterinin Niteliği ve Düzenleniş Şekli

Çalışmamızın konusunu teşkil eden defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri tasnifinde (D. BŞM. d) yer alan 42178 nolu defterdir. Ciltli ve ebrulu 26x34 cm ebatındaki defter 76 sayfadır. Defterin başında, “*Gelibolu kasabası derununda mutavattın ehl-i İslam ve reyalarının emlak ve arazileri defter-i mufassallarıdır*” ibaresi yer almaktadır. Deftere önce Müslim daha sonra Gayrimüslim mahalleler yazılmıştır. Hacı Koçak mahallesinin yazımıyla başlayan defter, Ermeni mahallesi ile son bulmaktadır. Defterdeki veriler tablo üzerinde gösterilmiştir. Hanelere hane numarası verilmiş ve her beş hanede bir emlak, arazi ve hayvan kıymetleri toplanmıştır.

Defter 18 Haziran 1832 (15 Muharrem 1248) tarihinde düzenlenmiştir. Defter Gelibolu mahallerinde ikamet eden hane reislerinin emlak, arazi ve hayvan sayımlarını ihtiva etmektedir. Gelibolu sayım defterinde 44 adet Müslim, 6 adet Gayrimüslim mahallesi yer almaktadır. Mahallelere ait bilgiler verilirken, mahallenin adı ve sıra numarası “ Mahalle-i Hacı Koçak 1 ”, “Mahalle-i Ali Fakih 2” şeklinde kaydedilmiştir. Defterdeki veriler aşağıda sırayla ve ayrıntılarıyla gösterilmiştir:

Emlak, arazi ve hayvan toplamı: Tablonun ilk sütununda hane reislerinin sahip oldukları emlak, arazi ve hayvanların toplam kıymeti kuruş olarak yazılmıştır.

Nüfus: Defterin ikinci sütununda hane reisi olan erkek ve kadınların isimleri yazılmıştır. Hane reisi olan erkeklerin sırasıyla meslek, lakap, unvan, ad, baba adı yazılmıştır. Örneğin Muhtar Fevzi Ağa bin İbrahim, Çıkrıkçı Mustafa bin Molla Ali, Çardaklı Mehmet bin Abdullah gibi. Hane reisi olan kadınlar baba ya da kocasının adıyla birlikte yazılmıştır. Örneğin Ahmet zevcesi Zeynep, Mehmet kızı Aişe gibi. Hane reislerinin tümünün meslekleri belirtilmemiştir. Hane reisi dışındaki erkekler de yazılmamıştır. Hane reislerinin yaşları deftere kaydedilmemiştir. Bu açılardan bu defter 1840 ve 1845 temettuat defterlerinden farklıdır.

Araziler:

Tarla: Defterin dördüncü ve beşinci sütunlarında tarlalar yer almaktadır. Veriler iki başlık altında dönüm ve toplam kıymet olarak gösterilmiştir. Tarladan elde edilen ürüne ait herhangi bir veri yoktur. Tarlaların coğrafi konumu, tasarruf şekli ve kaç parçadan oluştuğu da belirtilmemiştir. Kişilerin birden fazla tarlası varsa belirtilmiştir.

Bağ: Defterin altıncı ve yedinci sütununda bağların dönüm ve toplam kıymeti kaydedilmiştir. Kişilerin birden fazla bağı varsa belirtilmiştir.

Bahçe: Defterin sekizinci sütununda sebzevat bahçesi şeklinde dönümü belirtilmeden sadece kıymeti yazılmıştır.

Ağaçlar: Defterde hanelerin tasarrufundaki ağaçlar yazılmamıştır.

Binalar:

Hane: İkamet edilen evlerin sadece değerleri üçüncü sütunda kaydedilmiştir. Hanelerin fiziki durumları, müştemilatı hakkında bilgi verilmemiştir.

Dükkan, fırın, yel değirmeni, mağaza, yağhane, meyhane gibi sahip olunan gayrimenkuller sekizinci sütunda gösterilmiştir. Bunlar birden fazla ise ayrı ayrı adet ve kıymeti belirtilmiştir.

Kayıklar: Sahip olunan kayıkların türü, adeti ve kıymetleri sekizinci sütunda yazılmıştır.

Hayvanlar: Sekizinci sütunda büyük ve küçükbaş hayvanların cinsi, adeti ve kıymetleri kaydedilmiştir. Koşum hayvanları olan sığır ve manda öküzleri çift olarak yazılmıştır. İnek ve danaların adet ve kıymetleri, ulaşım ve taşımacılıkta kullanılan bargir, merkep, katır, atların sayıları, kıymetleri yazılmıştır. Küçükbaş hayvanlar ise keçi ve koyun olarak adet ve kıymetleriyle yazılmıştır. Arılar kovan olarak kaydedilmiştir.

Vergiler: Defterde vergilerle ilgili hiçbir kayıt yoktur. Aşar, avarız, cizye, temettü vergileriyle ilgili bilgi yer almamaktadır.

Gelir: Defterde hanelerin gelirleriyle ilgili bilgi verilmemiştir.

Defterde müşterek sahip olunan veya hane reislerine ait olmayan gayrimenkuller de ayrıca belirtilerek yazılmıştır. Örneğin hane, bağ vs. validesiyle, kardeşiyle müşterek veya hane validesinin şeklinde açıklamalar yazılmıştır. Defterde her mahallenin sayımı sonunda toplam hane sayısı, emlak ve arazinin değeri kuruş olarak verilmiştir.

Hane Sayıları ve Tahmini Nüfus

Gelibolu hakkında en ayrıntılı bilgiler, XV ve XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde bulunmaktadır. 1475 tarihli deftere göre Gelibolu kırk mahalleli büyük bir şehir durumundaydı. Mahalleleri genellikle bir mescid veya cami etrafında teşekkül etmiş olup en kalabalık olanlarını Sarıca Paşa İmaret, Hacı Hamza, Ahmed Bey, Kırımlı Hızır, Hacı Tanrıvermiş, Sofu Halil ve Suyağı mescidleri mahalleleri oluşturuyordu. Şehirde dört hâne kadar hepsi Türkçe ad taşıyan “Ermeniyan cemaati” vardı. Otuz iki mahalleye dağılmış olan gayrimüslimler 184 hânedan ibaretti. Defterdeki kayıtlarda bunların “kadim” Gelibolu ahalisinden olduklarının belirtilmesi, şehrin ikinci defa anlaşma şartları ile tesliminin bir sonucu olmalıdır. Osmanlılar’a teslim edilirken bir kısım Rum ahali burada kalmıştı. İstanbul’un fethinden sonra Rum halkın ileri gelenleri İstanbul’a gitmiş; geri kalanların bir kısmı Kozludere yakınlarına ve Eski Gelibolu denilen yere yerleşmiştir. Frenk adıyla kayıtlı mahallede ise beş hâne Latin asıllı tâcir bulunuyordu. Öte yandan şehirde kalabalık bir gemi reisleri topluluğu vardı. Bunlar doksan üç bölükten ibaretti ve her bölük bir gemiye (kadirga) tekabül etmekteydi¹³.

13 Feridun Emecen “ Gelibolu”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul 1996, s. 6.

Tablo-1. Gelibolu Mahalleleri/Müslim (1832)14

Mahalle adı	Hane sayısı	Tahmini nüfus	Mahalle adı	Hane sayısı	Tahmini nüfus
Aişe Hatun	40	200	İbn-i Çemşid	34	170
Aişe Sultan	16	80	İbn-i Hasancık	39	195
Ali Fakih	49	245	İbn-i Kâtip	19	95
Bahşizade	25	125	İbn-i Karaca	1	5
Bıçakcızade	21	105	Kalender	22	110
Cami-i Atik	40	200	Kapudan	44	220
Debbagan	12	60	Keçeci Hacı	27	135
Emir Paşa	32	160	Kinise	19	95
Gedik Hızır	31	155	Kırımlı Hızır	34	170
Gencik	17	85	Kul Hızır	38	190
Hacegi	25	125	Küçük Hacı	26	130
Hacı Dizdar	16	80	Küçük Sofu	19	95
Hacı Koçak	37	185	Mesih Paşa	29	145
Hacı Mustafa	24	10	Müteveli	40	200
Hacı Yakup	5	25	Sinan Bey	20	100
Hallac Hüseyin	26	130	Sofice Halil	59	295
Haraci Hamza	12	60	Suyağı	28	140
Hoca Şemsi ve Kılábudancık	16	80	Tanrıvermiş	8	40
Hoca Hamza	16	80	Tat Ahmet	13	65
Hüdavendigâr	6	30	Timurtaş	12	60
İbn-i Adil	34	170	Uzunca İbrahim	32	64
İbn-i Benna	25	125	Yağcı Hızır ve Hacı Mürsel	46	230
Toplam	525	2625	Toplam	609	3045

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

1530 yılında şehirdeki mahalle sayısı 64'e yükselmiştir. Bunlardan 57'si Müslim, 7'si gayrimüslim mahallesi idi¹⁵. Gelibolu'daki mahalle adları genellikle erkek

14 Tahrir defterlerine göre nüfus hesaplanırken bir hane 5 ile çarpılarak tahmini nüfus elde edilmektedir. Daha geniş bilgi için bakınız; Nejat Göyünç "Hane Deyimi Hakkında, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 32, 1979, s.331-348.

15 İbrahim Sezgin, 1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 15,16.

şahıs isimlerinden oluşmaktadır. Bunların arasında Aişe Sultan ve Aişe Hatun adında kadın isimleri taşıyan iki mahalle vardır. Müslüman mahallelerin büyük çoğunluğu 15 ve 16 yüzyıllarda oluşmuştur. 1832 yılındaki temettuat sayımına göre Gelibolu'da 50 mahalle mevcuttur. Bunlardan 44'ü Müslüman, 4'ü Rum, 1'i Ermeni ve 1'i Yahudi mahallesidir. Müslüman mahallelerdeki hane sayıları düşüktür. Şehirde en küçük mahalleler Müslümanların ikamet ettiği İbn-i Karaca (1 Hane) ve Hacı Yakup'tur (4 Hane). En kalabalık mahalleler ise Rum milletine aittir. Aya Yorgi Mahallesi 196 hane ile şehrin en kalabalık mahallesidir. Müslüman mahalleler ortalama 26 haneden oluşmaktadır. Müslümanlar 1134 hane olup tahmini nüfusları 5670 kişidir.

Tablo-2. Gelibolu Mahalleleri/ Gayrimüslim (1832)

Mahalle adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Aya Dimitri	167	835
Aya Nikola	158	790
Aya Yorgi	196	980
Balık Pazarı	78	390
Ermeniyan	151	755
Yahudiyen	106	530
Toplam	856	4280

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Şehirde hane sayısı ve nüfusu en yüksek gayrimüslim ahali 599 haneden oluşan Rumlardır. Dört mahallede ikamet eden Rumların tahmini nüfusları 2995 kişidir. 151 hanelik tek bir mahallede yaşayan Ermenilerin tahmini nüfus 755 kişidir. Şehirde en küçük topluluk Yahudilerdir. 106 hane olan Yahudi Mahallesinin tahmini nüfusu 530 kişidir. Gayrimüslim mahalleler ortalama 142 haneden oluşmaktadır. Bu rakam Müslüman mahallelerin yaklaşık beş kat daha fazladır. Gayrimüslim mahallelerde hane sayısının fazla olmasının sebeplerinden birisi devletin artan gayrimüslim nüfus için yeni mahalle kurulmasına izin vermemesidir. Geleneksel şehirde azınlık nüfusunun artması, artan nüfusun ihtiyacına cevap verecek umumi bina ve konut bölgesinin büyümesi arzu edilmeyen bir durumdur¹⁶.

Hane Reislerinin Meslekleri

Yapılan bu ilk mal-mülk sayımında hane reislerinin tümünün meslekleri belirtilmemiştir. 1134 Müslim hane reisinden sadece 312'sinin iştiğal ettikleri işler deftere yazılmıştır. Hanelerde vergi mükellefi erkek olmadığı zaman kadınlar hane reisi olarak yazılmışlardır. Bu şekilde deftere yazılan 100 kadın bulunmaktadır.

16 İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara,2008, s.308.

Müslüman haneler arasında mesleklerin dağılımına bakıldığında (Ek-1) hane reislerinin iştigal ettiği 70'in üzerinde farklı işkolu vardır. Bu da Müslümanlar arasında bir ihtisaslaşma düzeyinin olduğunu göstermektedir. Şehirdeki Müslüman hane reislerinin, denizcilikle ilgili mesleklerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Balıkçı, Dalgıç, Fenerci, Kaptan, Liman Reisi, Reis, Mellah¹⁷, Yelkenci adı altında 85 kişi hem deniz ulaşımı hem de balıkçılık alanlarında faaliyet göstermektedir. Bunun dışında yoğunlaşılan meslekler Çulhacı (10), Debbağ (10), Berber (17), Bakkal (7), Hamal (17), Marangoz (10), vs. gibi mesleklerdir. Müslim haneler arasında diğer mesleklerin sayısı 1-4 arasında değişmektedir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde çalışan hane reisleri defterde belirtilmediğinden sayıları tespit edilememiştir. Güvenlik, din, idari, eğitim hizmetler alanlarında faaliyet gösteren 55 Müslim hane reisi deftere yazılmıştır.

Defterde 599 Rum hane reisinden 222'sinin meslekleri yazılmıştır (Ek-2). 8 hanede ise hane reisleri kadınlardır. Meslekleri belirtilen Rum haneler arasında Bakkal (45), Çoban (23), Babuçcu (19), Kuyumcu (14), Simitçi (17), Kasap (11), Dülger (10), Dellak (11), Değirmenci (8), Duhancı (6) gibi mesleklerde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Diğer meslekleri yapan hane sayıları ise 1-5 arasında değişmektedir. Yahudi ve Ermeni hane reislerinden meslekleri yazılanlar çok azdır. Sadece 9 Ermeni ve 5 Yahudi hane reisinin meslekleri defterde belirtilmiştir. Defterde kaydedilen Ermeni hane reislerinin meslekleri ise 1 bakkal, 1 berber, 2 dellak, 1 demirci, 1 natır, 1 simitçi, 2 terzidir. Yahudi hane reislerinin yaptıkları meslekler, 1 bakkal, 1 hamal, 1 haham, 1 kasap ve 1 şişecidir.

Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri

Tarım Faaliyetleri: 1832 tarihli mal mülk sayımında bağ ve tarlaların dönüm ve kıymetleri verilmiştir. Gelibolu merkezinde yaşayan hane sahiplerinin sahip oldukları ekili ve dikili arazi 6527,5 dönümdür. Bu arazilerden 5042,5 (% 77,2) dönümü tarla, 1485 (% 22,8) dönümü ise bağdır. Ekili arazileri oluşturan tarlaların dağılımına bakıldığında % 85'lik gibi büyük bir çoğunluğuna Müslümanlar sahiptir (4285,5 dönüm). Rum hanelerin 750 dönüm, Ermeni hanelerin 4 dönüm ve Yahudi hanelerin ise 3 dönüm tarla tasarruflarında bulunmaktadır. Şehirdeki bu toprak dağılımına bakıldığında Müslümanların yoğun olarak tarımsal faaliyetle iştigal ettikleri görülmektedir. Gayrimüslim hanelerin sahip oldukları tarla sayısı ve dönümünün azlığı ise bunların çiftçilikle uğraşmadıklarını göstermektedir.

Ziraî üretimde etkinliği belirleyen faktörlerden biri olan işletme büyüklüğü, tarım ekonomisi bakımından büyük önem taşır. Genellikle sermaye birikimi daha yeterli olan işletmeler, etkin tarım metotlarını kolaylıkla benimseyerek ziraî gelişmeye destek olurlar. Buna karşılık sermaye birikimi yetersiz olan küçük işletmenin modern ve ileri tarım metotlarını benimsemesi oldukça güçtür. Osmanlı tarım istatistiklerinde

17 Mellah: Gemici, gemi ile denizlerde seyahat eden ve gemicilik ilmini bilen adam. Şemseddin Sami, Kâmûs-i Türkî, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1398.

tarım işletmeleri üçe ayrılmıştır: Birincisi 10 dönümden az olan küçük işletmeler, ikincisi 10-50 dönüm arasında olan orta büyüklükte işletmeler, üçüncüsü ise 50 dönümden daha fazla olan büyük işletmelerdir¹⁸.

Tablo-3. Tarla Sayısı ve Büyüklükleri

Mahalle Adı	Tarım İşletmelerinin Büyüklükleri/ Dönüm					Toplam
	1-10 Dönüm Küçük		11-50 Dönüm Orta		51+ Büyük	
	0,5-5 Dönüm	6-10 Dönüm	11-20 Dönüm	21-50 Dönüm	51+ Dönüm	
Müslüman	205	59	50	34	15	363
Gayrimüslim	138	13	4	2	1	158
Toplam	343	72	54	36	16	521

Gelibolu tarıma elverişli 521 parça tarla bulunmaktadır. Bunlardan % 79,6'sı (415 tarla) 0,5-10 dönüm arasında küçük işletmeler, % 17,3'ü (90 tarla) 11-20 dönüm arasında olan orta işletmeler ve % 3,1'i (16 tarla) ise 50 dönümden yukarı büyük işletmelerdir. Bu ölçütlere göre Gelibolu'daki tarım arazilerinin büyük çoğunluğunun küçük toprak parçalarından oluştuğu görülmektedir. Bu tarlaları ekenler de kendi üretim araçları ve emek güçleriyle ziraat yapan küçük ailelerdir. Gayrimüslimlerin tasarrufunda olan 158 parça tarlanın 151 adeti Rumlara aittir. Hane reislerinin tasarrufunda çoğunlukla bir tarla bulunmaktadır.

Bağcılık: Bağcılık kaza tarımında önemli bir yere sahiptir. Bağcılık ve bahçecilik tarla tarımına göre emek-yoğun faaliyetler olup nüfusun yoğun olduğu kasaba ve şehir çevrelerinde oldukça yaygındır. Bağ ve bahçe ürünleri pazara dönük ürünlerdir. Bağ ve bahçe ürünlerinin, vilayetlerin ziraat üretimleri içindeki payı % 1 ile % 32 arasında değişiyordu¹⁹.

Şehirdeki 1485 dönüm bağın % 53,3'ü (791 dönüm) Gayrimüslimler, % 46,7'si (694 dönüm) Müslümanların tasarrufundadır. Şehirde en yoğun şekilde bağcılık yapan topluluk Rum ve Müslümanlardır. Rumlardan 748,5, Ermeniler 41 ve Yahudiler 1,5 dönüm bağa sahiptirler Şehirde yaşayanların sahip oldukları bağ sayısı 797 adettir. Bunlardan 479'i Müslüman, 314 ise gayrimüslim hanelerin tasarrufundadır. Şehirdeki bağların % 81,9'u 0,5-2,5 dönüm arasında değişmektedir. Gelibolu halkının çoğunun küçük bağlara sahip oldukları görülmektedir. 5 dönüm üzerindeki bağların sahipleri de Rumlardır. Dönüm olarak gayrimüslimlerin elindeki bağlar daha fazladır. Ancak bağ sahibi Müslümanların sayısı gayrimüslimlerden fazladır. Bunun sebebi Müslü-

18 Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Çalışmalar, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 81.

19 Tevfik Güran, a.g.e. s. 79.

manların ellerindeki bağların dönümlerinin çoğunun 0,5-2,5 dönüm arasında değişen küçük bağlardan oluşmasıdır.

Tablo- 4. Bağların Sayısı ve Büyüklükleri

Bağ Sahipleri	Bağların Büyüklükleri/ Dönüm				Toplam
	0,5-1 Dönüm	1,5-2,5 Dönüm	3-4,5 Dönüm	5+ Dönüm	
Müslüman	298	148	30	6	482
Gayrimüslim	69	138	70	38	315
Toplam	367	286	100	44	797

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Hayvancılık: Hayvan yetiştiriciliği, en önemli ziraat faaliyetlerinden biridir. Tarımla uğraşan haneler çeşitli amaçlarla hayvan yetiştirirlerdi. At, öküz ve manda gibi hayvanları koşum ve yük taşıma işlerinde kullanmak, gübre sağlamak, çiftçinin kendi ailesinin peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyacını gidermek ve bu ürünleri piyasa için üretmek²⁰.

Gelibolu şehrindeki büyükbaş hayvanları üç grupta ele alabiliriz. Koşum hayvanları (karasığır ve manda öküzü), yük hayvanları (katır, beygir, merkep) ve sığır türü hayvanlardır (inek, dana). Defterde hanelerin sahip oldukları hayvanların sayıları ve kıymetleri verilmiştir.

Tablo-5. Büyükbaş Hayvanların Tür ve Sayıları /Baş

Hayvan Türü	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
İnek	39	3	42
Dana	18	4	22
Manda inek	4	-	4
Tosun	5	-	5
Sığır Öküzü	166	13	179
Manda Öküzü	20	3	23
Kısrak	9	-	9
Beygir	79	86	165
Midilli	2	-	2
At	1	-	1
Tay	4	-	4
Katır	1	-	1
Merkep	176	44	220
Toplam	524	153	677

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

20 Tefvik Güran, a.g.e., s. 100.

Şehirde beslenen büyükbaş hayvanların % 59,4'unu yük hayvanları % 29,8'ini kuşum hayvanları % 10,8'ini ise sütü ve eti için beslenen sığır türü hayvanlar oluşturmaktadır. Sığır ve manda öküzleri şehirdeki tarlaların çift sürme işlerinde kullanıldığı için sayı olarak fazladır. Merkep ve beygirler de yük taşımacılığında vazgeçilmez hayvanlardır. Hayvanların % 77,4'u Müslümanlar, % 22,6'sı ise Gayrimüslimlerin tasarrufundadır. Gayrimüslimlerin besledikleri hayvan çeşidi ve sayılarına bakıldığında hayvancılık faaliyetlerinin yok denecek az olduğu görülmektedir. Şehirde yaşayan Rum ve Yahudiler hayvan beslerken Ermeni hanelerinde büyük ve küçükbaş hiçbir hayvan bulunmamaktadır. Yahudi hanelerinde ise sadece 25 beygir ve 12 merkep olup geri kalan bütün büyükbaş hayvanlar Rumların tasarrufundadır. Bütün bu bilgiler, kazada büyükbaş hayvancılığın bitkisel üretim faaliyetlerini tamamlayıcı bir nitelikte olduğunu göstermektedir. Şehirdeki küçükbaş hayvanların sayı ve çeşitlerine bakıldığında Müslüman hanelerin sahip oldukları 28 keçi ve 165 koyun, Rumların sahip oldukları 4 keçi, 2775 koyun bulunmaktadır. Şehirde yaşayan gayrimüslimlerden sadece Rumlar küçükbaş hayvan beslemektedir. Şehirdeki 37 Rum hanenin koyun ve keçi besledikleri görülmektedir. 27 kovanın olduğu şehirde arıcılığın önemli bir geçim kaynağı olmadığı söylenebilir. Şehirde yaşayan Gayrimüslimler arıcılık faaliyetinde bulunmamaktadır. Arıların kovan sayısı ve kıymetleri deftere yazılmıştır. Bu verilere göre Gelibolu'da hayvancılığın temel geçim kaynakları arasında yer almadığını söyleyebiliriz.

İktisadi Yapı

Hanelerin Sahip Oldukları Toplam Servet Miktarı ve Dağılımı

Hanelerin sahip oldukları servetler defterde emlak, arazi ve hayvanlar olmak üzere üç grupta yazılmıştır. Müslüman hanelerin sahip oldukları servet miktarı 1396390 kuruştur. Şehirde yaşayan Müslümanların servetlerinin birinci sıradaki kaynağını ikamet edilen evler (% 52,2), oluşturmaktadır. İkinci sırada, bağ, bahçe, tarla gibi zirai üretime temel teşkil eden araziler (% 16,9), üçüncü sırada değirmen, dükkân, hamam, han, mağaza gibi gayrimenkuller (% 14,2) gelmektedir Dördüncü sırada kayıklar (% 9) ve beşinci sırada ise büyük ve küçükbaş hayvanlarla, arılar (% 7,7) gelmektedir.

Tablo-6. Hanelerin Sahip Oldukları Servetlerin Kaynağı ve Miktarı (Müslim)

Servet Kaynakları	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Kıymeti/ Kuruş	Toplam Servet İçindeki Oranı %
Evler	1125	729135	% 52,2
Araziler	871	235920	% 16,9
Dükkân	198	198940	% 14,2
Kayıklar	65	125200	% 9
Hayvanlar	479	107195	% 7,7

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Müslüman hanelerin servetlerinin % 83,3'ünü ev, arazi, dükkân, değirmen, fırın gibi gayrimenkuller oluşturmaktadır. Hayvancılık, Müslüman haneler arasında temel geçim kaynağı değildir. Gayrimenkuller arasında ise birinci sırada gelir getirmeyen evler yer almaktadır.

Tablo-7. Hanelerin Sahip Oldukları Servetlerin Kaynağı ve Miktarı (Rum)

Servet Kaynakları	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Kıymeti/ Kuruş	Toplam Servet İçindeki Oranı %
Evler	599	603640	53,1
Araziler	568	141645	12,4
Dükkân	141	325540	28,6
Kayıklar	2	5000	0,44
Hayvanlar	118	61910	5,4

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Defterdeki veriler göre, Rum tebaanın toplam servet miktarı 1137735 kuruştur. Müslüman hanelerde olduğu gibi Rum hanelerin servetlerinin kaynağını birinci sırada ikamet edilen evler oluşturmaktadır. İkinci sırada dükkân, fırın, değirmen, yağhane ve meyhane gibi gelir getirici gayrimenkuller, üçüncü sırada tarla ve bağlar gibi araziler servet kaynaklarını oluşturmaktadır. Rumların servet kaynakları arasında yer alan kayak ve hayvanlar en son sıradadır. Ermeni (127600 kuruş) ve Yahudi (84700 kuruş) hanelerin servetlerinin kaynaklarına bakıldığında birinci sırada evler, ikinci sırada gayrimenkuller gelmektedir. Tarla, bağ ve hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklanan servet miktarı çok azdır.

Şehirde en yüksek servete Aya Dimitri mahallesinde ikamet eden Rum tebaasından Bulgaroğlu Nikolaki veledi Yorgaki sahiptir. 47250 kuruş serveti, 1 hane (12500 kuruş), 203 dönüm tarla (10150 kuruş), 8 dönüm bağ (1500 kuruş), 1 çift manda öküzü (800 kuruş), 2 çift Sığır öküzü (800 kuruş), 1 beygir (250 kuruş), 3 bakkal dükkânı (10500 kuruş), 1 mağaza (2000 kuruş), 1 simitçi fırını (3000 Kuruş), 1 Yağhane (3500 kuruş), 1 dükkân (1500 kuruş), 1 helvacı dükkânı (750 kuruş, anesi ve kız kardeşi ile müşterek) oluşturmaktadır.

Şehirdeki ikinci en yüksek servete İbn-i Benna mahallesinde ikamet eden Ahmet Bey bin Seyfullah sahiptir. 36500 kuruşluk servetinin tür ve kıymetleri şu şekildedir: 1 hane (25000 kuruş), 150 dönüm tarla (3750 kuruş), 5 dönüm bağ (500 kuruş), 2 çift manda öküzü (1600 kuruş), 2 çift sığır öküzü (800 kuruş), 3 beygir (500 kuruş), 40 koyun (600 kuruş), 2 dükkân (1750 kuruş), 1 simitçi fırını (2000 kuruş). Şehirde en yüksek servete sahip hane reislerinin servetlerinin büyük çoğunluğunu gayrimenkuller oluşturmaktadır. Bu gayrimenkuller ev, dükkân, ve mağazalardan oluşmaktadır.

Tablo-8. En Yüksek Servete Sahip Olan Hane Reisleri/Kuruş

Hane Reisini Adı	Servetin Türleri ve Kıymeti/Kuruş				Toplam
	Hane	Arazi	Dükkan	Hayvan	
Bulgaroğlu Nikolaki veledi Yorgaki	12500	11650	21250	1850	47250
Ahmet Bey bin Seyfullah	25000	4250	3750	3500	36500
Hasan Bey	25000				25000
Ayan Ali Rıza Bey bin Mustafa	20000				20000
Bakkal Sakızlıoğlu Acı Mihalaki veledi Dimitraki	8500	950	10500		19950
Hacı Hasan Ağa bin Hacı Salih	5000	6600	4000	800	16400
Sünbül Hafız Ali Efendi bin Süleyman	4500	500	10500		15500
Bakkal Kirasoğlu Acı Yanaki veledi Kostanti	3500	750	11000	50	15300
Acı Nikolaki veledi Anaştaş	6500	1200	7500		15200
Bulgaroğlu Yanako veledi Yorgaki	15000				15000
Bakkal Acı Nikola veledi Yorgi	4500	600	9850		14950
Acı Kostanti veledi Riga	4000	150	7000	3000	14150

Haneler Arası Servet Dağılımı

Küçük esnafın yoğun olarak faaliyet gösterdiği Gelibolu gibi kasaba yerleşimlerinde sahip olunan servet düzeyleri birbirine yakındır. Tablo-8’de Müslüman hanelerin sahip oldukları servet dağılımını belirlemek üzere emlak ve hayvan değerleri beş dilim altında tasnif edilmiştir. Müslüman hanelerin sahip oldukları servet miktarı 1396390 kuruştur. Bu miktar 1134 haneye dağıtıldığında hane başına 1231,3 kuruş düşmektedir. Bu ortalamanın altında olan hane sayısı 834 olup, toplam servetin ancak % 26,5’ini almaktadırlar. Şehirdeki Müslüman hanelerin % 74’ü hane başına düşen ortalamanın altındadır. En yüksek servet dilimini oluşturan 5001 kuruş ve üzerinde 43 hane, Müslim hanelerin % 4’ünü oluştururken toplam servetin % 28’ine sahiptirler. 5 hane olan Hacı Yakup Mahallesi 5600 kuruş servetle en düşük, 85675 kuruş servete sahip olan Sofice Halil mahallesi ise en yüksek servete sahip mahallelerdir. Müslim hane reislerinin büyük çoğunluğu en düşük dilim olan 0-500 kuruşluk dilimde yer almaktadır.

Tablo-9. Hanelerin Servet Dilimlerine Göre Dağılımı (Müslim)

Servet Dilimleri	Hane Sayısı / Adet	Hane Sayısı %	Servet Kıymeti/ Kuruş	Servet Kıymeti %
0-500 kuruş	584	51	172045	12
501-1230 kuruş	250	22	203165	14,5
1231-3000 kuruş	199	18	399000	28,5
3001-5000 kuruş	58	5	232050	17
5001+	43	4	390130	28
Toplam	1134	100	1396390	100

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Defterdeki veriler göre, şehirde yaşayan 599 hane Rum tebaanın toplam servet miktarı 1137735 kuruş olup, hane başına düşen servet ise 1899,3 kuruştur. Bu ortalamanın altında bulunan Rum hane sayısı 433 olup (% 72,3), toplam servetin ancak % 30,6'sını ellerinde bulundurmaktadırlar. Şehirdeki Rum hanelerin 166 adeti ortalama servetin üzerinde olup, toplam servetin % 69,4'una sahiptirler.

Tablo-10. Hanelerin Servet Dilimlerine Göre Dağılımı (Rum)

Servet Dilimleri	Hane Sayısı / Adet	Hane Sayısı %	Servet kıymeti/kuruş	Servet Kıymeti %
0-500 kuruş	172	28,7	73330	6,4
501-1899 kuruş	261	43,6	274795	24,2
1900--3000 kuruş	62	10,4	144840	12,7
3001-5000 kuruş	66	11,1	252340	22,2
5001+	38	6,3	392430	34,5
Toplam	599		1137735	

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ermeni hanelerin toplam servet miktarı 127600 kuruştur. 151 Ermeni haneye bu servet bölündüğünde hane başına ortalama 845 kuruş düşmektedir. 119 hane bu ortalamanın altında 32 hane ise ortalamanın üstünde bir servete sahiptir. Ortalamanın altındaki haneler toplam servetin % 38,5'ini ortalamanın üstündeki haneler ise % 61,5 'ini almaktadır. Yahudi hanelerin sahip oldukları toplam servet 84700 kuruş olup hane başına 799 kuruş bir servet düşmektedir. Ortalamanın altında 74, üstünde ise 32 hane bulunmaktadır. Ortalamanın altındaki haneler toplam servetin % 30,3'ünü, üstündeki haneler ise % 69,7'sini almaktadırlar.

Şehirde ikamet eden Müslim ve gayrimüslim hanelerin servet miktarları ve hane başına düşen ortalama servet miktarına bakıldığında, hane başına ortalama 1899,3 kuruş düşen Rumlar en varlıklı topluluktur. Daha sonra Müslümanlar (hane başına 1231,5 kuruş), Ermeniler (Hane başına 845 kuruş) şeklinde sıralanmaktadır. Şehirde hane başına en düşük ortalama servete sahip olan Yahudilerdir (Hane başına 799 kuruş).

Dükkân Sayıları

Çarşı alışverişinin yapıldığı, iki tarafında dükkânların sıralandığı bir veya birkaç sokaktan meydana gelmektedir. Bir yerleşme yerinde kendiliğinden ortaya çıkan çarşılarından başka bir vakıf binasına gelir sağlamak ve eğer bu vakıf eser, bir cami ise cemaati oraya çekmek için belli vakıf eserlerinin yakınlarına ve uzaklarına da çarşılar kurulmuştur²¹. Çarşılar farklı esnafın ikametgâhlarına göre, bölümlere ayrılmıştır. Her sokak bir esnafa tahsis edilmiştir. İncelenen defterde dükkânların bulunduğu çarşılar hakkında bilgi yoktur. Yine defterde esnaf çeşitleri ve sayıları tam olarak belirtil-

21 Semavi Eyice " Bedesten", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1992, s. 303.

memiştir. Dükkan sayısının bilinmesi şehirdeki esnaf ve ticaret faaliyetlerinin yoğunluğunu gösterebilir. Şehirde Müslümanların tasarrufunda 270 dükkan, fırın, değirmen, mağaza, boyahane, debbağhane, yağhane gibi işletmeler bulunmaktadır.

Tablo-11. Şehirdeki Dükkan Sayısı/Müslim

Türü	Sayı	Türü	Sayı	Türü	Sayı
Aşçı	1	Dalyan	1	Leblebici	1
Attar	11	Duhancı	3	Lüleci	1
Bakkal	21	Değirmen	1	Manav	3
Babuçcu	13	Enfiyeci	1	Mağaza	28
Berber	16	Ekmekçi	1	Marangoz	1
Bıçakçı	1	Hallaç	1	Muytab	1
Boyahane	1	Hamam	3	Mumcu	1
Çulha	36	Han odası	13	Nalbant	1
Çilingir	1	Helvacı	1	Serraç	1
Çıkrıkçı	1	Kahveci	19	Simitçi	5
Çömlekçi	2	Kalaycı	1	Terzi	5
Çörekçi	1	Keresteci	1	Tuzcu	1
Debbağhane	11	Kömürcü	1	Tüfenkçi	3
Dikici	12	Kürkçü	3	Yağhane	5
Doğramacı	1	Kurşuncu	1	Yelkenci	1
Dükkan	26	Kuyumcu	1		

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Müslümanların sahip oldukları dükkan ve mağazalar arasında çulhacı, mağaza, kahve, dükkan, bakkal, berber, debbağ, dikici babuçcu ve attar vs gibi faaliyetlerin yapıldığı işletmeler yoğunluktadır. Dükkan ve mağaza adıyla genel olarak deftere yazılan işletme sayısı 44'tür. Buralarda ne tür ticari faaliyetlerin yapıldığı belli değildir.

Rumların tasarrufunda 148 adet dükkan, mağaza, değirmen, meyhane, yağhane, boyahane gibi işletmeler bulunmaktadır. Rum hanelerin en çok bakkal, yel değirmeni, kuyumcu, mağaza, simitçi fırını gibi işletmelere sahip oldukları görülmektedir.

Gelibolu şehrinde 22 yel değirmeni faaliyette idi. Bu değirmenler Rum hanelerin tasarrufundadır. Şehirde Müslümanlara ait değirmen sayısı birdir. Değirmencilik sektörü tamamen Rumların elindedir. Değirmenler deftere yel değirmeni olarak yazılmıştır. Değirmenlerin bütün yıl boyunca çalıştığına dair bir bilgi defterde yoktur. Örneğin XVI. yüzyılda Çeşme'de yel değirmenleri bütün yıl çalıştıkları halde, su değirmenlerinin süreleri daha azdı. Çoğu altı veya üç ay çalışırlardı. Bu da suyun bol geldiği mevsimlerde olup, diğer aylar faaliyetlerini durdururlardı²². Şehirde ekmek ve simit imal edilen 20 fırının 14'ü Rumların tasarrufundadır.

22 Mubahat Kütükoğlu, XVI. Asırda Çeşme Kazası, TTK yay., Ankara 2010, s. 137.

Tablo-12.Şehirdeki Dükkan Sayısı/Rum

Türü	Sayı	Türü	Sayı	Türü	Sayı
Abacı	1	Duhancı	8	Mağaza	11
Aşçı	1	Dikici	9	Meyhane	2
Attar	7	Dükkan	9	Nalbant	1
Bakkal	36	Ekmekçi	3	Simitçi	11
Babuçcu	1	Helvacı	4	Yağhane	3
Berber	1	Kürkçü	4	Yel değirmeni	22
Boyahane	2	Kuyumcu	12		

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ermeni haneleri sahip oldukları bakkal (1), demirci (1), dükkan (13), mağaza (1) ve simitçi fırını (1) olmak üzere toplam 17 ticari işletme bulunmaktadır. Yahudi hanelerin tasarrufunda ise 1 bakkal, 27 dükkan olmak üzere 28 ticari işletme mevcuttur.

Bunların dışında Gelibolu'nun bir liman şehri olması sebebiyle denizcilik faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığını ve 85 Müslim hane reisinin bu alanda çalıştığını daha önce belirtmiştik. Denizcilik faaliyetlerinde kullanılan kayık sayıları ve türleri de defterde belirtilmiştir. Kayıklar balıkçılık ve ulaşım amaçlı kullanılmaktadır. Müslüman hanelerin tasarrufunda 43 alamana kayığı²³, 5 karşı kayığı, 14 balıkçı kayığı, 2 piyade kayığı, 2 beşifte ve 1 odun kayığı olmak üzere toplam 67 kayık bulunmaktadır. Gayrimüslimler arasında sadece Rumlara ait 2 alamana kayığı bulunmaktadır.

Gelibolu şehrinde 463 adet esnaf ve ticari işletme bulunmaktadır. Bu da şehirde esnaflık ve ticari faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığını göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı Devletinde adil ve güvenilir bir vergi düzeninin tesis edilmesini sağlamak üzere 1833, 1838, 1840 ve 1845 tarihlerinde dört temettuat sayımı yapılmıştır. Bu sayımların kapsamı, niteliği birbirinden farklıdır. Bu çalışmada ele alınan 1832 tarihli Gelibolu arazi ve emlak sayımı ise temettuat sayımlarının öncüsüdür. Aynı tarihte Eceabat ve Keşan şehirlerinde sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlarla ilgili literatürde herhangi bir bilgi yoktur.

Defterdeki verilere göre, şehirde mevcut olan 50 mahalleden 44'ü Müslüman, 4'ü Rum, 1'i Ermeni ve 1'i de Yahudi mahallesidir. Şehirde 1990 hanede tahmini 9950 kişi yaşamaktadır. Bu hanelerden 1134'u Müslim, 599'u Rum, 151'i Ermeni ve 106'sı Yahudi'dir.

Şehirdeki hane reislerinden sadece 548'inin meslekleri deftere yazılmıştır. Hane reisi olarak yazılan 118 kadın bulunmaktadır. Müslüman hane reislerinin iştirak ettiği

23 Alamana büyük balıkçı kayığıdır. Mehmed Salahi, Kamus-i Osmanî, Cilt, 1, İstanbul, 1313, s. 37.

70'in üzerinde farklı işkolu vardır. Müslüman hane reisleri, denizcilikle ilgili mesleklerde yoğunlaşmıştır. Rum haneler arasında bakkal, çoban, babuşcu, kuyumcu, simiçi, kasap, dülgere, dellak gibi mesleklerde yoğunlaşma vardır. Yahudi ve Ermeni hane reislerinden meslekleri yazılanların sayısı çok az olduğu için hangi mesleklerde yoğunluk olduğu tespit edilememiştir.

Gelibolu şehrinde ekili ve dikili 6527,5 dönüm arazi mevcuttur. Bu arazilerin 5042,5 dönümü tarla, 1485 dönümü ise bağdır. Tarlaların % 85'i Müslümanlara aittir. Gayrimüslimlerin sahip oldukları tarlaların dönümü 757'dir. Bu toprak dağılımına göre, tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak Müslümanlar tarafından yapıldığı söylenebilir. 521 parça tarlanın % 79,6'sı 0,5-10 dönüm arasında küçük tarlalardan oluşmaktadır. Bağların Müslim ve gayrimüslimler arasındaki dağılımına bakıldığında ise 1485 dönüm bağın % 53,3'ü Gayrimüslimler, % 46,7'si Müslümanların tasarrufundadır. Şehirde en yoğun şekilde bağcılık yapan topluluk Rum ve Müslümanlardır. 797 adet bağın % 81,9'u 0,5-2,5 dönüm arasında değişen büyüklüğe sahiptir.

Şehirde beslenen büyükbaş hayvanların % 59,4'ünü yük hayvanları % 29,8'ini koşum hayvanları % 10,8'ini ise sütü ve eti için beslenen sığır türü hayvanlar oluşturmaktadır. Hayvanların % 77,4'ü Müslümanlar, % 22,6'sı ise Gayrimüslimlerin tasarrufundadır. Ermeni hanelerinde büyük ve küçükbaş hiçbir hayvan bulunmamaktadır. Şehirdeki büyükbaş hayvancılık bitkisel üretim faaliyetlerini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Küçükbaş hayvan olarak keçi ve koyun, besleyenler Müslüman ve Rumlardır.

Hanelerin sahip oldukları servetler defterde emlak, arazi ve hayvanlar olarak yazılmıştır. Şehirdeki hanelerin servet kaynaklarını birinci sırada gayrimenkuller oluşturmaktadır.

Hane başına ortalama, 1899,3 kuruş düşen Rumlar en varlıklı topluluktur. Daha sonra Müslümanlar (hane başına 1231,5 kuruş), Ermeniler (Hane başına 845 kuruş) şeklinde sıralanmaktadır. Hane başına en düşük ortalama servete sahip olan Yahudilerdir (Hane başına 799 kuruş). Şehirde 462 dükkân ve işletme vardır. Bunlardan 270'i Müslümanların, 148'i Rumların, 17'si Ermenilerin ve 27'si Yahudilerin tasarrufundadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

D. BŞM. d. 42173, 42178

Kitap ve Makaleler

- AYDIN, Mahir (1990), “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989, İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi.
- EFE, Ayla (2016), II. Mahmud’un Mal Mülk Sayımı: Evreşe Örneği, Belleten, C. LXXX, S. 288, ss.483-499.
- EFE, Ayla (2016), “1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu ?” History Studies, International Journal Of History, Cilt 8, Sayı 1, s. 19-35.
- EFE, Ayla (2016), “Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı” Akademik İncelemeler Dergisi, C.11, S. 2. ss.19-35.
- EMECEN, Feridun (1996), “Gelibolu”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul: ss.1-6.
- EYİCE, Semavi (1992), “Bedesten”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul: ss.302-311.
- GÖKMEN, Ertan (2008), “Saruhan Sancağında Temettuat Tahriri”, Bilig, Bahar, 2008, Sayı 45, ss. 73-90.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1979), “Hane Deyimi Hakkında, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 32,ss.331-348.
- GÜRAN, Tefvik (1998), 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Çalışmalar, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- GÜRAN, Tefvik, (2000), “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri” *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara: s.77-78.
- KARAL, Enver Ziya Karal (1942), “Ragıp Efendi’nin Islâhat Lâyihası”, Tarih Vesikaları, Cilt 1, Sayı 5, ss.356-368.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1995) “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Kaynaklarından Temettü Defterleri, Belleten, C.LIX, S. 225, ss.395-412.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (2010), XVI. Asırda Çeşme Kazası, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MEHMED SALAHİ (1313), Kamus-i Osmanî, Cilt, 1, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, (2000), (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu.43.
- ORTAYLI, İlber (2008), Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, 3. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- ÖZÇELİK, Selahittin(2003), “Tanzimat Öncesinde Girne Kazası (Temettuat Sayımlarına Göre)”, AÜ. DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 34, Ankara:ss.35-81
- ÖZTÜRK, Said (2003), “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt, 1, Sayı, 1, İstanbul, s.287-304.
- SERİN, Mustafa (1998), “ Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri”, I. Milli Arşiv Şurası, 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar, Ankara: ss.717-728
- SEZGİN, İbrahim (1991), 1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1317), Kâmûs-i Türkî, Dersaadet: İkdâm Matbaası.

Ek-1.Hane Reislerinin Meslekleri/Müslim

Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet
Aşçı	2	Debbağ	14	Kıymıkçı	1	Nüfus nazırı	1
Ayhıkçı	3	Dolabcı	1	Korucu	1	Pazarbaşı	1
Attar	2	Fenerci	1	Kutucu	1	Reis	50
Babuççu	2	Hallaç	2	Lağımçı	1	Saatçi	2
Bakkal	7	Hamal	17	Leblebici	2	Serraç	1
Balıkçı	8	Hamamcı	4	Liman reisi	2	Sığırtmaç	1
Bekçi	3	Helvacı	3	Lüleci	3	Şekerci	1
Berber	17	Hizmetkâr	4	Macuncu	1	Şerbetçi	1
Bıçakçı	4	İmam	3	Manav	1	Şehir kethüdası	1
Bıçkıcı	2	Kadayıfçı	3	Marangoz	10	Tahmişçi	1
Bostancı	1	Kahveci	5	Mellah	20	Taşçı	1
Cerrah	2	Kahya	2	Muallim	1	Terzi	2
Ciğerci	1	Kalaycı	3	Mimar	1	Tırmıkçı	1
Çapacı	2	Kaptan	3	Müderris	1	Topçubaşı	1
Çilingir	2	Kasap	2	Mültezim	1	Tuzcu	2
Çıkrıkçı	2	Katırcı	1	Müftü	1	Turşucu	1
Çubukçu	1	Katip	1	Muhtar	8	Tüfenkçi	4
Çulhacı	10	Kavas	8	Murabıt	1	Türbedar	3
Dalgıç	1	Kayyum	1	Muhzır	5	Vekilharç	1
Dellal	5	Kazzaz	1	Mumcu	1	Vaiz	1
Dikici	1	Keçeci	1	Muytab	1	Uşak	1
Ekmekçi	1	Keresteci	1	Nazır	2	Yelkenci	1
Eskici	2	Kıyııcı	1	Nalbant	4		

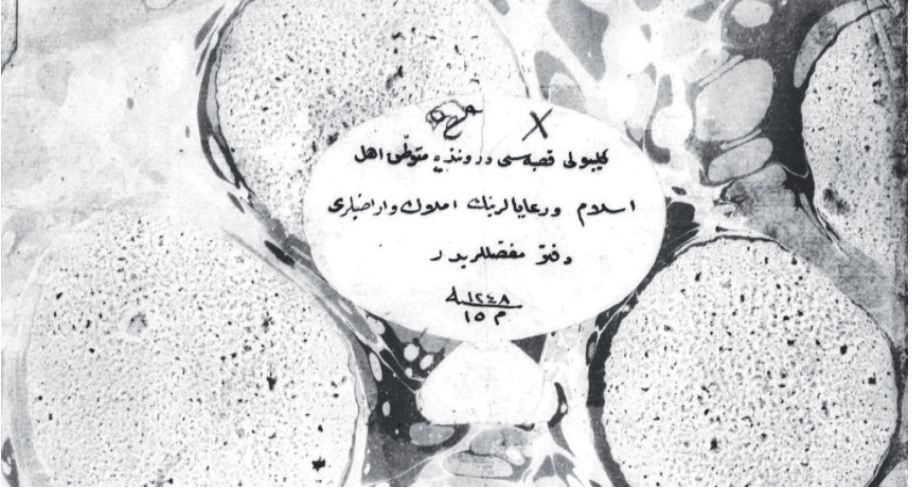
Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ek-2. Hane Reislerinin Meslekleri/Rum

Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet	Meslekler	Adet
Abacı	1	Çoban	23	Helvacı	2	Mumcu	1
Aşçı	1	Çömlekçi	2	Kalaycı	1	Nalbant	1
Attar	7	Değirmenci	8	Kantarcı	1	Nalçacı	1
Babuçu	19	Dellak	11	Kasap	11	Natır	1
Bağcı	1	Dikici	3	Kahveci	2	Paçacı	1
Bakkal	45	Doğramacı	1	Kuyumcu	14	Papaz	1
Bahçevan	1	Dülger	10	Kürkçü	5	Simitçi	17
Bekçi	1	Ekmekçi	4	Mellah	1	Suyolcu	1
Berber	1	Duhancı	6	Meyhaneci	2	Terzi	2
Boyacı	2	Hamal	1	Minareci	1	Yağcı	4
Çiftçi	1	Hancı	1	Muytab	1	Zangoç	1

Kaynak: D.BŞM.d 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defteri

Ek-3 D.BŞM.d. 42178 Numaralı Gelibolu Emlak ve Arazi Defterinin Kapağı

Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları

Yasemin NEMLIOĞLU KOCA*

Özet

Tarih boyunca devletler; denizlere egemen olma durumlarına göre dünya siyaset ve kamuoyunda etkinliklerini arttırmıştır. Türk Tarihi de bu açıdan benzer özellikler taşımakta ve denizcilik tarihinin araştırılmasında yazılı kaynaklardan biri olan haritalar çalışmalarına kaynak sağlamaktadır. Haritalar; dönemlerinin siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal değerlerini aktarmalarının yanı sıra estetik ve kültürel özelliklerini de yansıtır. Bu kapsamda iki kıtayı birleştiren konumuyla Çanakkale, Anadolu'nun, Marmara Denizi'nin ve Karadeniz'in kapısı olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir ve birçok tarihi haritaya konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk deniz üssü olarak Gelibolu'nun seçilmesiyle Çanakkale, denizlerdeki faaliyetlerde her dönem önemli yere sahip olmuş ve sonrasında da Başkent İstanbul'a yakınlığı nedeniyle ayrı bir önem kazanmıştır. Çanakkale bu konumuyla ve şehrsel dokusuyla birçok tarihi haritada yer almaktadır ve bu haritalarda şehrin ve çevresinin zaman içerisinde değişimleri de tespit edilmektedir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın en önemli cephesi olan Çanakkale için üretilen deniz ve kara haritaları dönemin savaşlarına ışık tutmaktadır. Bu çalışmada, farklı dönemlerden seçilen haritalar incelenerek kaynaklar arasında ilişki kurulmuş, özellikle Çanakkale Savaşları sırasında üretilen haritalar tanıtılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Harita, Çanakkale, Coğrafya

Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Maps

Abstract

Throughout the history, states have increased their power on the world politics and the public opinion according to their rule on the seas. Turkish history also has similar properties in this respect and maps about maritime history provide sources for researchers. Maps show the political, military, social and economic characteristics as well as reflect the cultural and artistic values of their periods. In this scope, Çanakkale, with its location combining two continents, is very important and it has been the subject of many historical maps because it is the gate of Anatolia, the Marmara Sea and the Black Sea. Çanakkale had a significant place in the activities at sea by Gallipoli which was selected as the first naval base in the Ottoman Empire and afterwards it has gained a special importance because of its proximity to the capital Istanbul. Çanakkale appears in many historical maps due to its location and history. Changes of the city and its surroundings over time are also identified in these maps. Moreover, maps produced for the Gallipoli Campaign, which is the most important front of the First World War, are shedding light on the naval and land battles of the period. In this study, an attempt has been made to explain features of maps selected from different periods and especially maps produced during the Gallipoli Campaign have been introduced.

Key Words: Map, Çanakkale, Geography.

* Yrd.Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi/Denizcilik Fakültesi, y.nemlioglukoca@kocaeli.edu.tr
Asst.Prof.Dr., Kocaeli University/Maritime Faculty, y.nemlioglukoca@kocaeli.edu.tr

Bu çalışmada, döneminin teknik ve bilimsel özelliklerini yansıtan haritalardan tarama yöntemiyle seçilen örnekler incelenmiştir. Çok sayıda haritada Çanakkale ve çevresi konu edinilmiş olmasına rağmen, haritaların genel bilgileri aktarmaları ve kartografik çizim dışında üretilmiş olmaları bu haritalardan bilimsel ölçüde yararlanmayı sınırlandırmaktadır. Bu nedenle, mümkün olduğu ölçüde coğrafi ve tarihi değere sahip olma, kartografik çizim, teknik ve bilimsel değerlendirmeye uygunluk, orijinallik, kaynak oluşturma, sosyo-kültürel etkililik gibi özellikler dikkate alınarak çalışmada incelenen haritaların seçimi yapılmıştır. Çalışmada amaç, haritaların teknik özelliklerinin yanı sıra, yapımcılarının yaşadığı dönemde şehrin idari ve sosyo-kültürel öğelerinin de haritada aktarılmış olmasından yararlanılarak dönemler arasında karşılaştırma imkanının yaratılması ve değişimin belirlenmesidir.

Çanakkale'nin Tarihi Coğrafyası

Biga ve Gelibolu Yarımadalari üzerinde, Çanakkale Boğazi'nin iki kıyısında yer alan Çanakkale, antik çağlardan bu yana Avrupa ile Asya arasında geçiş noktası konumundadır. Çanakkale Boğazi, İstanbul Boğazi'yla birlikte Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan bir suyoludur. Uzunluğu kuş uçuşu yaklaşık 70 km. olan boğazın en dar yeri 1250 m. ile Çanakkale - Kilitbahir; en geniş yeri 7500 m. ile Erenköy Koyu - Tenger Dere arasındır. Boğazda derinlik ortalama 50 - 60 m. olup, en derin yeri Çanakkale - Kilitbahir hattında 106 m.'dir. Boğazda birbirine ters yönlü Akdeniz - Karadeniz akıntıları ve K (yıldız) ve KD (poyraz) yönlü egemen rüzgârlar görülür. Bu özellikleriyle Çanakkale Boğazi, dünyanın en önemli iki iç denizi olan Karadeniz ve Akdeniz'i İstanbul Boğazi'yla birlikte birbirine bağlar. Dolayısıyla Çanakkale dünya deniz ticaretinin ana güzergâhının üzerinde bulunması nedeniyle her dönem ekonomik ve siyasi çatışmaların odağındadır. Tarihte ilk dünya savaşı olarak kabul edilen Troia Savaşları (M.Ö. 12-13. yy.), Akdeniz ve Karadeniz'in merkez olduğu dünyanın egemenliği için yapıldı. Tarihin Babası Herodotos'un (M.Ö. 490-425), tarihin başlangıcı olarak Troia Savaşları'nı seçmesi bu durumu vurgulamaktadır.¹ Bu savaştan 3000 yıl sonra, I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) en önemli savaşının Çanakkale'de olması, dünya tarihinin şekillenmesinde bu bölgenin jeopolitik ve jeostratejik öneminin bir sonucudur. Tüm bu özellikleri ve konumuyla Çanakkale, tarihi belge sayılan birçok haritaya konu olmuştur.

1 Herodotos, *Historia-Herodot Tarihi*, (Çev: Müntekim Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Çanakkale adını, Asya kıyısında Sultan II. Mehmed tarafından yaptırılan Kale-i Sultaniye'nin (Çimenlik Kalesi-1462) yapısından ve bölgedeki seramik faaliyetlerinden alsa da, *Çanakkale* adı 19. yy. başlarından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Bölgenin adı tarihi kaynaklarda *Dardanos*, *Dardanelles*, *Dardania*, *Dardanium*, *Troas*, *Troia*, *İlios*, *İlium*, *İlion* olarak geçmektedir. Çanakkale'nin ilk yerleşimlerine bakıldığında M.Ö. 4000 yıllarında boğazın Asya yakasında bugünkü Kepez çevresinde olduğu görülmektedir. Bu bölgeye ilk olarak verilen *Dardanos* adı, efsanelere göre Zeus'un ve Elektra'nın oğlu Dardanos'tan gelmektedir. Daha sonraki dönemlerde Traklar ve Yunan kolonileri tarafından ele geçirilen bölgeye, *dar giriş-pontus girişi* (Karadeniz) veya *Helle'nin Denizini anlamına gelen Hellespont* denilmeye başlamıştır.² Ancak Hellespont adı daha çok Çanakkale Boğazı için kullanılmıştır. M.Ö. 3000 yıllarında ise efsanelere göre Dardanos'un torunu Tros, bugünkü Tevfikiye Köyü çevresinde kendi adını verdiği *Troia* şehrini kurdu. Bronz Çağı'nın (M.Ö. 3000-1200) en önemli şehir devletinden biri olan Troia'nın, Mezopotamya, Suriye ve Doğu Akdeniz'in diğer şehirleriyle ticari ilişkileri olduğu ve dönemin deniz ticaretini yönlendirdiği bilinmektedir. Anadolu üretici toplumu Hititler'in dışarıya açılan kapısı olan Troia, en parlak çağını VI. döneminde (M.Ö.1800-1250) yaşadı. Kolonizasyonu genişletmeye çalışan Yunanlar'ın bu dönemde Troia ile savaşması rastlantı değildir. Troia Savaşları, bilinen dünyanın en önemli jeopolitik alanı olan Çanakkale savaşıdır.³ Çeşitli nedenlerle yıkılan ve tahrip olan Troia şehri, M.Ö. 3000 ile milat yılları arasında 9 kez yeniden inşaa edilmiş, en son haliyle ise *İlium-İlion* adını almıştır. Daha sonra ise M.Ö. 7. yy.da Yunan denizci devletlerinin kontrolüne geçen Çanakkale, M.Ö. 5. yy.da *Symmachia tis Dilou*(Attika Delos Birliği)'nin üyesi olarak Atina yönetimi altına girdi, *Peloponniakos Savaşı'nda* (M.Ö. 411) Atina donanmasına liman hizmeti verdi.⁴ Aynı yüzyılda Yunanistan seferinde Persler'in egemenliğine giren Çanakkale Boğazı'nın iki kıyısı, Pers Kralı I. Hşayarşa'nın (M.Ö. 519-465) Asya'dan Avrupa'ya geçmek için kurduduğu köprüyle bağlandı. Makedonya kralı olan III. Aleksandros (M.Ö. 356) ise doğuya doğru başlattığı büyük seferinde, Anadolu'ya geçmek için yine Çanakkale Boğazı'nı kullandı. Helenistik dönem sonrasında M.Ö. 2. yy.da boğaza Romalılar egemen oldu ve Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması (395) ile Çanakkale, Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu'nda kaldı. Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz ticaretine de egemen olması ve İpek-Baharat Yolları'ndan yapılan ticaretin gelişmesiyle, İstanbul'un ve dolayısıyla başkenti koruyan Çanakkale Boğazı'nın önemi arttı ve Çanakkale kontrol merkezi, liman alanı ve geçiş yolu haline geldi. Haçlı Seferleri sırasında, II. (1147-1149) ve III. (1189-1192) *Haçlı Seferi'nde Alman ordusunun Ana-*

2 Robert E. Bell, *Women of Classical Mythology: A Biographical Dictionary*, Oxford University Press, New York 1993.

3 Eric H. Cline, *The Trojan War: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2013.

4 Mehmet F.Yavuz, "İlkçağda Gelibolu Yarımadası", *Çanakkale Savaşları Tarihi I*, Yayına Hazırlayan: Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 419-446.

*dolu'ya ve Filistin'e Çanakkale'den geçtiği bilinmektedir.*⁵ 1204 yılında şehri Venedikliler, 1235 yılında tekrar Bizanslılar ve son olarak da 1354 yılında Osmanlılar ele geçirdi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları itibariyle Batı'ya yönelme siyasetinde Çanakkale Boğazı kilit nokta oldu ve ana amaç olan Konstantinopolis'in fethinde merkez durumuna geldi. Bizans İmparatoru VI. Kantakouzenos, müttefiki olan Gazi Süleyman Paşa'ya (1300? - 1360?) Tzympe (Çimpe, Umurbeyli) kalesinde geçici olarak yerleşme izni verdi (1352). Sonrasında Gazi Süleyman Paşa bu kaleden çıkmayıp Trakya'da yerleşti ve Bizanslılar'dan Gallipoli'nin (Gelibolu) alınmasıyla (1354) Çanakkale Boğaz'ı Osmanlılar tarafından kontrol edilmeye başladı. *Sultan I. Bayezid (1360-1403) Gelibolu'da bir tersane kurarak (1391) Osmanlı Devleti'nin ilk deniz üssünü oluşturdu ve ilk kaptan-ı deryası Saruca Paşa'yı Boğaz Muhafızlığı Komutanı olarak atadı.*⁶ Tersane ve deniz üssünün kurulmasıyla çevresinde ilk Türk mahalleleri ortaya çıktı. Bu dönemde İspanya Kralı III. Enrique (1379 -1406) tarafından Türk hükümdarı Timur'a elçi olarak görevlendirilen Ruy Gonzales de Clavijo, 1401'de geldiği Gelibolu'da *büyük bir tersane, kale ve rıhtımlar, kalede askeri birlikler olduğunu, limandaki köprü'nün ucunda üç katlı bir kule bulunduğunu ve bu kulenin limanı koruduğunu* belirtmiştir.⁷ İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra ise Sultan II. Mehmed (1432-1481) tarafından başkentini korunması ve boğazların kontrolünün sağlanması amacıyla Çanakkale Boğazı'nın iki yakasına, Anadolu tarafında Kal'a-i Sultaniye (Çimenlik Kalesi-1462) ve Gelibolu yarımadası tarafında Kilidü'l-Bahr kaleleri yaptırıldı (1462). Sultan II. Mehmed dönemi tarihçisi Tursun Bey *"Akdeniz tarafında Gelibolu altında, Ece ovası demekle ma'ruf bir kısuk yirde, bu akar denizün iki tarafına, birbirine mukabil (i)ki kal'a yaptırdı. Birine Kilidü'l-bahr ve birine Sultaniye ad virdi. Boğaz kesen tertibince bunlara da mehib toplar kurdu ki, Akdeniz tarafından dahı icazetsüz kuş uçurmazlar."*sözleriyle bu kalelerin inşasını anlatır.⁸ Bu kaleler dönem haritalarının da başlıca unsurudur. Sultan I. Süleyman (1494-1566) döneminde merkez Gelibolu olmak üzere Çanakkale, Sakız, Rodos, İnebahtı, Midilli, Eğriboz, Karlıili, Kocaeli ve K.Afrika topraklarının eklenmesiyle Kaptanpaşa ya da Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti kuruldu (1534). Daha sonra ise boğazın 2 hat boyunca (Sultaniye Kalesi-Kilidbahir Kalesi ve Kum Kale-Seddülbahir Kalesi arası hatlar) korunması amacıyla *IV. Mehmed (1642-1693) döneminde boğaz girişinde Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri yaptırıldı* (1659).⁹ Sultan I. Abdülaziz (1830 -1876) dönemine kadar Gelibolu'nun merkez olma durumu, *Boğaz Muhafızlığı'nın Çanakkale'ye alınması ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin kurulmasıyla* son buldu (1867).¹⁰

5 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ebru Altan, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2007.

6 Halil İnalıcık, "Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması", *Çanakkale Tarihi, C.I*, Değişim Yayınları, İstanbul 2008.

7 Ruy Gonzales De Clavijo, *La Embajada A Tamorlán-Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, (Çev:Ömer Rıza Doğrul), Nakışlar Yayıncılık, No:5, İstanbul 1975, s.311.

8 Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Yayına Hazırlayan: Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s.75.

9 İbrahim B. Dağgülü, "15-18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazı'nı Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları", *YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul 2007, s. 22-43.

10 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, No:21, Ankara

17. yy. itibariyle Çanakkale, eyalet merkezi olarak yerleşim, ticari, askeri, mimari ve kültürel olarak gelişmiştir. Bu dönemde İstanbul'a ulaşımında merkez noktada olması nedeniyle şehre ve Çanakkale Boğazı'na çeşitli kaynaklarda özellikle yer verilmekte, şehir çizilen haritalarda da ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Sultan IV. Mehmed'in Çanakkale Boğazı gezisine (1659) Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın maiyetinde katılan Evliya Çelebi şehir hakkında önemli bilgiler verir. *Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri'nin yapılışını ve özelliklerini*¹¹ abartarak anlatır ve padişah için boğaz girişinde ve kalelerde düzenlenen merasim ve şenliklerden¹² bahseder. Kaptan Paşa Eyaleti'nin hassasının 885.000 akçe olduğunu ve buraya bağlı 11 sancak bulunduğunu, Gelibolu'nun Kaptan Paşa Eyaleti'nin merkezi ve tersane, cami, medreseleri ve binalarıyla büyük bir şehir olduğunu, Biga Sancağı'nın hassasının ise 213.088 akçe¹³ olduğunu belirtir. Bolayır'dan Kavak'a gelen Evliya Çelebi, geçmiş dönemlerde Saroz Körfezi'yle Marmara Denizi'nin Kavak mevkiinde birleştirilmeye çalışıldığını, ancak vazgeçildiğini¹⁴ aktarır. Yine aynı dönemde Osmanlı topraklarına gelen Fransız gezgin Jean de Thevenot Çanakkale'nin tarihi bir yer ve İstanbul'a açılan bir kapı olduğunu¹⁵, Sieur du Loir Çanakkale'deki kale ve askeri birliklerin Osmanlı için önemini¹⁶ açıklar. Joseph Pitton de Tournefort ise gezilerini anlattığı kitabının çeşitli bölümlerinde Çanakkale'yi oldukça ayrıntılı açıklayarak tarihinden, Troia Savaşları'ndan, yerel halkından, geçim kaynaklarından bahseder ve Gelibolu'nun, Kilidbahir, Sultaniye, Seddülbahir ve Kumkale'nin çizimlerini yapar.¹⁷ Polonyalı Kont Edward Raczynski 1814'de Türkiye'ye yaptığı seyahatinde geldiği Çanakkale'de, halkın geçim kaynağını oluşturan Lapseki'deki üzüm bağlarından, Çanakkale'deki tüccarlardan, Abidos harabelerinde bir tekkenin bulunduğundan, İstanbul ile Yunanistan, Mısır ve Suriye arasındaki ticarete Çanakkale Boğazı'nın öneminden ve Troia'nın tarihinden bahseder.¹⁸

20. yy. itibariyle ise Çanakkale, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan yararlanma amaçları doğrultusunda dikkat çeken bir alan haline geldi. Rusya'nın Türk Boğazları üzerinden sıcak denizlere inme siyaseti, İngiliz ve Fran-

2006, s.108.

11 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Yayına Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, C.5., s.160.

12 Evliya Çelebi, age., s.157.

13 Evliya Çelebi, age., s.153-161.

14 Evliya Çelebi, age., s.167.

15 Jean De Thévenot, *Relation D'un Voyage Fâit Au Levant*, Publisher: Thomas Joly, Paris 1664; *Thévenot Seyahatnâmesi*, Yayına Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, (Çev: Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

16 Sieur du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir En Turquie 1639*, Publisher: François et Gervais Clouzier, Paris 1654, s.206, 209.

17 Joseph Pitton De Tournefort, *Relation D'un Voyage du Levant*, Publisher: La Compagnie, Paris 1718; *Tournefort Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, (Çev: Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

18 Edward Raczynski, *Dziennik Podrozy do Turcyi Odbytey W Roku MDCCCXIV Przez Edwarda Raczynskiego*, Wroclaw 1821; *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev: Kemal Turan), Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.80-113-158.

sızlar'ın sömürgelerine giden yolda rekabetlerini Osmanlı topraklarına üzerinden yürütmeleri, Avrupa'da yalnız kalan Almanlar'ın Osmanlı'nın jeopolitik gücünden yararlanmak istemeleri bu durumun nedenleri arasındadır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti, tüm devletlerin çabasıyla savaşa dahil edildi ve savaşın en önemli cephesi, aslında başkent İstanbul'u savunmak amacıyla açılan Çanakkale Cephesi oldu. Çanakkale Savaşları (18 Mart 1915 - 9 Ocak 1916) sonunda kazanılan Çanakkale Zaferi, Avrupa'nın *Hasta Adam* olarak tanımladığı Osmanlı Devleti'nin uzun bir aradan sonra kazandığı ilk büyük zaferdi. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasında ve kazanılmasında halkı güçlendiren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etki yaratan bu savaşlar, kültürel tarihin de önemli bir parçası olarak yerini aldı. Bu dönemden günümüze ulaşan her türlü kaynak, dönemin şartlarını ve olayların gelişimini açıklayabilmek adına önemli tarihi belgelerdir.

Çanakkale Haritaları

- 1- **Başlık:** Sawley Abbey Haritası
Haritacı - Yayıncı: Henry of Mainz - Honorius Augustodunensis
Boyut: 31,5 x 22,5 cm.
Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Imago Mundi - Durham - 1110?
Kayıt No - Kayıt Yeri: MS 66, Part 1- Corpus Christi College, Cambridge – İngiltere

Keşiş Honorius Augustodunensis (1080-1154?) tarafından hazırlanan kozmografya kitabında *Yunan efsaneleri, III. Alexandros'un seferleri ve İncil'den yararlanılarak aktarılan coğrafi bilgi ve görsel öğeler* yer almaktadır.¹⁹ Kitapta 12. yy.'da keşiş Mainz'li Henry tarafından, daha önceki örneklerden yararlanılarak çizildiği düşünülen dünya haritası, *günümüze ulaşan en eski İngiliz dünya haritasıdır*.²⁰ Coğrafi öğelerin çarpıtılarak aktarıldığı, doğunun kuzeyde yer aldığı haritada Akdeniz merkez olarak seçilmiş ve bilinen dünya merkezin çevresinde gösterilmiştir. İngilizce düzenlenen haritada pusula, ölçek ve lejand bulunmamaktadır. Haritada büyük şehirler Roma, Constantinopol (İstanbul), Kartago (Kartaca), Babel (Babil), Jerusalem (Kudüs) ve Alexandria (İskenderiye) özel simgelerle çizilmiştir. Haritanın orta bölümünde kale

19 P.D.A. Harvey, "Mathew Paris's Map of Palestine". *Thirteenth Century England VIII: Proceedings of the Durham Conference 1999*, Ed: Michael Prestwich, Richard Britnell, Robin Frame, Boydell Press, Suffolk 2001, s.173.

20 "The Sawley Map from the Imago Mundi by Honorius Augustodunensis". *Pen and Parchment: Drawing in the Middle Ages*, Ed: Melanie Holcomb, Metropolitan Museum of Art, New York 2009, s.110-112.

şeklinde bir yapı ile Troia ve Hellespont (Çanakkale Boğazı) gösterilmiştir. Harita şehrin en eski çizimlerinden biri olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

~ ~ ~

- 2- **Başlık:** Tabulæ Peutingerianæ-Segmentum IX
Haritacı - Yayıncı: ? - ?
Boyut: 34 x 674,5 cm.
Eserin Adı - Yapılış Tarihi: Tabulæ Peutingerianæ - 4-5.yy.
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Colmar - 13.yy.
Kayıt No - Kayıt Yeri: Vindobonensis 324 - Österreichische National Bibliothek, Wien - Avusturya

Haritanın 13. yy.'da Alman bir keşiş tarafından, daha önceki örneklerinden yararlanılarak çizildiği düşünülmektedir. Konrad Celtes (Bickel) tarafından 1494 yılında bulunan harita, Konrad Peutinger tarafından koruma altına alındı ve Peutinger' in adıyla anılmaya başladı. 1591 yılında Marcus Welser tarafından ilk kez kopyalandı, 1598 yılında ise Abraham Ortelius tarafından ilk kez tam basımı yapıldı. Sonraki

yıllarda da birçok kez basımı yapılan ve çeşitli eserlerde yer alan harita, *Roma İmparatorluğu'nu gösteren günümüze ulaşan en iyi örnektir.*²¹ Şehirlerin gösterimi ve kuruluş tarihlerinden yola çıkarak *harita 4. yy. 'a tarihlendirilmektedir.*²² Latince düzenlenen harita, imparatorluktaki yolları gösteren bir *itinerarium* yani yol haritasıdır. Coğrafi öğelerin çarpıtılarak aktarıldığı batı-doğu doğrultusundaki haritada pusula, ölçek ve lejand bulunmamaktadır.

Haritada 3 büyük şehir Roma, Constantinopolis (İstanbul) ve Antiochia (Antakya) özel simgelerle çizilmiştir. Haritanın IX. Bölümünde Çanakkale, Ceronesos (Gelibolu Yarımadası) ve Asya tarafı olarak gösterilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nda Calipoli (Gelibolu) ve Sestos (Kilid Bahir Kalesi); Asya tarafında ise Parium (Karabiga), Lamasco (Lapseki), Auido (Çimenlik Kalesi), Dardano (Çanakkale), Alexandria Troas (Eski İstanbul-Uluköy)²³, İlio (Troia) ve Assos adlarıyla belirtilen yerleşmelerdir.

Ayrıca İda (Kaz) Dağları haritada sıradağlar şeklinde gösterilmiştir. Boğaz girişinde çok sayıda küçük nokta halinde Ege Adaları adlarıyla verilmiştir. Harita şehrin en eski ayrıntılı çizimi olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

~ ~ ~

21 Richard J.A. Talbert, *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York 2010.

22 Mario-Annalina Levi, *Itineraria Picta: Contributo Allo Studio Della Tabula Peutingeriana*, Bretschneider Press, Rome 1967.

23 Çanakkale'deki Alexandria Troas ören yeri, halk arasında Eski İstanbul adıyla tanınır. Yakınındaki Kestanbol kaplıcasının adının, Yunanca Palaia Konstantinópolis'ten (Eski Konstantinopolis) geldiği düşünülmektedir.

- 3- **Başlık:** Sultanîye ve Kilidbahir Kaleleri
Haritacı - Yayıncı: Piri Reis - ?
Boyut: 21 x 33 cm
Yapılış Tarihi: H.932/M.1526²⁴
Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Kitab-ı Bahriye, v.38b - İstanbul - 17.yy.
Kayıt No - Kayıt Yeri: TY06605 - İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul - Türkiye

24 Bu makalede haritanın yapılış tarihi olarak Kitab-ı Bahriye'nin ilk hazırlanış tarihi alınmıştır.

Piri Reis'in (1470?-1554) *Kitab-ı Bahriye* eseri, Ege ve Akdeniz kıyıları hakkındaki coğrafi özellikleri ve bu alanlara ait haritaları içermektedir. Kitap aslen bir deniz kılavuzu ve bir tür olarak seyahatnamedir. Piri Reis'in 1521'de hazırladığı ilk kitabından ve 1526'da genişleterek hazırladığı ikinci kitabından, özellikle vefatından sonraki yıllarda çok sayıda nüshasının yapıldığı sanılmaktadır. Bu nüshalarda çok sayıda farklı çizimde Çanakkale haritası bulunmaktadır.²⁵ 17. yy. nüshasında Türkçe olarak Arap harfleriyle düzenlenen haritanın üst bölümünde haritanın adı ve gösterdiği alanlar ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Haritada doğu ve batıda olmak üzere 1/300.000'e²⁶ denk gelen 2 ölçek, kerteriz çizgileri ve merkezde 32'li tam pusula bulunmaktadır. Kuleler, surlar, gemiler ve yerşekilleri gibi öğelerin sanatsal çizimiyle bir portolan özelliği göstermektedir. Çanakkale, boğazın iki kıyısındaki yerleşmeleriyle kuzey-güney doğrultusunda çizilmiştir. Boğazın girişinde kuzeyde جزیره ایمروز (İmroz Adası-Gökçeada), güneyde جزیره بوزجاده (Bozcaada) ve اشك ادلري (Eşek Adaları) gösterilmiştir. Haritada Maydos (Eceabat), Soğanderesi, Baba Yusuf (?), Ecevası, Kirteburnu, Nağrabortu, Kepezburnu, Yenişehirburnu, Kertaburnu (Geyikli) adlarıyla ve yerşekilleriyle çizilmiştir. Özellikle iki büyük yapı، قلعی سلطانیه (Sultaniye -Çimenlik Kalesi) ve قلعی کلیدالبحیر (Kilid Bahir Kalesi) evleri, surları, cami ve yapılarıyla kalabalık bir şehir görünümü vermektedir. Ayrıca boğaz boyunca koylarda 3 kalyon, 3 kadirga ve 3 çektiri resmedilmiştir. En eski Türkçe harita olması ve *Kitab-ı Bahriye*'nin tüm dünyada önemli bir kaynak olarak kabul edilmesi açısından önemlidir.

25 Çanakkale haritası bulunan *Kitab-ı Bahriye* Nüshaları: İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (No: H642); İstanbul-Süleymaniye Kütüphanesi, (No: Ayasofya 2612); İstanbul-Nuruosmaniye Kütüphanesi, (No: 2997); İstanbul-Deniz Müzesi Kütüphanesi (No: 988-989-990); İstanbul-İBB Atatürk Kitaplığı (No: Muallim Cevdet 0-30); Baltimore-Walters Art Gallery, (No: MS.W.658); Dresden Universitäts Bibliothek, (No: MS.eb.389); Berlin Staatsbibliothek, (No: Diez A.57, MS.4133); Soucek, Svat: *Khalili Portolan Atlas: A Facsimile Edition*, I. B. Tauris Limited, 1992

26 Haritadaki ölçekte Türk deniz milinin kullanıldığı düşünülmektedir. 1 Türk Deniz Mili = 1.856,6 m.

- 4- **Başlık:** The Hellespont
Haritacı - Yayıncı: George Sandys - William Barrett
Boyut: 10,5 x 15,5 cm
Yapılış Tarihi: 1615
Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: A Relation of a Journey Begun an Dom.1610, s. 24. - London - 1615
Kayıt No - Kayıt Yeri: 134187 - Bibliothèque Municipale de Lyon, Lyon – Fransa

İngiliz gezgin ve şair George Sandys (1577-1644) *Türkiye'ye 1610-1615 yılları arasında yaptığı gezisinde Çanakkale'den geçerek İstanbul'a gitmiştir.*²⁷ Çanakkale haritasının bulunduğu eseri 1615 yılında William Barrett tarafından ilk kez basılmıştır ve sonra da birçok baskısı yapılmıştır.²⁸ İngilizce olarak düzenlenen harita doğu-batı doğrultusunda çizilmiştir ve alt bölümünde Çanakkale'ye ait yerleşimlerin açıklaması yer almaktadır. Haritada ölçek ve lejand bulunmazken, batıda 8'li tam pusula bulunmaktadır. Boğaz boyunca yerleşimler Latince-Yunanca adlarıyla birlikte kaleler, evler, camiler, yel değirmenleri, yerşekilleri ve ağaçlıklarla gösterilmiştir. Yükselti ve eğimler kabartma yöntemiyle gösterilmiştir. Hellespont (Çanakkale Boğazı) iki kıyıyı ayırarak The Thracian Chersenus (Gelibolu Yarımadası) Part of The Lesser Asia (Küçük Asya) olarak çizilmiştir. İmbrus (Gökçeada), Old Troy (Troia), Mayto (Eceabat), Zembenit (Akbaş Limanı), Callipolis (Gelibolu), Tenedos (Bozcaada), Cape Janizary (Yenişehir Burnu), Ruines of Alexandria (Eski İstanbul-Uluköy) haritada adlarıyla gösterilen yerleşimlerdir. Mount İda (Kaz Dağları) ve bu dağlardan kaynaklarını alan Simois (Dümrek Çayı)-Scamander (Kara Menderes Çayı) ve Saroz Körfezi'ne dökülen Melas Flu (Kavak Dere) çizilmiştir. Boğazın iki kıyısında yanındaki evleriyle çizilen iki büyük kale Sestos (Kilid Bahir Kalesi) ve Abydos (Çimenlik Kalesi) görülmektedir. Ayrıca haritanın batı tarafında Procenesus (Marmara Adası) ve Propontis (Marmara Denizi) gösterilmiştir. Harita, zengin görselliğiyle ve ters basımı (güney-kuzey) nedeniyle önemli bir kaynaktır.

~ ~ ~

27 James Ellison, "George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the Seventeenth Century", Ed: W. Brown Patterson, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 36, No. 1 (Spring 2004), University of Chicago Press, p. 118-120.

28 Haritanın Washington D.C.-Library of Congress'de (No: DS47.S2 1615, DS47.S2 1621, DS47.S2 1673), Los Angeles-University of California Libraries'de (No: 2877381), Durham-Duke University Library'de (No: N2377 702), London-University College of London Library'de (No: 910121), New York-Yeshiva University Museum'da (No: 1634879) nüshaları bulunmaktadır.

5- Başlık: Veve de L'Hellespont et de La Propontide

Haritacı - Yayıncı: Guillaume Joseph Grelot - Damien Foucault

Boyut: 33,5 x 50 cm.

Yapılış Tarihi: 1680

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople - Paris - 1680

Kayıt No - Kayıt Yeri: A3542-6 - Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg - Almanya

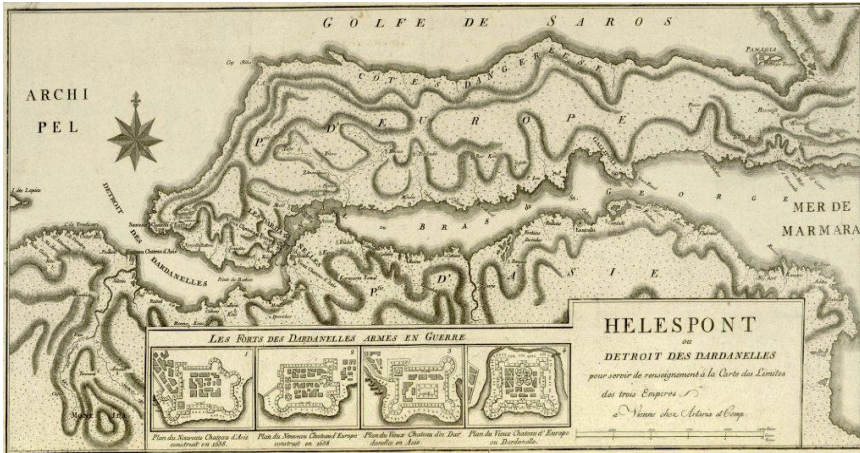
Fransız ressam ve gezgin Grelot (1630-1680) 1672'de geldiği Türkiye'deki gözlemlerini *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople (İstanbul Seyahatnamesi)* adlı eserinde anlatır ve şehirlerin çizimlerini yapar.²⁹ Sonraki yıllarda kitabın birçok baskısı yapılmıştır.³⁰ Çanakkale, kaleleri, iskeleleri, evleri, dini yapıları, tarım alanları, akarsuları ve yel değirmenleri gibi öğelerin sanatsal çizimiyle oldukça ayrıntılıdır. Fransızca olarak düzenlenen haritada, şehre boğazın güneybatı girişinden bakış egemendir. *L'Hellespont* olarak belirtilen Çanakkale Boğazı dönem haritalarında projeksiyon noktası olarak seçilmiştir ve en iyi Çanakkale görünümünü sağlar. Ölçek ve lejand bulunmayan harita-

29 Guillaume Joseph Grelot, *Relation Nouvelle D'un Voyage De Constantinople*, Publisher: Damien Foucault, Paris 1680; *İstanbul Seyahatnamesi*, Yayıncı: Alaattin Eser, (Çev: Maide Selen), Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1998.

30 Haritanın İstanbul-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde (No: CLIII.4.IV), Paris-Bibliothèque Nationale de France'da (No: GEFF-5171, GEFF-891), Lausanne-Bibliothèque Cantonale et Universitaire Lausanne'da (No:2C.1239) ve pek çok kurumda nüshaları bulunmaktadır.

- 6- **Başlık:** Carte de l'Entree du Canal des Dardanelles
Haritacı - Yayıncı: Jean Arrivet - Jacques Nicolas Bellin
Boyut: 27 x 24 cm
Yapılış Tarihi: 1764
Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Le Petit Atlas
Maritime - Paris - 1764
Kayıt No - Kayıt Yeri: GE DD-2987 - Bibliothèque Nationale de
France, Paris - Fransa

Fransız donanmasında mühendis ve haritacı olan Jacques Nicolas Bellin (1703-1772), 5 ciltten oluşan *Le Petit Atlas Maritime (Küçük Denizcilik Atlası)* kitabını 1764'te hazırlayarak basar. Atlasta dünyanın önemli liman şehirlerini içeren 581 harita bulunmaktadır ve döneminin en iyi çalışmasıdır. Fransızca olarak düzenlenen haritanın sol üst bölümünde haritanın adı ve 1/175.000'e denk gelen lieue ile verilen çizgi ölçek yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda çizilen haritanın orta kesimde 16'lı tam pusula bulunmaktadır. Haritada boğaz boyunca derinlikler ve akıntı yönü verilmiştir, yükselti ve eğimler kabartma yöntemiyle gösterilmiştir. Çanakkale Boğazı, Avrupa ve Asya arasında *Canal des Dardanelles* adıyla çizilmiştir. Boğaz boyunca yerleşimlerden daha çok yerşekilleri, değirmen, burun ve koylar gösterilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nda Maita (Eceabat), Rade de Cyprès (Servî Limanı), Cap Greo (İlyas Burnu), Pointe des Pesquiers (Nağra Burnu), Pointe des Barbiers (Kepez Burnu), Point du Janissaire (Yenişehir Burnu) belirtilen alanlardır. Ayrıca Fontaine (Dümrek Çayı) ve Ruisseau (Kara Menderes Çayı) adları verilerek çizilmiştir. Eserde Chateau Neuf d'Europe (Seddül Bahir) ve Chateau Neuf d'Asia (Kum Kale), Chateau des Dardanelles (Çimenlik Kalesi) ve Chateau de Dardanelles (Kilid Bahir Kalesi) çevresindeki yerleşimleriyle büyük yapılar olarak ayrıntılı verilmiştir. Batıda iki kalenin arası Entrée des Dardanelles (Çanakkale Boğazı Girişi) olarak gösterilmiştir. Harita, geç dönem portolanı olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

- 7- **Başlık:** Helespont ou Detroit des Dardanelles
Haritacı - Yayıncı: Francois Joseph Maire - Artaria Comp
Boyut: 30 x 64 cm
Yapılış Tarihi: 1788
Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Carte des Limites des Trois Empires ou Theatre de la Guerre - Vienne - 1788
Kayıt No - Kayıt Yeri: Palat. Carte mil.9/2 - Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Firenze - İtalya

Fransız asıllı coğrafyacı, haritacı ve mühendis Francois Joseph Maire (1738-?) Wien'de haritalar üretmiştir. Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı (1787-1792) sırasında hazırladığı haritalarını 1788'de bir kitap halinde yayınladı. Kitap Constantinople (İstanbul), Hellespont (Çanakkale), Krim (Kırım), Dniepr (Dinyeper Havzası), Albanie (Arnavutluk), Montenegris-Raguse (Karadağ ve Dubrovnik Kıyıları), Temeschwar (Temeşvar) haritalarını içermektedir. Bu haritalardan biri olan Çanakkale haritası tek yaprak olarak çeşitli tarihlerde basılmıştır.³¹ Fransızca olarak düzenlenen haritanın sağ alt bölümünde haritanın adı ve yapım bilgileri ve 1/170.000 denk gelen, lieue ve toise³² ile verilen çizgi ölçek yer almaktadır. Batı-doğu doğrultusunda çizilen haritada üst sağ kesimde 8'li tam pusula bulunmaktadır. Haritanın alt bölümünde haritada numaralandırılarak gösterilen Çanakkale Boğazı'nın 4 büyük kalesinin mimari planları verilmiştir. Yükselti ve eğimler tarama yöntemiyle gösterilmiştir. Çanakkale Boğazı, P.tie D'Europe (Avrupa) ve P.tie D'Asie (Asya) arasında *Détroit des Dardanelles* ve *Canal de St. George* adlarıyla çizilmiştir. Boğaz boyunca yerleşimler antik ve Türkçe adlarıyla yerçekilleri, değirmen, fener, iskele, tuzla, çeşme ve akarsularıyla birlikte gösterilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nın kuzey kıyıları tehlikeli kıyılar olarak belirtilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nda Panagia (Saroç Adaları), Plaiar (Bolayır), Gallipoli (Gelibolu), Bair Keui (Bayırköy), Fondoukli (Fındıklı Köyü), Bergase (Burgaz), Yalova, Maito (Eceabat), SoanDere (Soğandere), Kritia (Kirte-Alçitepe), Chiaur Keui (Hisar Köyü), Bornabachi (Pınarbaşı), Rene Keui (Erenköy-İntepe), Eusbek (Özbek Köyü), Lamsaki (Lapseki), Chardahi (Çardak), Kamaris (Kemer) belirtilen yerleşimlerdir. Ayrıca Simois Rivière (Dümrek Çayı), Scamandre Rivière (Kara Menderes Çayı), Mont İda (Kaz Dağları) ve İsle de Lapins (Tavşan Adaları) adları verilerek çizilmiştir. Eserde Nouveau Chateau D'Europe (Seddül Bahir) ve Nouveau Chateau D'Asia'nın (Kum Kale) 1658'de yapıldığı açıklanarak, Chateau des Dardanelles en Asia-Abidos (Çimenlik Kalesi) ve Chateau de Europe-Sestos (Kilid Bahir Kalesi) sanatsal bir çizimle yüksek surlarla çevrili olarak evleri, binaları, müstemilatı, depoları ve bahçeleriyle büyük yapılar olarak ayrıntılı verilmiştir. Harita, yerleşimlerin Türkçe adlarının verilmesi ve ayrıntılı gösterimi nedeniyle önemli bir kaynaktır.

~ ~ ~

31 Haritanın Praha-Národní Knihovna České Republiky'de (No: 2009103145854), Madrid-Biblioteca Nacional de España'da (No: 495.1), Jerusalem-Hebrew University of Jerusalem Libraries'de (No: A191959) nüshaları bulunmaktadır.

32 Fransız ölçü birimi, 1 lieue = 4828 m. 1812'ye kadar kullanılan Fransız ölçü birimi, 1 toise = 1949 m.

- 8- **Başlık:** The Hellespont, The Thracian Chersonesus
Haritacı - Yayıncı: Jean Denis Barbié du Bocage - Joseph Mawman
Boyut: 21,5 x 32 cm.
Yapılış Tarihi: 1798
Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: The Travels of Anacharsis - London - 1817
Kayıt No - Kayıt Yeri: M.98-103 - Williams's Library, London - İngiltere

Fransız coğrafyacı ve haritacı Bocage'ın (1760-1825) en önemli eseri Yunan filozof Anacharsis'in gezilerinin anlatıldığı eserdir. Kitapta gezilerin geçtiği alanların haritaları Bocage tarafından çizilmiştir. Eser çeşitli dillerde basılmıştır. Kitapta yer alan Çanakkale haritası bu nüshada İngilizce hazırlanmıştır. İngiliz mili, Fransız toise, olimpik

stadia ve pythian stadia olarak verilen ölçek 1/500.000'e denk gelmektedir.³³ Haritanın sol üst bölümünde haritanın ve haritacının adı, bulunduğu eser ve yapım yılı ve orta bölümünde 4'lü tam pusula bulunmaktadır. Yükselti izohips ve taramalarla, akarsular kıvrımlı çizgilerle gösterilmiştir. Ayrıca bölgede bulunan maden yataklarının yerleri, antik yerleşmeler, mezarlar ve Troia Savaşları'na ait olduğu düşünülen alanlar gösterilmiştir. Hellespont (Çanakkale Boğazı), Propontis (Marmara Denizi) ve Ægean (Ege Denizi) arasında ayrıntılı olarak antik adlı yerleşimleriyle çizilmiştir. Thracian Chersenosus'da (Gelibolu Yarımadası) Melas veya Cardia Gulf (Saroz Körfezi), Lamponia Islands (Saroz Adaları), Cardia (Bakla Burnu), Alopeconnesus (Suğla Koyu), Sestos (Kilid Bahir Kalesi), Madytus (Eceabat), Crithote (Kirte-Alçitepe), Flæus (Seddül Bahir Kalesi), Æolium Pr. (İlyas Burnu) verilmiştir. Troas olarak belirtilen Asya tarafında ise Tenedos (Bozcaada), Lagussæ ve Didymæ Islands (Eşek ve Tavşan Adaları), İlium (Troia), Sigeum Pr. (Kum Burnu), Achilleum (Kum Kale), Dardanus (Çanakkale), Abidos (Çimenlik Kalesi), Lampsakus (Lapseki), Parium-Priapus (Karabiga) adlarıyla belirtilen yerlerdir. Ayrıca akarsulardan Granicus (Bıca Çayı), Practius (Burgaz Çayı), Rhodus (Kocaçay), Melas (Kavakdere), Scamander (Kara Menderes Çayı), Simois (Dümrek Çayı) ve Mount İda (Kaz Dağları) gösterilen yerçekilleridir. Harita yerleşmelerin antik adlarının verilmesi ve bilgileriyle önemli bir kaynaktır.

~ ~ ~

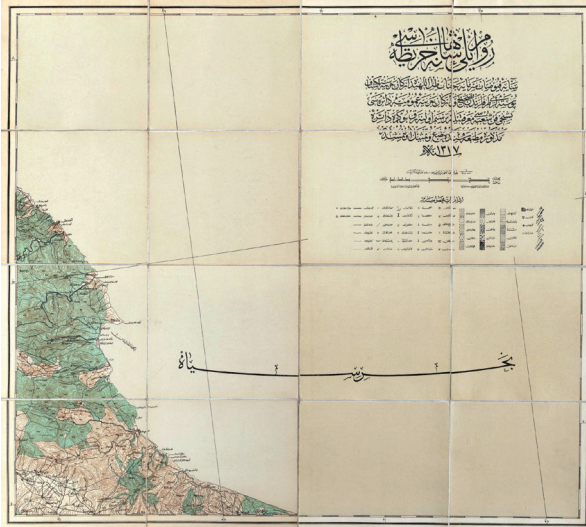

- 9- **Başlık:** Bahr-i Sefid Boğazı
Haritacı - Yayıncı: ? - Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi
Boyut: 95 x 36 cm
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Matbaa-i Bahriye - İstanbul - R.1294/M.1878-79
Kayıt No - Kayıt Yeri: 445/38, 12304-20 - İstanbul Deniz Müzesi, İstanbul - Türkiye

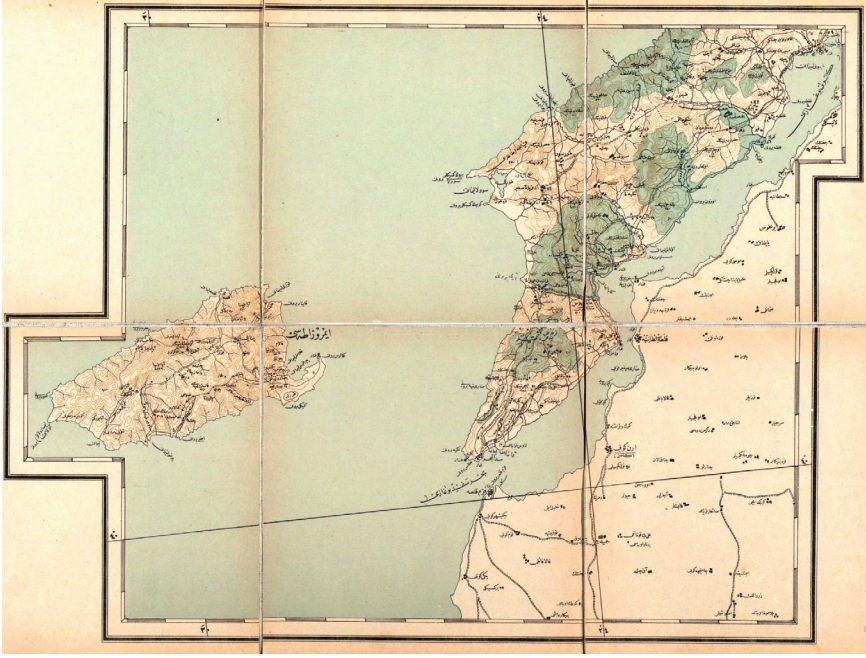
33 Ölçekte 1 İngiliz Kara mili = 1609,3 m.; 1 Olimpik stadia = 176 m.; 1 pythian stadia = 148,1 m.

Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın emri, Miralay Hikmet Bey ve Yüzbaşı Süleyman Nutki'nin çabalarıyla 1897'de Kasımpaşa Tersane-i Amire içinde Deniz Müzesi kuruldu.³⁴ Nazır Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa kendisi için hazırlanan Karadeniz ve Marmara Sahilleri Atlası'nı müzeye hediye etmiştir. Taş baskı yöntemiyle 22 pafta olarak hazırlanan atlas, Karadeniz ve Marmara kıyılarındaki şehirlere ait 21 harita ve lejand sayfasını içermektedir. Haritanın sağ üst bölümünde adı ve 1/100.000'e denk gelen Türk mili olarak verildiği belirtilen çizgi ölçek yer almaktadır. Koordinat sistemi bulunmayan haritada, boğazın girişi, ortası ve çıkışında 3 adet manyetik ve coğrafi kuzeyi birlikte gösteren 4'lü tam pusula çizilmiştir. Arap harfleriyle Türkçe olarak hazırlanan haritada Çanakkale Boğazı, Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı olarak adlandırılmıştır. Haritada boğaz kıyısı boyunca tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken; dik ve hafif eğimli alanlar, akarsu vadileri, falezler tarama yöntemiyle gösterilmiştir. Haritada iç kesimlere ait bilgilere yer verilmezken kıyı alanlarında derinlikler rakamlarla, iskele ve liman yerleri ⚓ ile, akıntılar © ile, kumluk alanlar (.) ile ve kayalıklar (+) ile gösterilmiştir. Büyük yerleşim alanları olarak غلط (Galata), لاپسكى (Lapseki), چناق قلعه (Çanakkale), قلعة كليد باحير (Kilid Bahir Kalesi), ارنكوي (Erenköy), قوم معلقة (Kum Kale), سداال باحير (Seddül Bahir Kalesi), كليبولى (Gelibolu), مايدوس (Maydos-Eceabat) verilmiştir. Boğazın girişinde بوزجه اطسى (Bozcaada) ve اشك اطرى (Eşek Adaları) iskele ve yerleşimleriyle ayrıntılı gösterilmiştir. Haritadaki açıklamalarda boğazda hakim rüzgarların sapma dereceleri ve esiş doğrultuları, kerteriz noktalarının görülme değerleri, boğazdaki fenerlerin çalışma düzenekleri, akıntıların yönleri ve kuvvetleri verilmiştir. Bu özellikleriyle harita bir deniz haritası geç dönem bir portolandır.

~ ~ ~

34 Deniz Müzesi'nin kuruluş yazısı: Dz.K.K.Deniz Arşivleri Defter No:105/Sayfa: 87A- 14 Kasım 1897

10- Başlık: Rumeli-i Şahane Haritası

Haritacı - Yayıncı: ? - Erkan-ı Harbiye

Boyut: 75 x 66 cm

Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi

Beşinci Fen Şubesi Matbaası - İstanbul - R.1317/M.1901-1902

Kayıt No - Kayıt Yeri: 9806/460 - İstanbul Deniz Müzesi,
İstanbul - Türkiye

1876 yılında Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Erkan-ı Harbiye 7 şubeden oluşmaktaydı ve bu şubelerden fen şubesi özellikle haritacılık alanında bilimsel çalışmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Erkan-ı Harbiye'de kurulan matbaada ise 1900 yılların başından itibaren orduda kullanılmak üzere çeşitli ölçeklerde çok sayıda harita üretilmiş ve basılmıştır. Matbaada basılan *Rumeli-i Şahane Haritası*, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarını gösteren aynı ölçülerdeki 20 haritadan oluşan bir atlasır.³⁵ Bu haritalardan biri olan Çanakkale haritası Çanakkale Boğazı'nın güneybatı girişini ve Gökçeada'yı gösteren önemli bir tarihi belgedir. Haritanın sağ üst bölümünde adı, yapıtış tarihi, 1/210.000 olarak verilen kesir ölçek-çizgi ölçek ve ayrıntılı bir lejand bulunmaktadır. Ayrıca kesir ölçek için 1 cm.'nin 2100 m.'yi

35 Atlasın bir nüshası Cambridge-Harvard University Library'de (No:FHCL922806), Çanakkale haritası İstanbul-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde (No: CXLVIII 16/7234) bulunmaktadır.

gösterdiğini belirten bir açıklama yapılmıştır. Koordinat sistemi kullanılan haritada, pusula bulunmamasına rağmen enlem ve boylamlar gösterilmiştir. Arap harfleriyle Türkçe olarak hazırlanan haritada Çanakkale Boğazı, Bahr-i Sefid (Akdeniz) ve Gelibolu Boğazı olarak adlandırılmıştır. Haritada Gelibolu ve Biga Yarımadaı boyunca tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken, yollar ayrıntılı gösterilmiştir. Haritada çizilen izohipsler, dik ve hafif eğimli alanlar, akarsu vadileri, falezler Çanakkale'nin coğrafi ve topografik yapısına ilişkin tarihi veriler olarak kabul edilebilir. Büyük yerleşim alanları olarak ىكسبلا (Lapseki), سوغرد (Burgos-Burgaz), معلق ميناطلسد (Sultaniye -Çimenlik Kalesi), ىعلق رىجاب دىلك (Kilid Bahir Kalesi), ىوكنرا (Erenköy), موقه معلق (Kum Kale), ىلوبىلك (Gelibolu), سودىام (Maydos-Eceabat) verilmiştir. Boğazın girişinde زورمىا ىسطا (İmroz Adası-Gökçeada) iskele ve yerleşimleriyle ayrıntılı gösterilmiştir. Harita, Çanakkale'nin 20.yy.'ın başlarındaki yapısını ve yerleşme özelliklerini göstermesi, ordu haritalarında kullanılan bilimsel tekniğin Avrupa düzeyinde olduğunu kanıtlaması açısından önemli bir kaynaktır.

~ ~ ~

11- Başlık: Çanakkale Boğazı Haritası

Haritacı - Yayıncı: Mehmed Şevki Paşa
(Korgeneral Mehmed Şevki Ölçer)

Boyut: 60 x 50 cm.

Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası -
İstanbul - R.1328/M.1912-1913

Kayıt No - Kayıt Yeri: G7432.G1 S65 VII.1- Australian War
Memorial Museum, Canberra - Avustralya

Erkan-ı Harbiye, Balkan Savaşları sırasındaki bilgi eksikliğini gidermek üzere devlet topraklarının 1/50.000-1/40.000-1/25.000'lik haritalarını üretmeye başladı. Daha sonraki yıllarda bu haritalardan yararlanarak 1/5000 ölçekli haritalar da üretildi.³⁶ Mehmed Şevket Paşa'nın teknik ölçümleri ve raporları doğrultusunda oldukça ayrıntılı hazırlanan 61 paf-tadan oluşan Çanakkale atlasında, savaş sırasındaki ölçümler, hareket düzeni, şehitlik ve itilaf devletlerine ait bilgileri de içermekteydi.³⁷ Bu atlasla öncülük eden 1/50.000'lik bu haritada, Çanakkale Savaşı sırasında V. Ordu Komutanı olarak görev alan Mareşal Liman Von Sanders'a ait imza ve notlar yer almaktadır. Haritanın 1915'te Osmanlı birlikleriyle çatışmalar sırasında İngilizler tarafından ele geçirildiği düşünülmektedir. Ölçek, lejand ve pusulanın bulunmadığı haritada enlem ve boylamlar gösterilmiştir. Arap harfleriyle Türk-çe olarak hazırlanan haritaya Liman Von Sanders'in anlaması için Latin harfli el yazısıyla açıklamalar, yer isimleri ve hareket bilgileri eklenmiştir. Çanakkale Boğazı, Bahr-i Sefid (Akdeniz) olarak adlandırılmıştır. Haritada Gelibolu ve Biga Yarımadalari boyunca tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken yükselti renklerle izohipslerle gösterilmiştir. Haritanın üzerine sonradan kırmızı renkli kalemle eklenmiş olduğu anlaşılan Osmanlı birliklerinin mevzileri ve savunma alanları görülmektedir. Saroz Körfezi, Kavak, Bolayer (Bolayır), Gallipoli (Gelibolu), Kara Burgaz, Fındıklı, Galata, Bergas (Burgaz), Bair Keui (Bayırköy), Anafirtınai Kebir (Büyük Anafarta), Bachschi Koy (Bahçeköy), Akbash (Akbaş), Koolja Dere (Kocadere), Arı Burnu, Kum Tepe, Kaba Tepe, Damlar, Bairam (Bayram), Maidos (Eceabat), Kilidul Bachir (Kilid Bahir Kalesi), Kirte (Alçitepe), Morto Limanı (Seddül Bahir Kalesi), Nagara (Nağra Burnu), Tschanak Kala (Çanakkale), Dardanos (Kepez), Eren Köy (İntepe), Kısıl Keschili (Kızıl Keçili), Karanlık Limanı, Halilile (Halileli), Tefikiye, Kum Kala (Kum Kale), Kum Burnu, Yeni Köy, Pınar Baschi (Pınarbaşı), Hamidie (Hamidiye), Ezine ve Tenedos (Bozcada) Latin harfleriyle adları belirtilen önemli yerlerdir. Harita Çanakkale Savaşı sırasında kullanılan haritalardan biridir ve Osmanlı birliklerinin hareket özelliklerini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.

~ ~ ~

36 Bu haritaların nüshalarından çeşitli ölçek ve boyutlarda 49 adet harita İstanbul Deniz Müzesi arşivinde, İstanbul-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde (No: CXL 109, No: CXL 11020) tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: *Türk Deniz Müzesi Harita Kataloğu*, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara, 2001.

37 Mehmet Şevki Ölçer, *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi(1919 yılına kadar)*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980.

- 12- **Başlık:** Çanakkale Pulları
Haritacı - Yayıncı: ? - Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü
Boyut: 28 x 39 mm.
Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Österreichische Staatsdruckerei,
Wien - 1916

I. Dünya Savaşı sırasında tüm aksaklıklara rağmen sürdürülen posta hizmetleri için bastırılan pullar savaşın etkilerinin izlenebildiği belgelerdir. Osmanlı postasında ilk resimli posta pulu 1914 yılında Bradbury Wilkinson Matbaası-İngiltere’de basıldı. Londra Baskısı Posta Pulları olarak anılan 17 puldan oluşan bu serinin nakışları mimar Muzaffer Bey, süslemeleri hattat Mehmed Bey tarafından yapılmıştır.³⁸ Çanakkale Zaferi’nin ülke genelinde yarattığı olumlu etki posta pullarına da yansımıştır. 1915’ten sonra çıkarılan posta pulları üzerinde Çanakkale Savaşı’nı ve Çanakkale bölgesini gösteren resim, kompozisyon, haritalar ve Sultan V. Mehmed Reşad’ın (1844-1918) portresine yer verilmiş, aynı pullar 1918 yılında çıkarılan çeşitli serilerde sürşarj edilerek kullanılmaya devam edilmiştir.³⁹ Avusturya Devlet Matbaası’nda basılan ve *Viyana Serisi* olarak adlandırılan bu pullar çeşitli renklerde ve konularda, propaganda amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca bu tarihe kadar olan pullardaki ay-yıldızda 6 köşeli yıldız kullanılırken, bu tarihten sonrakilerde 5 köşeli yıldız kullanılmıştır. Örnek olarak alınan 1 kuruş ve 10 para değerindeki pullarda Sultan V. Mehmed Reşad’ın portresi ve Çanakkale Haritası bulunmaktadır. Çanakkale haritası bulunan pulun üzerinde, gönderildiği Galata Postanesi’nin R.24 Mart 1334/ M.24 Mart 1918 tarihli damgası bulunmaktadır. Sultan V. Mehmed Reşad’ın portresinin bulunduğu pulda ise haritanın altında Çanakkale Boğazı, haritada ise Adalar Denizi (Ege Denizi), Gelibolu, Lapseki, Eceabat, Çanakkale, Sultaniye Kalesi, Asya Osmanlısı bulunmaktadır ve boğaz boyunca önemli yerleşmelerin adları verilmiştir. Her iki pulda da üst bölümde sanatsal bir çerçeve içinde Osmanlı Postaları başlığı yer almaktadır. Bu pullar, uzun yıllardır savaşlarda yenik düşen Osmanlı Devleti’nin Çanakkale Savaşı’nda başarılı olmasının yarattığı sosyo-kültürel ve siyasi etkilerin bir örneği olması açısından önemli bir kaynaktır.

Sonuç

Haritalar şehrin mimari, kültürel ve coğrafi yapısını gösterirlerken yapıldıkları dönemlerin değerlerini de yansıtır. Çanakkale’nin betimlendiği çok sayıda görsel belge üretilmiştir ki, bu konuda yapılan araştırmada birçok harita tespit edilmiştir ve bu çalışmada bunlardan bazıları tanıtılmıştır. Çeşitli tarihlerde yapılan bu haritalarda şehrin ana yapıları (Kaleler, camiler, medreseler, mezarlıklar, askeri alanlar, yerleşim alanları vb.), ve bölgenin topografik yapısı görülmektedir. Bu haritalar ulusal tarihimizin ve kültürel birikimimizin birer parçasıdır ve belgeler üzerinde yapılacak çalışmalar ve elde edilecek bilgilerin yorumlanmasıyla Çanakkale’deki kazı, yenileme ya da koruma çalışmalarına katkı sağlanabilir. Türkiye’nin en önemli kültür ve savaş alanlarından biri olan Çanakkale’nin gösterildiği haritaların bir araya getirilmesi ve bilgilerinin yer aldığı bir eserin oluşturulması bu değerlerin geleceğe aktarılması açısından önemli bir kaynak oluşturacaktır.

38 Metin Sözen, - Osman Nuri Dülgerler, Mimar Muzaffer’in Eserleri, *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ankara 1978.

39 Sürşarj (ing. surcharge) bir posta pulunun üzerine ikinci bir baskı işlemi yapılarak pulun üzerinde basılı bulunan değerin değiştirilmesidir.

Kaynakça

- Bell, Robert E. *Women of Classical Mythology: A Biographical Dictionary*, Oxford University Press, New York 1993.
- Cline, Eric H. *The Trojan War: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2013.
- Dağgözü, İbrahim B. “15-18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazı'nı Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları”, *YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul 2007, s. 22-43.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ebru Altan, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- De Clavijo, Ruy Gonzales. *La Embajada A Tamorlán*, Madrid 1406(Orijinal eser); *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), Nakışlar Yayıncılık, No:5, İstanbul 1975, s.311.
- De Thévenot, Jean. *Relation D'un Voyage Fâit Au Levant*, Publisher: Thomas Joly, Paris 1664(Orijinal eser); *Thévenot Seyahatnâmesi*, Yayına Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, (Çev: Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- De Toumefort, Joseph Pitton. *Relation D'un Voyage du Levant*, Publisher: La Compagnie, Paris 1718(Orijinal eser); *Tournefort Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, (Çev: Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Du Loir, Sieur. *Les Voyages du Sieur du Loir En Turquie 1639*, Publisher: François et Gervais Clouzier, Paris 1654, s.206, 209(Orijinal eser).
- Ellison, James. “George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the Seventeenth Century”, Ed: W. Brown Patterson, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 36, No. 1 (Spring 2004), University of Chicago Press, p. 118-120.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Yayına Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, C.5., s.157-167.
- Grelot, Guillaume Joseph. *Relation Nouvelle D'un Voyage De Constantinople*, Publisher: Damien Foucault, Paris 1680(Orijinal eser); *İstanbul Seyahatnamesi*, Yayına Hazırlayan: Alaattin Eser, (Çev: Maide Selen), Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1998.
- İnalçık, Halil. “Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması”, *Çanakkale Tarihi, C.I*, Değişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Harvey, P.D.A. “Mathew Paris's Map of Palestine”. *Thirteenth Century England VIII: Proceedings of the Durham Conference 1999*, Ed: Michael Prestwich, Richard Britnell, Robin Frame, Boydell Press, Suffolk 2001, s.173.
- Herodotos, *Historia, M.Ö.4.yy(Orijinal eser)-Herodot Tarihi*, (Çev: Müntekim Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- Levi, Mario-Annalina. *Itineraria Picta: Contributo Allo Studio Della Tabula Peutingeriana*, Bretschneider Press, Rome 1967.
- Ölçer, Mehmet Şevki. *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi(1919 yılına kadar)*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980.
- Raczynski, Edward. *Dziennik Podrozy do Turcyi Odbytey W Roku MDCCCXIV Przez Edwarda Raczynskiego*, Wroclaw 1821(Orijinal eser); *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev: Kemal Turan), Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.80-113-158.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, No:21, Ankara 2006, s.108.
- Sözen, Metin. - Dülgerler, Osman Nuri. Mimar Muzaffer'in Eserleri, *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ankara 1978.
- Talbert, Richard J.A. *Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered*, Cambridge University Press, New York 2010.
- “The Sawley Map from the Imago Mundi by Honorius Augustodunensis”. *Pen and Parchment: Drawing in the Middle Ages*, Ed: Melanie Holcomb, Metropolitan Museum of Art, New York 2009, s.110-112.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Yayına Hazırlayan: Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s.75.
- Yavuz, Mehmet F. “İlkçağda Gelibolu Yarımadası”, *Çanakkale Savaşları Tarihi I*, Yayına Hazırlayan: Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 419-446.

Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati

Yunus ÖZGER*

Özet

Osmanlı padişahları, halkla doğrudan temas için Sultan II. Mahmut zamanında yurt içi gezilere başlamışlardır. Sultan II. Abdülhamid döneminde kesintiye uğrayan seyahat geleneği, Sultan V. Mehmed Reşad zamanında tekrar canlanmıştır. Bu çalışmada V. Mehmed Reşad'ın 1910 senesinde Edirne'ye yaptığı bir haftalık seyahat incelenmiştir. Velihaht Vahdeddin başta olmak üzere kalabalık bir heyet, padişaha eşlik etmiştir. Planlı biçimde icra edilen gezi, padişaha Balkan savaşları öncesinde toplumun bütün kesimleriyle doğrudan iletişim kurma imkânı vermiştir. Edirne seyahatinin bütün ayrıntıları, hatırat şeklinde kaleme alınmıştır. Bu makalede, söz konusu hatırat temel kaynak olarak kullanılmış, bunun yanı sıra arşiv vesikaları ve gazetelerle de desteklenmiştir. Hatıratın günümüz alfabesine çevirisi ekler kısmında okuyucuyla paylaşılmıştır. Seyahat süresince Sultan Reşad, askeri tatbikatı izlemiş, Edirne'nin tarihi mekânlarını ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Selimiye ve Üç Şerefeli camiide halkla birlikte namaz kılmıştır. Güzergâh üzerindeki yöre halkı, padişaha sevgi gösterisinde bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Reşad, Edirne, Seyahat, Hatırat

Sultan Mehmed V Reşad's Visit to Edirne

Abstract

The Ottoman sultans began to make visits in order to come into direct contact with in Ottoman territories people. This tradition was interrupted during the reign of Abdülhamid II but restarted by Mehmed Reşad V. In this article, a one-week visit of the sultan to Edirne in 1910 has been studied. In his visit, the sultan was accompanied by a great number of attendants including Vahdeddin, the heir apparent. This was a well-organized visit and it provided the Sultan an opportunity to come into direct contact with all segments of the society just prior to the Balkan wars. All the details of this visit were written as a memoire. In this article, the memoire has been used as the main source but it was corroborated by archival documents and newspapers. Transcription of the memoire into the Latin alphabet is given in the appendix. During his visit, Mehmed Reşad V followed the military exercises, visited historical places in Edirne and viewed the general situation. He also performed prayers in Selimiye and Üç Şerefeli mosques with the people. He also received cheers of the people throughout the route.

Keywords: Mehmed Reşad, Edirne, Visit, Memoire

* Doç.Dr. Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Yozgat.
E-posta:yunusozger@yahoo.com

Giriş

Yönetim ve organizasyonun başarılı olabilmesi, yönetilenlerle kurulacak doğru iletişime bağlıdır. Muhtelif kurumların sağlıklı organizesinden teşekkül eden devlette de durum farklı değildir. Kimileri bunun için aracı kurumlar oluştururken, kimi idareciler ise doğrudan temasının yollarını ararlar. Esasında iki unsur arasındaki bu iletişimin zarurîyeti, yönetimin etkinliği açısından olduğu kadar yönetilenlerin de beklentisinin karşılanması açısından sosyolojik bir gerçekliktir. Kamuyönetimi alanında çalışanlar bunu, Fransızcada “Relations Publiques”, İngilizcede “Public Relations”, sözcüklerinin karşılığı olan “halkla ilişkiler” kavramı etrafında izah ederler. Birbirinde farklı onlarca tanımlı yapılabilen halkla ilişkiler, yönetimin bir fonksiyonu olarak görülür. Halkla temasın amacı, kitleleri etkilemek, inandırmak ve istenilen eyleme doğru harekete geçirebilmek, geleceğe dair eğilimleri görebilmektir.¹ Esasında Orhun anıtlarında hakana biçilen rollere bakıldığında, Türk devlet geleneğinin bu teması zorunlu kıldığı görülecektir.² İslami gelenekteki algı da bundan farklı değildir. Nitekim II. Mahmut’un başlattığı yurt gezileri geleneğini konu edinen eserin müellifi, padişahın bu hareketini hulefa-yı raşid tavrı olarak görmüş ve Halife Ömer’in davranışına benzetmiştir.³

Halkla temas düşüncesi her ne kadar gelenekte mevcut ise de II. Mahmut’a kadar Osmanlı sultanları yurt gezisine çıkmamışlardır. Haleflerinin onu takip etmesiyle beraber, bu seyahatler gelenekleşmiştir. Bu bağlamda şehzadeliğinde babasıyla birlikte gezilere katılan Abdülmecid, hükümdar olduğunda geniş çaplı üç geziye çıkmıştır.⁴ 1844’te İzmit, Bursa, Çanakkale, Midilli ve Gelibolu’ya giden padişah, 1846’da Rumeli gezisini gerçekleştirmiştir.⁵ 1850 yılı yaz başında ise *bölgede yaşayan halkın durumunu bizzat yerinde görerek incelemek ve ihtiyaçları tespit ederek yapılması gerekenleri belirlemek için* Limni, Midilli, Rodos’u kapsayan Akdeniz Adaları seyahatine çıkmıştır.⁶ Ardından iktidara gelen Sultan Abdülaziz, Mısır

1 Ahmet Ferda Çakmak, Sacide Kilci, “Kamu Yönetiminde Halkla İlişkilerin Yeri ve Önemi”, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, cilt 11, sayı 4, 2011, s.223.

2 Orhun Abideleri’nde Türk hakani, “*milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru, güneyde Çin’e doğru ordu sevk ettim... çıplak milleti elbiseli kıldım, fakir milleti zengin kıldım..*” diyerek halkının korumak ve kollamakla kendini yükümlü tutar. Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1996, s.39.

3 Sultan II. Mahmut’un gezilerini anlatan Ayâtü’l-hayr isimli eserle ilgili bkz. Abdülkadir Özcan, “II. Mahmud’un Memleket Gezileri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s.361.

4 II. Mahmud, oğlu Abdülmecid’i Gemlik-İzmit ve ikinci İzmit ziyaretlerine götürerek tecrübe kazanmasını sağlamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Korkmaz, “Sultan Abdülmecid’in İlk Memleket Gezisi (26 Mayıs–12 Haziran 1844)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 25/ Bahar 2009, Ankara 2011, s.82.

5 Mehmed Mercan, “Sultan Abdülmecid’in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/I, s. 81-100, Temmuz, 2009.

6 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, cilt IX, Yayınlayan Münir Aktepe, İstanbul 1984, s.30.

gibi imparatorluğun mesafece uzak ve sorunlu bir bölgesini ziyaret ettikten başka devlet adamlarının teşebbüsüyle ilk defa Avrupa başkentlerine seyahat düzenlemiştir. Şimdiye kadar İstanbul dışına çıkmayan padişahları bu tür seyahatlere sevk eden birçok sebep olmalıdır. Bunların en önemlilerinden biri 1829 Edirne Antlaşmasıyla Osmanlı'dan ayrılan Yunanistan'ın diğer milletlere domino etkisi yapma ihtimalinin görülmesidir. Parçalanmayı önlemek birinci önceliktir. Sultan Abdülaziz örneğinde olduğu gibi, dünyada değişen siyasi dengelerde müttefikler arayışı da seyahatlerin sebepleri arasında gösterilebilir.

1-Sultan V. Mehmed Reşad'ın Yurt Gezileri

Mehmed Reşad, 31 Mart olayı ardından Sultan Abdülhamid'in indirilmesi sonrasında İttihat ve Terakki tarafından 27 Nisan 1909'da altmış beş yaşında Osmanlı tahtına çıkarıldı. Dokuz yıllık iktidarı boyunca ülkede çeşitli sıkıntılar baş gösterdi.⁷ Yeni padişah yaşlı olmasına ve bazı rahatsızlıkları bulunmasına rağmen; halkla buluşmaya önem vermiştir. Bunun için seleflerinin başlattığı yurt gezilerini sürdürmeye karar verdi. Bu bağlamda ilk olarak İstanbul içinde sıkça ziyaretlerde bulundu. Marmara açıklarında düzenlenen bir askeri tatbikatı izledi.⁸ İstanbul dışına ilk olarak Bursa'ya bir seyahat düzenledi. İktidara gelişinden yaklaşık üç ay sonra Hereke fabrikasını ziyaret etti. Ardından dört ay sonra yine Hereke üzerinden bu defa 27-28 Ekim 1909'da İzmit'e iki günlük bir gezi yaptı ve incelemelerde bulundu.⁹ Bir yıl sonra ise maiyetiyle beraber eski başkent Edirne'ye bir haftalık gezi düzenledi. Bundan yaklaşık sekiz ay sonra ise geniş kapsamlı Rumeli seyahatine çıktı. Balkanlarda kargaşanın egemen olduğu dönemde gerçekleşen söz konusu gezi, halkla bütünleşmek adına büyük önem taşıyordu. Sultan I. Murat'ın şehit düştüğü yerde kılınacak Cuma namazının halk üzerinde büyük etki bırakacağı ve Arnavut halkının gönülünün kazanılacağı düşünülüyordu.¹⁰ Gezi kapsamında Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova ve Manastır'ta incelemelerde bulunuldu.¹¹ Sultan Reşad'ın önemli gezilerinden biri de aşağıda detaylıca anlatılacak olan 27 Ekim-3 Kasım 1910 tarihleri arasında gerçekleşen Seyyidler ve Edirne gezisiydi.

7 Cevdet Küçük, "Mehmed V", *DİA*, cilt 28, İstanbul 2003, s.418-422.

8 Mevlüt Çelebi, "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlılar*, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.537.

9 Haluk Selvi, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)", *Uluslararası Karımürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı*, Cilt I, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Editörler: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s.925.

10 Mevlüt Çelebi, "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlılar*, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.537.

11 Nesimi Yazıcı, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)", 2. *Turgut Reis Ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013) Bildiriler*, cilt II, Editörler: Cihan Yemişçi, Tarık Eray Çakır, Mustafa Gürbüz Beydiz, Cezmi Çoban, Bodrum 2015, s.33.

2-Hatıratı Göre Sultan Reşad'ın Seyyidler ve Edirne Seyahati

Padişahın bir haftalık seyahatiyle ilgili pekçok bilgi arşiv vesikalari ve dönemin gazetelerinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra elimizde doğrudan bu seyahati konu edinen ve yapılan temasları ve incelemeleri günü gününe ayrıntısıyla kaydeden önemli bir hatırat bulunmaktadır. Söz konusu eser, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde TSMK M.R. 624 katalog numarasıyla kayıtlıdır. ¹² Eser, "Zât-ı şevket-simât hazret-i padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı" adını taşımaktadır. Deri kaplı, 20,5 cm eninde 29 cm boyunda sayfaları sonradan elle iki sayfaya bir numara şeklinde numaralandırılmış ve 13 sayfadan ibarettir. Hatıratın yazarı tespit edilemedi.

Sultan Reşad'ın Edirne ziyareti, dönemin güçlü yayın organı Tanin Gazetesi tarafından özel muhabir olarak görevlendirilen Refi Cevad'ın¹³ gönderdiği telgraflar vasıtasıyla da okuyuculara duyuruldu. Tanin'de ilk haber, gezinin üçüncü gününde 17 Teşrin-i evvel 1326 [30 Ekim 1910] tarihli 776. sayıda "seyahat-i padişahi" başlığıyla verildi.¹⁴ Ekler kısmında tam transkripsiyonu verilen söz konusu hatırat esas olmak ve arşiv vesikalari ve gazetelerle desteklenmek üzere padişahın bir haftalık seyahati özetle şu şekilde icra edilmiştir.

a-Seyahat Hazırlığı

Seyahatın verimli olabilmesi için öncesinde ilgili kurumlar ve görevliler planlama üzerinde çalıştılar. Hareket planı, halkla buluşmanın en önemli unsurlarından biri olan Cuma namazının Edirne Selimiye camiinde kılınması üzerinden yapıldı. Sadaretle Evkaf-ı Hümayun Nezareti arasında yapılan yazışmalarda kararın bu doğrultuda alındığı ve ilgililere duyurulması istendi.¹⁵ Padişah ve veliahd Vahideddin Efendi'nin Edirne'de istirahatlarının eksiksiz sağlanması için mefruşat müdürü Hacı Akif Bey günler öncesinden Edirne'ye gönderildi. Sadaretten Edirne valiliğine gönderilen yazıyla ilgili müdüre kolaylık sağlanması ve eşraftan itimat edilir kişilerin yardımcı tayin edilmesi istendi.¹⁶ Bunun yanı sıra Sadrazam ve hariciye nazırının ikameti için bir

12 Eser 13 sayfa olmasına rağmen Topkapı Sarayı Arşivinde 141 varak olarak gösterilmektedir.

13 Refi Cevad, 1909'da Galatasaray Lisesinden mezun olmuştur. Meşrutiyet rejimine taraftar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sempati içinde yetişmiş ve gazeteciliğe Tanin'de başlamıştır. Ancak daha sonra İttihatçılarla yolları ayrılmış ve milli mücadele karşıtı Alemdar gazetesinin başyazarı olmuştur. Bkz. Necmi Uyanık, Sebahaddin Mihçı, "Refi Cevat'ta Siyasî Düşüncenin Değişimi Üzerine", *Tarihin Peşinde*, sayı 12, Konya 2014, s.315-329.

14 Tanin Gazetesi, Numro 776, 17 Teşrin-i evvel 1326, s.1.

15 "...peñ-şembe günü Edirne'ye muvâsalat buyrulur ise mâh-ı mezkûrun on beşine müsadif Cuma günü salat-ı Cuma'nın Edirne'deki Selimiye cami-i şerifinde edâ buyrulması mukarrer olduğu...", *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)*. *BEO (Bâbüali Evrâk Odası)*. nr.3810/285750; *BOA. İ. MBH (İrade Mabeyn-i Hümayûn)*. nr. 4/3, v.2, 27 Eylül 1326 [10 Ekim 1910].

16 "... mefrûşât müdürü Hacı Akif Bey'e eşraftan i'timâd-ı vâlâlarını kazanmış olanların terfkiyle mu'avenet-i lâzmenin ifâsı..." *BOA. DH. MTV (Dâhiliye Mütenevvia Kısmı Belgeleri)*. nr. 25/3, v.1, 25 Eylül 1326 [8 Ekim 1910].

hane tedariki talep edildi.¹⁷ Kolera salgınına karşı Edirne sokaklarının temizlenmesi için 50 bin kuruş gönderildi.¹⁸ Edirne'ye tabi kazalarda yaşayan gayrimüslim unsurların dini temsilcilerine önceden haber gönderilerek, ziyaret esnasında hazır bulunmaları istendi.¹⁹ Güvenliğin sağlanması için alınan tedbirler kapsamında İstanbul'dan Edirne'ye biri komser, ikisi komser muavini, on sekizi memur toplam yirmi bir polis görevlendirildi.²⁰ Daha sonra bu sayı artırıldı ve üç komser, altı muavin ve altmış polis memuru trenle Edirne'ye gönderildi. Altı gün üzerinden yapılan hesaplamada komserlere on, muavinlere yedi buçuk ve memurlara beş kuruş yevmiye ödendi.²¹ Devlet erkânı yanı sıra sadrazamın maiyetinde birçok kişi de Edirne'ye gönderildi. Harcırahları verilerek görevlendirilenler arasında mühürdar Salahaddin Bey, sadaret yazı işleri kalemi ikinci şube başkâtibi Mustafa Mehdi Beyler de vardı.²² Seyahatin bütün aşamaları bir program çerçevesiyle tespit edildi.

b-Seyahat Programı

Sultan V. Mehmet Reşad'ın Edirne ziyareti, İstanbul'dan hareket edişi ve geri dönüşünün her aşaması hazırlanan seyahat programıyla ayrıntılı olarak belirlendi. İstanbul ve Edirne kısmı ayrı organize edilen programda dikkat çeken bölümler şu şekildeydi: İstanbul'dan Söğütlü Vapuruyla gece alaturka sekiz sekiz buçuk arasında Dolmabahçe sarayından Sirkeci'deki vapur iskelesine hareket edilecek, oradan istasyona arabayla gidilecekti. İstasyondan hareket esnasında merasim yapılmayacak, sadece Sirkeci'den istasyona kadar bir askeri müfreze selam geçidi yapacaktı. İstasyona kimsenin girmemesine ve oralarda izdiham oluşmamasına zabita tarafından dikkat edilecekti. Padişah, vilayet ve halk adına Edirne valisi ve seçilen heyet tarafından vilayet hududu olan Çerkesköy'de karşılanacaktı. Seyyidler'den Edirne'ye hareket edilmeden önce bu heyet Edirne'ye gidecek ve istasyonda katılacak diğer heyetlerle birlikte resmi karşılama töreni düzenleyeceklerdi. İstasyona ulaşıldığında oradaki tabyadan yüz bir pare top atılarak resmi selamlama yapılacaktı.

Edirne istasyonunda hazırlanan salonda padişah birkaç dakika dinlenecek, bu sırada belde adına hoşgeldiniz töreni icra olunacaktır. Ardından köprüler ve cadde-i kebir yoluyla şehre girilecek, bu sırada zeytinlik ve kabak tabyalarından yüz bir pare

17 BOA. DH. MTV. nr. 25/3, v.2, 29 Eylül 1326 [12 Ekim 1910].

18 "...koleraya karşı tedâbir-i ihtiyâtiyeye tevessül için talep olunan elli bin guruşun havâlenâmesi... teşrif-i şâhânedan evvel meblağ-ı mezbûr ile Edirne zekâklarının ve lâzımı't-tahîr mahall-i sâ'irenin hemân tanzîfine ibtidâr olunması..." BOA. DH. MTV. nr. 25/3, v.3, 30 Eylül 1326 [13 Ekim 1910].

19 BOA. DH. MTV. nr. 25/3, v.4, 2 Teşrin-i evvel 1326 [15 Ekim 1910].

20 BOA. DH. EUM. MH (Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdiriyyeti Muhâsebe Kalemi). nr.243/30, v.2, 11 Teşrin-i Evvel 1326 [24 Ekim 1910].

21 BOA. DH. EUM. THR (Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi Belgeleri). nr.105/57, 10 Teşrin-i Evvel 1326 [23 Ekim 1910].

22 "...umûr-ı tahriyyede kullanılmak üzere ma'iyet-i senâveride olarak Edirne'ye 'azimet edecek olan Salahaddin Bey'e iki bin guruş... harç-ı râh i'tâsı..." BOA. BEO. nr.3815/286093, v.1, 12 Teşrin-i evvel 1326 [25 Ekim 1910].

top atışı yapılacaktır. Padişahın şehre girişi geceye denk gelirse güzergâh üzerinde ellerinde mahtaplarla halk ve asker karşılama yapacak, bundan başka mektep çocuklarından yaşça büyük olanlar saygı gösterisinde bulunacaklardı. Burada bir süre istirahat edilecek, Veliahd Vahideddin Efendi kafilesi için daire önünde askerler hazır bekleyeceklerdi. Cuma günü selamlık resmi Selimiye camiinde icra edileceğinden önceden hazırlık yapılacak, ikamet mahallinden camiye kadar bekleyen askerler arasına küçük büyük bütün mektep talebeleri yerleştirilecek ve ikamet mahallinden itibaren beyitler okuyarak yürüyeceklerdi. Müsaade edilmesi halinde cumartesi günü vilayet ve halk adına Edirne ve taşradan seçilen heyetler huzura kabul edilecekti. Seyahat süresince padişah ve veliahd Vahideddin Efendi, ikamet mahalline yakın olan Eski Cami adıyla bilinen Çelebi Sultan Mehmed Han Camii ve Üç Şerefeli adıyla bilinen Sultan Murat Han Camiini ziyaret edecekler, güzergâhtaki halka ihsanlarda bulunacaklardı. Padişahın kaldığı daireden Gazi Mihal Köprüsü yoluyla Yıldırım Bayezid ile II. Bayezid Han Camilerine gidilecekti. Askeri mahfel yoluyla II. Murat Han Camiine, hükümet caddesi yoluyla Sarayıçi ve Tavuk ormanı mesiresine, istasyon caddesi yoluyla Karaağaç mahallesinden geçerek Arda Nehri sahiline ve Büyük Maraş Köprüsü yakınına gidilecekti. Yine askeri mahfel yoluyla Bağlarbaşı mevkiine gidilerek şehrin manzarası seyredilecekti. İstasyon caddesi yoluyla yeni yapılan askeri kışlalar ziyaret edilecek, yakınındaki Demirtaş mesiresi gezilecekti.²³

c- İstanbul'dan Hareket Ediş

Hazırlıkla ikmal edildikten sonra İstanbul'dan 27 Ekim 1910 Perşembe günü hareket edildi. Padişahın maiyetinde veliaht Yusuf İzzeddin ve şehzade Vahdeddin, Ziyaeddin, Necmeddin ve Ömer Hilmi efendiler de vardı. Bunların yanı sıra Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, serkarın Lütfi Bey ve saray başkâtibi Halit Ziya Bey (Uşaklıgil), operatör Cemil Paşa, baştabip Hayri Bey, saray hizmetlerinin başında bulunan Faik Bey, padişahın yaverleri ve diğer birçok görevli de sultana refakat etmişti.

Sultan Reşad ve beraberindekiler 27 Ekim 1910 Perşembe günü alaturka hesabıyla saat 8: 17'de Dolmabahçe sahil sarayından Söğütlü vapuruyla hareket ettiler. Yaklaşık 23 dakika sonra Sirkeci İskelesine vardılar ve oradan trenle devam etmek için Sirkeci İstasyonuna geçtiler. Bu esnada askeri tören düzenlendi. Vaktin geç havanın soğuk olmasına rağmen büyük bir kalabalık padişahı uğurlamak için beklemiş ve padişahım çok yaşa dualarıyla sultanı Edirne'ye uğurlamışlardır. Padişah istasyona geldiğinde nazırlar ve tren görevlilerince karşılandı ve özel şekilde hazırlanmış olan salonda beş dakika kadar istirahat etti. Ardından tahsis edilmiş fevkalade süslü vagona bindi. Maiyeti de diğer vagonlarda yerlerini aldılar. Saat sekizi elli beş geçte tren Sirkeci'den hareket etti. Ayestefanos'ta bir, Kabakça, Çerkesköy istasyonlarında beşer

23 BOA. DH. MTV. nr. 25/3, v.11, 2 Teşrin-i evvel 1326 [15 Ekim 1910].

dakika durdu. Sonra yoluna devam etti ve belirlenmiş olan zamandan on dakika sonra alaturka sabah saat ikiyi otuz beş geçe Seyyidler'e geldi.²⁴

d-Seyyidler Ziyareti

Tren Seyyidler istasyonuna vardığında daha önce oraya gelmiş olan Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa ile Goltz Paşa başta olmak üzere manevra ordusu erkânı ve diğer zevat tarafından karşılama merasimi yapıldı. Refi Cevad'ın gazeteye gönderdiği mektubunda ifade ettiğine göre, padişahın gelişi şerefine istasyon tamamıyla donanmış, bayraklar, çiçekler ve levhalarla süslenmişti. Bir günlük mesafedeki köylüler merkepleriyle ya da öküz arabalarıyla padişahı görmek için buraya gelmişlerdi.²⁵ Düzenlenen resmi törene Meclis-i Mebusan reisi Ahmed Rıza Bey Efendi, Edirne Vilâyetinin mebusları, Edirne Valisi ve vilayet halkı adına bütün sancak ve kazalardan gelen heyetler vardı. Sultan Reşad, trenden indiğinde Edirne Valisi, padişahın yanına gelerek şehirlerini ziyareti dolayısıyla halk adına teşekkürü havi bir konuşma yaptı. Padişah da Osmanlı şehirlerinin her tarafını görmek ve Osmanlı tebaasıyla yakın temas kurmak amacıyla geziye çıktığını ve isteklerinin bir kısmını gerçekleştirmekten dolayı mutlu olduğunu söyledi. Ardından etrafa dizilen askerleri selamlayıp yürüyerek yaklaşık iki yüz elli metre mesafede hazırlanmış olan otağına geçti. Biraz dinlendikten sonra, başta meclis başkanı Ahmed Rıza Bey olmak üzere Edirne Valisi ve diğer ileri gelenleri sırayla kabul etti. Seyahat planına göre yarım saat sonra resmi tören mahalline gidilmesi gerekiyordu. Ancak bazı sebeplerden dolayı askerlerin hazırlığı tamamlanamadığından tören bir müddet tehir edildi. Taburları teftiş için önceden gitmiş olan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın haber vermesi üzerine saltanat arabasıyla resmi tören alanına geçildi. Sadrazam ve Harbiye Nazırının da katıldığı tören, Seyyidler ile Büyük karıştıran arasında bir mahalde icra edildi. Saltanat arabasını takip eden ilk arabada veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, ikinci arabada şehzade Vahdeddin Efendi ve diğer arabalarda ise ser kurena ve başkâtip bulunmaktaydı. Tören alanında padişah için muazzam bir otağ hazırlanmıştı.

Sultan Reşad doğrudan otağına geçmedi. Yolun etrafına sıralanmış askerleri selamladı. Padişahım çok yaşa duaları altında askeri selamlayan padişah, yaklaşık bir saat sonra otağına geri döndü. Saat yedi kırkta yaklaşık yetmiş bin asker katıldığı resmi tören başladı. Önce piyade bölükleri derin kol nizamında yürüdü. Ardından süvari ve topçu alayları onları takip etti. Daha sonra telgraf, telefon, köprücü bölükleri yürüyüşlerini sürdürdü. Her alayın sancağı otağın önüne geldiğinde padişahı selamlıyordu. Sultan Reşad ise her sancağın selamını iade ediyordu. Bu sırada otağın önüne dikilen tuğlar, rüzgârın etkisiyle dalgalanıyordu. Yetmiş bin Osmanlı askerinin bu geçit töreni, izleyicilerde derin bir etki bırakmıştı. Tören yaklaşık bir buçuk saat kadar sürdü. Sultan Reşad, tören sonrasında orada hazır bulunan Goltz Paşa'yı ve yabancı ateşe militerleri kabul etti. Her birine ayrı ayrı iltifatta bulundu. Ardından saltanat ara-

24 Yb, *Zât-ı Şevket-Simât Hazret-i Padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı*, s.2.

25 Tanin Gazetesi, Numro 776, 17 Teşrin-i evvel 1326, s.1.

basına binerek maiyetiyle beraber Seyyidler'e geri döndü. Padişahı görmek isteyen ahali ve asker güzergâh boyunca büyük heyecan oluşturmuştu.²⁶

Padişahın Seyyidlere dönüşünden yarım saat sonra manevra ordusu adına bir ziyafet düzenlendi. Ziyafetin bitiminde Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa bir konuşma yaptı. Padişahın ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getiren Paşa, askerini remi geçit yapması ve ardından tertip edilen ziyafete padişahın katılmasının kendilerini ziyadesiyle mutlu ettiğini ifade etti. II. Abdülhamid'in uyguladığı istibdat politikasına atıfta bulunarak, Sultan Reşad'ın iktidarı devralmasından evvel bu kadar kalabalık askerini manevra yapmak bir yana günlük talimler için kışlarından bile çıkamadıklarını söyleyerek, Sultan Reşad'a övgüler dizdi. "...*Muhterem Pâdişâhımız! Devr-i celîl-i hâzır-ı şeref idrâk etmezden evvel pâ-yı taht civârında böyle altmış yetmiş bin kişilik bir ordunun manevra icrâ etmesine değil kut'ât-ı 'askeriyenin yevmî ta'âm-lerini yapmak için kışlarından çıkmalarına bile müsâ'ade olunmazdı...*" Diyerek yeni dönemde orduya verilen değerden sitayişle söz etti ancak ordunun daha istenilen düzeye gelemediğini de sözlerine ekledi. Mahmut Şevket Paşa, eski padişahların orduların başında sefere katıldıklarını ve bu yüzden de zaferden zaferine koşulduğunu hatırlattı. Geleneğin terk edilmesiyle devlette duraklama ve çöküşün başladığını "...*Pâdişâhlarımız şu i'tiyât-ı kahramâneyi terk etmeleriyle devr-i idbâr ve felâketimizin de başladığı ma'lûm-ı şâhânelerdir...*" sözleriyle sürdürdü. Sultan Reşad'ın tahta çıkışından beri askerle temas halinde olduğu ve tatbikatları izlediği ve bu yönüyle eski padişahların yolundan gittiğini gösterdiğini ifade etti. Dinleyiciler üzerinde etki bırakan konuşmanın ardından Sultan Reşad kısa bir nutukla mukabelede bulundu. Resmigeçit ve manevralardaki gözlemlerinden yola çıkarak konuşan padişah, duyduğu memnuniyeti. "...*Bugün şânlı ordumuzun kalplerimizi müstehaz eden bir manzara-ı 'ulvîyesini görmekle mesrûr oldum. Lehü'l-hamd ordumuzun günden güne te'âlîsini müşâhede etmekle benimle berâber bütün millet bahtiyârdır. ..*" sözleriyle ifade etti.

e-Edirne Temasları

Padişahın nutku sonrasında hazirun tarafından söylenen "padişahım çok yaşa" duaları eşliğinde ziyafet tamamlandı. Tren hazırlanıncaya kadar Sultan Reşad, otağında dinlendi. Ardından saat biri elli geçe Seyyidler'den hareket edildi. Güzergâh boyunca Lülebergos (Lüleburgaz), Babaeski, Pavluköy, Uzunköprü, Kulelibergos, Uğurlu istasyonları mükemmel şekilde aydınlatılmış ve süslenmişti. Trenin uğradığı bütün istasyonlarda asker ve halk sevinç gösterilerinde bulunuyordu. Bu şekilde yola devam edildi ve gece saat altı buçukta Edirne istasyonuna varıldı.²⁷ Edirne emniyet umum müdürü Galip Bey, padişahın salimen Edirne'ye ulaştığını telgrafla İstanbul'daki Emniyet Umum Müdürlüğüne bildirdi.²⁸

26 Yb, *Zât-ı Şevket-Simât Hazret-i Padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı*, s.3.

27 Yb, *Zât-ı Şevket-Simât Hazret-i Padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı*, s.5.

28 "... *dün gece sâ'at altı buçukta salimen Edirne'ye muvâsalat edilmiştir...*" BOA. DH. EUM. VRK. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Evrak Odası Kalemî Evrakı).nr. 5/38, 16 Teşrin-evvel 1326 [29 Ekim 1910].

Edirne ziyareti esnasında Neo Patris gazetesinin 15 Ekim 1910 tarihli nüshasında tren hattına bomba atıldığına dair haberi Edirne'de ve İstanbul'da büyük heyecana sebep oldu. Ancak yapılan tahkikatta haberin asılsız olduğu anlaşıldı.²⁹ Gazeteye ilgili soruşturma başlatıldı. Diğer yandan program aksamadan sürdürüldü. Padişahı Edirne istasyonunda Edirne Valisi, Edirne mebusları ve Goltz Paşa, ikinci ordu komutanı ile diğer askeri erkân, vilayet memurları, ulema ve eşraf tarafından karşılandı. Ardından şehre hareket edildi. Saat yedi buçukta ikameti için tahsis edilmiş olan belediye dairesine geçildi. Padişahın gelişi şerefine istasyondan çıkılacak noktaya büyükçe bir tak yapılmış, istasyon ile belediye arasındaki cadde ve köprüler fenerlerle aydınlatılmıştı. Yol boyunca dizilmiş olan askerler ve mektep talebeleri ellerinde rengârenk mehtaplarla padişahı bekliyorlardı. Gece yarısına yaklaşılmış ve hava soğumuş olmasına rağmen erkek kadın binlerce insan cadde ve sokakları doldurmuşlardı. İstasyona ulaştığında yüz bir pare top atılarak padişah selamlanmıştı. Şehre ulaştığında ise yirmi bir pare top atışı yapıldı.

Hatıratta padişahın Edirne'de kaldığı yedi gün ve bu günlerde yaptığı temaslara her bir gün için ayrı başlıklar halinde anlatılmıştır. Detayları ekler kısmında izah edilen program çerçevesinde ilk gün Cuma gününe denk geldiğinden Cuma namazı halkla birlikte Selimiye Camiinde kılındı. Belediye dairesinde temaslarda bulunuldu. İkinci gün kabul merasimine ayrıldı. Edirne mebuslarının kabulü sırasında Gümilcine mebusu Hoca Fehmi Efendi, Sultan Abdülmecid zamanından beri padişah yüzü görmeyen yöre halkının bu ziyaretten fevkalade memnun kaldıklarını ifade eden kısa bir konuşma yaptı.³⁰ Tanin muhbirinin aktardığına göre mebuslardan sonra ilmiye sınıfı mensuplarıyla, ruhani reisler kabul edildi. Sultan Reşad, farklı din mensuplarının bir arada bulunmasının ziyadesiyle memnuniyet verici olduğunu ifade etti.³¹ Ardından vilayet görevlileri, Edirne Valisi tarafından sultana takdim edildi. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezinden gönderilmiş olan Doktor Nazım ve hürriyet kahramanı olarak tanınan Eyüp Sabri Bey ile Selanik, Manastır Kosova belediye reisleri kabul edildiler. Doktor Nazım Bey, padişahın Rumeli bölgesine yaptığı gezi-den dolayı şükran duyduklarını ifade etti. Selanik belediye reisi, Selanik, Manastır ve Üsküp şehirlerini de ziyaret etmesini arzu ettiklerini dile getirdi.

İttihatçıların ziyaretinden sonra bu defa Edirne belediye heyeti huzura kabul edildi. Padişah, şehrin intizamlı görünümünden dolayı sevinç duyduğunu "...*Edirne şehrinde gördüğüm intizâmdan dolayı memnûn oldum. Şehrin sa'y u gayretinizle karîben inşaallah daha ziyâde kesb-i umrân eyleyeceğini ümîd eylerim. Cümlelerinize beyân-ı mahzûziyet eylerim.*" Cümleleriyle dile getirdi. Belediye heyeti, bütün şehir halkı adına padişaha Selimiye Camiinin gümüşten yapılmış bir modelini hediye ettiler. Modeli çok

29 "... zât-ı hazret-i pâdişâhînin Edirne'yi teşrif-i hümayûnları esnâsında Edirne şimendifer hattında bomba atıldığına dâir ... havâdis-i gayr-ı asliyenin..." BOA. DH. EUM. KADL. (Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdiriyyeti Kısım-ı Adli Kalemi) nr.1/43, 10 Teşrîn-i sani 1326 [23 Kasım 1910].

30 Yb, *Zât-ı Şevket-Simât Hazret-i Padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı*, s.6.

31 Tanin Gazetesi, Numro 776, 17 Tevvel 1326, s.1.

beğenen Sultan Reşad, "...şimdiye kadar hiçbir şeye bu kadar memnûn olmadım. Güzel şehrinizin güzel hediyesi beni çok memnûn etti. Edirne'yi pek beğendim. Ahâlinin pâdişâhlarına ve hânedân-ı saltanata karşı gösterdikleri muhabbete teşekkür ederim" diyerek mutluluğunu beyan etti. Hatıratında değinilmemesine rağmen Refi Cevad, cami modelini yapan ustanın sanayi madalyasıyla taltif edildiğini söyler.³² Bunu teyit eden arşiv vesikasına göre, modeli yapan Edirne kuyumcularından İsadör Efendi, "...maharet-i kâmile sine binâen bir kıt'a sanayi madalyası ile..." taltif edildi.³³ Belediye heyetinin ardından Edirne İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri huzura takdim edildi. Cemiyet tarafından Edirne'de yeni yapılmış olan mektebe "İttihat ve Terakki" adının verilmesinden dolayı Sultana teşekkür ettiler. Sultan Reşad, mektebin faaliyetlerine katkı için üç yüz lira bağışta bulundu.³⁴ Gün boyu devam eden kabul merasimine bu defa Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa önderliğinde askeri erkân dâhil oldu. Padişah onlara da askerin düzen ve intizamından dolayı duyduğu memnuniyeti ifade eden hitapta bulundu. Askeri heyetin ardından Edirne'de bulunan yabancı konsoloslar padişahla görüştü. Kabul merasimi ardından Sultan Reşad, maiyetiyle beraber Tunca Nehri kenarında yer alan güzel ağaçları ve eski saray kalıntılarının bulunduğu saray içi mesire alanını ziyarete gitti.

Gezinin üçüncü gününde Sultan Reşad, ziyaretlerini sürdürdü. Programda yer aldığı şekliyle Saraçhane köprüsü yoluyla Karagöz tabya yakınlarında inşa edilmekte olan istihkâmları inceledi. Buradaki havan topunun kullanımını gözlemledi. İkinci ordu komutanı Abdullah Paşa, top başında duran askerleri "*uğur-ı hümayûnlarında fedâ-yı hayâta her lahza âmâde olan asker kulları*" sözleriyle padişaha takdim etti. Bu takdim akabinde Sultan Reşad, "*asker evlâdlarım hepsi birer kahramandırlar ki bu kahramanlık onlara vatanlarına fart-ı muhabbetlerinden gelir. Vatan muhabbeti ise insan için en büyük fazilettir.*" şeklinde karşılık verdi. Bu kısa konuşma sonrasında bir top atışının yapılmasını istedi. Hedefin isabetle vurulması sevinçle karşılandı. Komutanlara hitaben "*cenâb-ı hak vatanımızı şerr-i a'dâdan masûn buyursun. Sizin gibi kahraman askerlerim buralarda buldukça bu yerlere ba'de-zin hiçbir düşmanın takarrub edemeyeceğinden eminim*" şeklinde bir konuşma yaptı. Padişahın istihkâmın içine kadar girmesi, askerlerin sırtını sığaması, top barutlarını elleriyle karıştırması askerler arasında ayrı bir heyecana sebep oldu. Hatırat yazarı bu durumu, Fatihlerin, Selimlerin ruhlarını şad eden yüce bir hareket olarak tanımlamıştı. Kale komutanı, bu heyecanı "...şevket-meâb ! şizin gibi mübârek bir pâdişâha hizmet etmek, uğurunda ölmek pek büyük bir sa'âdettir" diye haykırdı.³⁵ Ziyarettin birkaç gün sonra 2. Ordu komutanı Abdullah Paşa, padişahın incelemelerde bulunduğu bataryaya alınan izin sonrasında ziyaretin anısına "Reşadiye" adını verdi.³⁶

32 Tanin Gazetesi, Numro 776, 17 Teşrîn-i Evvel 1326, s.1.

33 BOA. İMBH. nr. 4/27, 16 Teşrîn-i Evvel 1326 [29 Ekim 1910].

34 Tanin Gazetesi, Numro 776, 17 Teşrîn-i Evvel 1326, s.1.

35 Yb, Zât-ı Şevket-Simât Hazret-i Padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı, s.9.

36 "...gün taraf-ı eşref-i mülûkânenen ziyâret buyurularak endâht icrâ ettirilmiş olan yigirmi bir santimetrelilik havan bataryasının nâm-ı me'âl-ı şâhâneye izâfeten reşâdiye tesmiyesi hususuna..." BOA. BEO. nr. 3819/286372, 20 Teşrîn-i evvel 1326 [2 Kasım 1910].

Diğer tabyaları da ziyaret eden Sultan, piyade kışlasından geçerek hastanenin önünde durdu ve hastalara çeşitli iltifatlarla bulundu.³⁷ Devamında Muradiye Camii yakınındaki Mevlevi Dergâhına uğradı. Dergâhın avlusunda Mevlevi şeyhi ve ileri gelenler tarafından karşılandı. Yaklaşık on beş dakika burada dinlendi ve oradan semahaneye gitti. Mesnevi han İzmirli Hafız İsmail Hakkı Efendi tarafından okunan birkaç beyti dinledi. Yapılan töreni seyretti. Akşam on ikiyi çeyrek geçeye kadar dergâhta kalan Sultan, Şeyh ile mesnevi hanı huzuruna kabul etti. Onlara iltifatlar ederek hediyeler verdi. Ardından ikamet mahalline geri döndü. Padişahın bulunduğu süre boyunca geceleri güzergâh boyu fenerlerle aydınlatılmıştı. Halk sokaklara dökülmüş ve sultanı görmeye gelmişti. Fakirliği sebebiyle evini aydınlatmak için fener bulamayan bir kadın, padişaha sevgisini göstermek üzere sahip olduğu küçük bir lambayı elinde tutarak sevince ortak olmaya çalışmıştır.

Dördüncü gün olan pazartesi günü erken saatlerde sadrazamı kabul ederek devlet işlerini görüştü. Sonra Üç Şerefeli Camii ziyaret etti. Sultan Reşad, mahfile çıkmayarak halkıyla beraber büyük kapının yanında aynı safta ikinci namazını kıldı.³⁸ Hatırat yazarı padişahın bu hareketinden övgüyle söz etmiş ve gösterilen tavrın peygamberi bir davranış olduğunu, İslam'ın ön gördüğü eşitlik anlayışını sergilediğine dikkat çekmiştir. Muhabir Refi Cevad ise halkla padişahın buluşmasını “...senelerden beri padişah yüzüne hasret olan ahalinin sevgili ve muhterem babalarına kavuşmaktan mütevellit bir sürur ile zât-ı şahanenin pervane gibi etraflarına dolaştıklarını görmek ve sonra da bu tâc-dâr-ı mübârekin bu aşık kalpleri hemen hemen ayrı ayrı denecek derecede iltifatlara gark buyurdıklarına şahit olmak hakikaten kalpleri rikkate getiriyordu...” cümleleriyle açıklıyordu.³⁹

Salı günü ziyaretin beşinci günüydü. Evvela devlet işlerinin aksamaması için öğlen saatlerine kadar sadrazam tarafından takdim edilen ilgili evrakları inceledi. Ardından saltanat arabasına binerek İstasyon Caddesi ve Karaağaç yoluyla Maraş Köprüsü'nün bulunduğu yere gitti. Dönüş esnasında Karaağaç Mahallesinde Fransız Ticaret Mektebi ve Rum İnas Mektebi öğrencileri mızıkalarla padişahı karşıladılar. Dönüş yolunda Meriç Nehrinden geçerken bir süre burada bekleyen padişah, nehrin söğüt ağaçlarıyla çevrili kaynağını bir süre seyretti. Ardından ikamet mahalline geri döndü. Sultan Reşad, seyahatin altıncı gününü neredeyse tümüyle devlet işlerine ayırdı. Bir aralık kısa bir boşlukta bazı şehzade ve sultanlarının mezarlarının bulunduğu Darulhadis Camiini ziyaret ederek, türbelerinde Kuran okuttu ve sadaka dağıttı.

f- İstanbul'a Geri Dönüş

Padişahın Edirne seyahati Perşembe günü tamamlandı. Dönüşün her aşaması önceden planlandığı şekilde icra edildi. İstanbul'daki sadaret müsteşarına telgrafla

37 Tanin Gazetesi, Numro 777, 18 Teşrin-i Evvel 1326, s.1.

38 Yb, *Zât-ı Şevket-Simât Hazret-i Padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı*, s.10.

39 Tanin Gazetesi, numro 777, 18 Teşrin-i Evvel 1326, s.1.

bildirilerek gerekli hazırlıkların yapılması istendi. Şehirle tren istasyonu arasında bir saatlik uzaklık bulunduğundan hazırlığın ona göre yapılması ve alaturka saat bir de İstanbul'a doğru hareket edileceği ilgililere duyuruldu. Karşılama törenine gelecek olanlara "*dühul varakaları*" gönderildi. Askerler cumalık üniformalarını, mülkiye mensupları redingotlarını⁴⁰ diğerleri günlük elbiselerini giyeceklerdi. Giriş kartı olmayanlar istasyona alınmayacaktı.⁴¹ Karşılama heyetinin istasyonda duracakları yerler detaylıca belirlenmişti. Padişah trenden inip istasyona girene kadar kimse yerinden ayrılmayacaktı. Padişah salona girdiğinde teşrifat kuralına göre davet sırasına göre heyet padişahla görüşecekti.⁴²

İstanbul'da yapılacak karşılama programının tüm detayları sadaret müsteşarı Adil Bey tarafından telgrafla Edirne'de bulunan Sadrazama bildirildi. Törene katılacakları gerekli tebligatın yapıldığı, gerekli yerlere asker ve zabıta görevlendirildiği, teşrifat memurlarının istasyona gönderildiği gibi birçok husus hakkında malumat verildi.⁴³ Hazırlıklar ardından saat on ikiye çeyrek kala Sultan Reşad, dairesinden çıkararak saltanat arabasına bindi. Maiyetiyle birlikte büyük bir törenle istasyona hareket ettiler. Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinden kaynaklanan büyük bir sis tabakası bütün Edirne'yi kaplamıştı. Hatırat yazarı bu durumu padişahın şehirden ayrılışına yormuş ve duygularını "*şehir mufârat-ı padişâhiden müte'essir gibi hazîn ve gam-nâk bir manzara peydâ eylemişti..*" cümleleriyle açıklamıştır. Güzergâh boyunca askerler ve ahali padişahı uğurlamak için yollara dökülmüşlerdi. Alaturka saat bire çeyrek kala tren istasyonuna varıldı. Edirne mebusları, vilayette çalışan memurlar ve asker, ulema, eşraf gibi ileri gelenler, konsoloslar ve Edirne halkı uğurlama töreni için hazır bulunmuşlardır. Ortalama otuz km hızla hareket eden tren hattı boyunca köylüler sevi gösterlerinde bulundular. Babaeski'de, Çorlu, Çerkezköy ve Küçükçekmece'de kısa süreli duraksamalar sonrasında saat dokuzu otuz iki dakika geçerek Sirkeci istasyonuna ulaşıldı. Küçükçekmece ile Ayestefanos arasında çadırılı ordugâh kurmuş olan binlerce asker padişahı bekliyordu. Aynı şekilde Ayestefanos-Makriköy ve diğer istasyonlarda yerli yabancı, kadın, erkek birçok kişi dualar ve alkışlarla padişahı selamlamak için toplanmışlardı. Tren Sirkeci istasyonuna girdiğinde orada bekleyen memurlar, asker ve ahali hep bir ağızdan padişahım çok yaşa şeklinde dualar ediyorlardı. Bu dualar arasında vagondan inen Sultan Reşad, kendisi için hazırlanmış olan salona geçti. Burada karşılamaya gelen zevatı sırayla kabul etti.

40 "...tren yarın saat onda Sirkeci'ye muvâsalat edecektir. Müstakbelinden mülkiyeden olanlar redingot ve askeriyyeden olanlar cumalık üniforma ile bulunacaklardır..." BOA. BEO. nr.3819/286373.

41 "...sıfatı müsâ'id olmayanların istasyona girmelerini mâni' tedâbir ittihaz kılınacaktır..." BOA. BEO. nr.3819/286373.

42 Tanin Gazetesi, numro 780, 21 Teşrin-i Evvel 1326, s.1.

43 "...zât-ı şâhane salona teşrif buyurduktan sonra müstakbelin teşrifâtca tanzim olunan defter mucibince vâki' olacak da 'vete icâbeten istasyonun hat cihetindeki kapıdan girerek ve salonda arz-ı ta'zimât ederek hâricteki kapıdan sıra ile peyder-pey çıkacaklardır..." BOA. BEO. nr.3819/ 286373, v.5.

Kabul merasimi sonrasında padişah ve maiyeti büyük bir alayla kara yoluyla Dolmabahçe sarayına geçtiler. Bu sırada savaş gemilerinden top atıldı. Böylece Sultan Reşad'ın bir haftalık Edirne seyahati tamamlanmış oldu.

Değerlendirme ve Sonuç

Balkan savaşları öncesinde gerçekleştirilen bir haftalık bu yurt gezisi, uzun süre ara verilmiş olan geleneği yeniden canlandırdı. Yönetimin önemli bir fonksiyonu olarak görülen halkla iletişimin ana gayelerinden biri halkı birarada tutabilmek, devlete ve hanedana bağlılığı sürdürmek ve yaklaşan harbin tesirini en aza indirmekti. Önceki padişahların yaptığı gezilerin amacı da bundan farklı değildi. Tebaanın yaşayışını mahallinde incelemek, halkın refah ve huzurunu sağlamak birinci öncelikti. Örneğin Takvim-i Vekâyi Sultan Abdülmecid'in Rumeli gezisinin amacını "...teftiş-i ahvâl-i teb'a ve teferriic-i kulüb-i sekene" cümleleriyle izah etmekteydi.⁴⁴ Aynı padişahın Akdeniz Adaları ziyareti, vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi tarafından "*ahalinin ahvâl-i hâzırâlarını bi'z-zât rü'yet ve tahkik ve seyâhat buyurulacak mahâllerin muhtâc olduğu usûl ve tedâbir-i lâzimeyi tedkik niyet-i adliyesiyle...*" ifade edilmişti.⁴⁵

Halkla bağları güçlü kılmak isteyen Sultan Reşad da benzer adımlar attı. İlk olarak Edirne hapisanlerinde yatmakta olan ve cezalarının üçte birini tamamlayan mahkûmları affetti. Yangından zarar gören köylülerin ziyanını karşılamak için hane başı parasal yardımda bulundu. Hastaneyi ziyaret ederek hastalara şifa diledi ve çeşitli ihsanlarda bulundu. Şehzade ve sultanların kabirlerini ziyaret ederek sadaka dağıttı. Padişahla halk buluşmasının en önemli mekânlarından biri olan camilerde güçlü iletişim kurdu. Cuma namazını Selimiye cammiinde kıldığı gibi, ziyaretin dördüncü gününde ikinci namazını Üç Şerefeli Camide mahfile çıkmadan halkın arasında aynı safta eda etti. Onlarca yıldır kendilerini yöneten sultanlarını göremeyen ahali üzerinde büyük bir etki yaptı. Karşılamaya gelen halka, ayırım yapmaksızın iltifatlarda bulundu. Binlerce askerin katıldığı tatbikatı izleyerek orduya moral verdi.

Padişahın kurmaya çalıştığı temasın halk üzerindeki etkisini en iyi gözlemleyenlerden biri olan hatırat yazarı, aynı safta namaz kılınmasını övgüye mazhar olarak görmüş ve peygamberi bir tavır olarak yansıtmıştır. Sultan ile halkın yanyana buluşunu İslam dininin ön gördüğü eşitliğin bir yansıması olarak takdim etmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde ara verilen gezilerin yeniden başlaması ve uzun süre padişah yüzü görmeyen halkla Sultan Reşad'ın buluşması, Tanin muhabiri tarafından da övgüyle söz edilmiştir. Muhabir Refi Cevad'ın gözlemlerine göre, sultanın yüzüne hasret olan yöre halkı, babalarına kavuşan çocuklar gibi mutlu olduklarını ve padişahın etrafında pervane gibi döndüklerini söylemiştir. Nitekim gidilen yerlerde yol boyu dizilen ahalinin sevgi gösterileri de bunu teyit etmektedir. Sokakların fenerlerle süslediği bazı mahallerde, ekonomik imkânsızlığından dolayı evini aydınlatacak fener

44 Takvim-i Vekâyi, sayı 298, (25 Safer 1262/22 Şubat 1846).

45 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, IX, s. 30

dahi bulamayan bir kadının padişahı görmek için sahip olduğu küçük bir lambayla törene katılması, Sultanın gelişinin halk üzerindeki etkisini göstermesi açısından kayda değerdir.

Toplumun bütün unsurlarının idarecisi olduğunu göstermek isteyen padişah, bir yandan Muradiye Camii yakınındaki Mevlevi dergâhını ziyaret etti. Diğer yandan Karaağaç Mahallesiindeki Fransız Ticaret Mektebini ve Rum İnas Mektebi öğrencileriyle buluştu. Yöredeki dini liderlerle buluştu ve kendilerine çeşitli rütbe ve nişanlar vererek devlete bağlılıklarını artırmaya çalıştı. Askeri birlikleri teftiş esnasında istihkâmın içine kadar inmesi, askerlerle yakinen ilgilenmesi, barutları bizzat elleriyle karıştırması hem askerler hem komutanlar ve hem de idareci ve halkta padişaha karşı büyük bir sempati meydana getirdi. Hatıratı kaleme alan yazar, adeta kalabalığın diline tercüman olmuş ve Sultan Reşad'ın bu tavrını büyük Osmanlı padişahlarından Fatih ve I. Selim'in davranışlarına benzetmiştir. Padişahın bu denli etkileşim içerisinde olması komutanları da heyecana getirmiş ve kale kumandanı böyle bir sultana hizmet etmenin ve uğrunda can vermenin büyük bir mutluluk olacağını ifade etmiştir.

Netice itibarıyla hassas bir zaman diliminde eski başkente yapılmış bir haftalık bu kısa geziyle, Sultan Reşad yönettiği toplumun bütün kesimleriyle doğrudan temas etme imkânı elde etmiş oldu. Yaklaşan savaş öncesi, yöre ahalisinin ve ileri gelenlerinin sosyal ve ekonomik vaziyetlerini yerinde gözleme fırsatı yakaladı. Edindiği izlenimleri, takip edeceği politikaların tespitinde klavuzluk etti. Tatbikata katılarak ordunun moral ve motivasyonunu artırdı. Mektep çocukları, kadınlar, ruhani liderler ve idareciler padişahı doğrudan görmeyi sevincini yaşadı.

Kaynakça

1-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

BOA. BEO (Bâb-ı âli Evrâk Odası), nr. 3810/285750; 3815/286093; 3819/ 286384; 3819/286372; 3819/286373.

BOA. DH. EUM. KADL (Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyyeti Kısım-ı Adli Kalemi), nr.1/43,

BOA. DH. EUM. MH (Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyyeti Muhâsebe Kalemi), nr.243/30,

BOA. DH. EUM. THR. (Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Tahrirat Kalemi Belgeleri), nr.105/57.

BOA. DH. EUM. VRK (Dâhiliye Nezâreti Emniyyet-i Umûmiyye Evrâk Odası Kalemi Evrâkı), nr. 5/38.

BOA. DH. MTV (Dâhiliye Mütenevvia Kısım Belgeleri), nr. 25/3.

BOA. İ. MBH (İrâde Mabeyn-i Hümayûn), nr. 4/3; 4/27.

BOA. İ.AZN (İrâde Adliye ve Mezâhib), nr.97/30.

2-Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, Numro 298.

Tanin Gazetesi, Numro 776, 777, 780.

3-Kitap ve Makaleler

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anivisi Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, IX, Yayınlayan Münir Aktepe, İstanbul 1984.

Çakmak, Ahmet Ferda. Kılıcı, Sacide. "Kamu Yönetiminde Halkla İlişkilerin Yeri ve Önemi", *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, cilt 11, sayı 4, 2011.

Çelebi, Mevlüt. "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlılar*, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*, İstanbul 1996.

Korkmaz, Şerif. "Sultan Abdülmecid'in İlk Memleket Gezisi (26 Mayıs–12 Haziran 1844)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 25/ Bahar 2009, Ankara 2011.

Küçük, Cevdet. "Mehmed V", *DİA*, cilt 28, İstanbul 2003.

Mercan, Mehmed, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/I, s. 81-100, Temmuz, 2009.

Özcan, Abdülkadir. "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991.

Selvi, Haluk. "Sultan V. Mehmed Reşad'ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II Bildiri Kitabı*, Cilt I, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Editörler: Haluk Selvi, Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli 2016.

Uyanık, Necmi. Sebahaddin Mıhçı, "Refi Cevat'ta Siyasî Düşüncenin Değişimi Üzerine", *Tarihin Peşinde*, sayı 12, Konya 2014.

Yazıcı, Nesimi. "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)", 2. *Turgut Reis Ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013) Bildiriler*, **Cilt 2**, **Editörler:** Cihan Yemişçi, Tarkan Eray Çakır, Mustafa Gürbüz Beydiz, Cezmi Çoban, Bodrum 2015.

Yb, *Zât-ı Şevket-Simât Hazret-i Padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümayunları Hatıratı*.

EKLER

ZÂT-I ŞEVKET-SİMÂT-I HAZRET-İ PADİŞAHİNİN SEYYİDLER VE EDİRNE'Yİ TEŞRİF-İ HÜMÂYÛNLARI HÂTİRÂTI:

Zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı pâdişâhî bin üç yüz yirmi sekiz sene-i hicriyyesi şevvâl-ı mükerrerinin yirmi ikinci gününe müsâdif olan bin üç yüz yirmi altı senesi teşrîn-i evvelinin on üçüncü penç-şenbe gecesi ma'îyyet-i seniyye-i mülûkânelerinde velî'ahd-ı saltanat Yusuf İzzeddîn ve şehzâde devletlü Vahîdeddîn ve Ziyâeddîn ve Necmeddîn ve Ömer Hilmî efendiler hazerâtıyla sadrâzam İbrahim Hakkı ve Hâriciye Nâzırı Rıfât Paşalar ve Dâhiliye Nâzırı Talat, ser-karîn-i hazret-i şehriyârî Lütfî, ser-kâtib-i şehriyârî Halid Ziyâ Bey efendiler, operatör Cemîl Paşa, ser-tabîb Hayrî, mûsika ve hademe-i hümâyûn kumandanı Fâik Bey efendiler, yâverân-ı hazret-i şehriyârî ve diğere ba'zı bende-gân-ı şâhâneleri bulunduğru halde sâ'at sekizi on yedi dakîka geçerek Söğütlü vapuruyla Dolmabahçe sâhil saray-ı hümâyûnundan hareket ve sekizi kırk geçe Sirkeci İskelesi'ne oradan da Sirkeci istasyonuna şeref-muvâsalat buyurdular.

İskeleden istasyona kadar güzergâh-ı hümâyûnda ahz-ı mevki'-i ta'zîm etmiş olan piyâde ve süvârî 'asâkir-i şâhâneleri tarafından ihtirâmât-ı 'askeriye icrâ ve vaktin geç ve havânın soğuk ve yağmurlu olmasına rağmen sevgili pâdişâhlarını teşyî' eylemek 'azmiyle tecemmü' eden ahâli cânibinden pâdişâhım çok yaşa dea'vâtı tekrâr u edâ olunmuştur. Halife-i mülk-i hısâl efendimiz hazretleri istasyona muvâsalat-ı hümâyûnlarında vükelâ-yı fihâm ve şimendifer direktörleri ve komiserleri tarafından istikbâl olunarak sûret-i mahsûsada tertîb ve tezyîn edilmiş olan salonda beş dakîka kadar istirâhat buyurduktan sonra trenin fermân-ı şâhânelerine intizâren müheyyâ-yı hareket olduğı ser-yâver paşa cânibinden 'arz olunmasıyla salondan kıyâm buyurarak nefis-i nefis-i hümâyûnlarına mahsûs olan fevkalâde müzeyyen bir vagona rükûb buyurmuşlar ve ma'îyyet-i seniyyeyi teşkil eden zevât dahi trenin diğere vagonlarında kendilerine tahsîs (s.2) olunan kompartımanlarda ahz-ı mevki' eylemişlerdir. Bu sırada devletlü necâbetlü Ziyâeddîn ve Necmeddîn ve Ömer Hilmî efendiler hazerâtıyla 'adliye, evkâf, ticâret ve nâfi'a, orman ve me'âdin nâzırları ve harbiye nâzırı vekili, sadâret müsteşârî ve şehremîni beyefendiler hâk-i pâ-yı şâhâneye yüz sürerek kemâl-ı iclâs ve istirâhatla seyâhat ve 'avdet buyurulması temenniyâtını 'arz u tekrâr eylediler. Müte'âkıben trende saf-beste-i ihtirâm olan 'asâkir-i şâhâne ve âhâlinin alkışları arasında sâ'at sekizi elli beş dakîka geçerek Sirkeci'den hareket etti. Güzergâh-ı hümâyûndaki bi'l-cümle istasyonlar tenvîr ve tezyîn edilmiş idi. Her birinde 'asâkir-i şâhâne ve ahâli tarafından râsime-i selâm ve ihtirâm icrâ olunuyor, pâdişâhım çok yaşa du'âları yükseliyordu. Tren Ayestefanos'ta bir, Kabakça, Çerkesköy istasyonlarında beşer dakîka tevakkuf ettikten sonra vakt-ı mu'ayyenden on dakîka kadar te'ehürle sabâh sâ'at ikiyi otuz beş geçe Seyyidler'e vâsıl oldu.

SEYYİDLER'DE

Tren Seyyidler'e takarrüb ettikçe kalplerde târih-i 'askerî-i Osmanîde şimdiiye kadar misli görülmemiş bir manzara-ı fevkalâde karşısında bulunulacağı tasavvurundan münba'is bir helecân-ı şevk-engîz hiss olunuyor. Seyyidlere bir an evvel yetişmek için büyük bir tehâlik duyuluyordu. Katar Seyyidler istasyonuna vâsıl olduğu zaman Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa ile Goltz Paşa başta oldukları hâlde manevra ordusu erkân ve umerâsı, Erkân-ı Harbiyeden ba'zıları, Meclis-i Meb'ûsân Reisi Ahmed Rıza Bey Efendi, Edirne Vilâyeti meb'ûsları ve Edirne Vâlisi ile âhâli-i vilâyet nâmına kudûm-ı meyâmin melzûm-ı mülûkâneyi tebcil için 'umûm livâ ve kazâlardan i'zâm olunan hey'etler a'zâsı ve civâr köyler âhâlisinden birçok halk orada bulunuyorlardı. Zât-ı hazret-i pâdişâhî trenden çıkıp istasyona vaz'-ı kadem buyurdularında Edirne Vâlisi huzur-ı (s.3.) Hümâyûna gelip vilâyetin kudûm-ı şâhâne ile müşerref buyurulmasından dolayı ahâli nâmına 'arz-ı teşekkürât ve tahmîdât eyledi. Şevket-meâb efendimiz hazretleri dahi memâlik-i mahrûsalarının her köşesini görmek ve teb'a-ı şâhâneleriyle yakından temasta bulunmak ihsâs-ı âmâl-ı seniyyeleri olup bu def'a emellerinin bir kısmına nâil olmakla bahtiyâr olduklarını beyân buyurdular.

Müte'âkıben güzergâh-ı hümâyûnlarında medîd bir saff-ı ihtirâm teşkil eden erkân, umerâ ve zâbitân ve asâkiri bezl-i iltifât buyura, buyura ma'iyet-i seniyyeleriyle beraber mâşiyen istasyondan iki yüz elli metre kadar uzakta sûret-i mahsûsa da rekz edilmiş olan otâğ-ı hümâyûna 'azimet buyurdular. Otâğ-ı hümâyûnda biraz istirahat buyurulduktan sonra meclis-i meb'ûsân re'îsi Ahmed Rıza Beyefendi ile Edirne Vilâyeti meb'ûsları vâli ve erkân-ı vilâyet, kumandan paşalar ve erkân-ı umerâ-yı 'askeriyye, Edirne Vilâyetinin mülhakâtından gelen hey'et-i meb'ûsa sırasıyla nâil-i şeref-müsevvel olarak cümlesi iltifât-ı seniyye-i mülûkâne ile şirîn-gâm buyurdular. Evvelce tertîb edilmiş olan program mücebince Seyyidlere muvâsalat-ı hümâyûnu müte'âkıb yarım sâ'at kadar istirahat buyurulduktan sonra resm-i geçit mahalline 'azimet buyurulması mukarrar idiye de ba'zı esbâb ve 'avârizdan dolayı kıt'ât-ı 'askeriyyenin ikmâl-ı tertibâtı duçâr-ı tehhür olduğundan resm-i geçide mu'ayyen olan sâ'atte ibtidâr edilmeyerek sâ'at altıya kadar otâğ-ı hümâyûnda arâm buyurulmuş. Ve bu esnâda berâ-yı teftiş taburların buldukları mahalle gitmiş olan Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa hazretleri 'avdetle askerinin hazır olduğunu 'arz eylemesi üzerine zât-ı hazret-i pâdişâhî gerdüne-i hümâyûnlarına rûkûb buyurarak muvâcehe-i mülûkânelerinde Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Paşalar bulunduğu hâlde Seyyidlerle Büyük Karıştıran karyeleri beyninde ta'yin edilmiş resm-i geçit mahalline 'azimet buyurmuşlardır.

Gerdüne-i hümâyûnu ta'kîb eden birinci arabada velî-'ahd-ı saltanat Yusuf İzzeddîn Efendi hazretleri ikinci arabada devletlü necâbetlü Vahideddîn hazretleri ve diğer arabalarda dahi ser-karîn ve ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî bey efendilerle mâ'iyet-i seniyye-i mülûkânede bulunmakla bahtiyâr olan sâ'ir mâbeyn-i hümâyûn erkân ve me'murîni bulunuyorlardı. Bu sûretle teşekkül eden müvekkib-i hümâyûn gâh seri', gâh âheste bir revîşle kırk dakîka kadar kat'-ı mesâfe ettikten sonra resm-i geçit ma-

halline muvâsalat buyruldu. Burada dahi nefis-i nefis-i hümâyûna mahsûs müzeyyen bir otâğ ile birkaç çadır rezk u ihzâr edilmişti. Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhînin şeref-bahş oldukları gerdüne-i hümâyûn ile şehzâdegân hazerâtının arabaları ibtidâ burada tevekkuf etmeyerek ta müntehâ-yı ufka kadar imtidât eden sufûf-u muhibbe-i ‘askeriyenin buldukları mahalle teveccüh ettiler. Şanlı Osmanlı ordusunun kumandan-ı a‘zâmı olan pâdişâhımız efendimiz hazretleri bu sufûf-ı âheninin aralarında dolaşarak âsâkir-i şâhânelerinin tâsmîm-i kalbinden kopan ve ‘azîm ve müessir bir galgala halinde âfaka yükselen pâdişâhım çok yaşa nidâları arasında bir sâ‘at kadar icrâ-ı teftîşât buyurduktan sonra ‘avdetle otâğ-ı hümâyûnlarına şeref-bahş oldular. Sâ‘at yediyi kırk geçe resm-i geçite ibtidâr olundu. Evvelâ piyâde ‘asâkir-i şâhânesi bölük ceysisiyle derin kol nizâmında olarak mürûra başladılar. Mûteâ‘kiben süvârî, topçu âlâyaları, telgraf, telefon, köprücü bölükleri büyük bir intizâm ile geçtiler. Her âlâyın sancâğı otâğ-ı hümâyûn pişgâhına geldikçe bir inhitâ-yı latîf ile eğilerek kumandân-ı a‘zâmına lisân-ı hâliyle ‘arz-ı tâ‘zîm ediyor. Ve zât-ı hazret-i pâdişâhî her sancâğa kâimân iâde-i selâm buyuruyorlardı. Otâğ-ı hümâyûn önünde merkûz olan tuğlar da sevk-i rüzgâr ile dalgalanarak vaktiyle Viyana seferlerinde (s.4.) Kosava, Çaldıran, Mısır sahrâlarında kendilerine refâkat etmiş olan bu şanlı, gâzi sancâklara sanki bir peyâm-ı âşinâyı gönderiyorlardı. Yetmiş bin Osmanlı ‘askerinin bu güzâreş-i muhib ve pür-sadveti gönüllerde öyle ulvî bir te’sîr hâsıl ediyordu ki gayr-ı kâbil-i tasvîrdir. Bir buçuk aydan beri muhâbebe manevralarıyla meşgûl olarak yorulmuş olmaları lâzım gelen efrâd-ı ‘askeriyenin tavırlarında meşhûd olan âsâr-ı zindegî-i kahramânâne şayân-ı hayret bir derecede idi. Hele Arnavutluk’dan ‘avdet edip manevralara iştirâk eylemiş olan Samsun Livâsı efrâdının hirâm levandâneleri temâşâ-girânı hayrân eyledi.

Resm-i geçit bir sâ‘at yirmi dakika imtidât ederek sâ‘at dokuz da resîde-i hâdd-ı hitâm oldu. Zât-ı hazret-i pâdişâhî beş dakika kadar daha resm-i geçit mahallinde ârâm ile hazır bulunan Goltz Paşa’yı ve ecnebi âtâşemiliterlerini huzûr-ı hümâyûnlarına kabûl ve her birine ayrı ayrı iltifât buyurduktan sonra gerdüne-i hümâyûnlarına râkiben mâ‘iyyet-i seniyyeleriyle berâber sâ‘at dokuzu kırk beş geçe Seyyidlere ‘avdet ve otâğ-ı hümâyûnlarına duhûl buyurdular. Esnâyı ‘avdet-i hümâyûnda dîdâr-ı kudsî-i cenâb-ı hilâfet-penâhîlerini görmek üzere güzergâh-ı şehriyârilerine bir tehâlik-i fevkalâde ile şitâbân olan ‘asker ve ahâliyi selâm ve iltifât-ı mülûkâneleriyle bahtiyâr buyurdular. Seyyidlere ‘avdet-i hümâyûndan yarım sâ‘at sonra manevra ordusu nâmına bir ziyâfet keşîde edildi. Zât-ı mekârim-i sıfât-ı mülûkâne bu ziyâfete şeref-bahş oldukları gibi şehzâdegân hazerâtıyla vükelâ-yı fihâm meb’ûsân re’isi ma‘iyyet-i seniyyede bulunan mâbeyn-hümâyûn erkân ve me’mûrîni kumandan paşalar Edirne meb’ûsları, ordu erkân ve ümerâsı ve sâ’ir birçok zevât dahi ziyâfette hazır bulundular. Hitâm-ı ziyâfette Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa kıyâm ederek irticâlen âtîdeki nutku gâyet müessir bir talâkatle îrâd eyledi. “Şevketlü pâdişâhımız! Ordu-yı hümâyûnunuzun büyük mikyâsda olarak ilk def’a icrâ ettiği manevralar mahallini teşrifle huzûr-ı şâhânelerinde resm-i geçit icrâ buyurtmaları ve şeref-i şâhânelerine olarak ordu nâmına verilmiş ziyâfete lutfen ve

tenezzülen icâbet buyurmaları yalnız bu manevralarda bulunan kıt'ât-ı 'askeriyenin değil emr ü fermân-ı şâhânelerine dâ'imâ mutî' ve uğur-ı hümayûnlarında fedâ-yı cana âmâde bulunan bütün Osmanlı ordusunun mücib-i fahr-ı bî-nihâyesi olmuştur. Ordu-yı hümayûnunuz hakkında bî-dirîğ buyrulan şu lutf-ı alelâde-i şâhânelerinden dolayı 'umûm silâh arkadaşlarım nâmına hâk-i pâ-yı şâhânelerine 'arz-ı teşekkürât ve tahmîdât eylerim. *Muhterem Pâdişâhımız! Devr-i celîl-i hâzır-ı şeref idrâk etmezden evvel pâ-yı taht civârında böyle altmış yetmiş bin kişilik bir ordunun manevra icrâ etmesine değil kıt'ât-ı 'askeriyenin yevmî ta'lîmlerini yapmak için kışlalarından çıkmalarına bile müsâ'ade olunmazdı. İşte bu gibi yâd u tizkârı bile müceb-i elem ve keder olan ahvâl sebebiyledir ki Osmanlı ordusu muhtâc olduğu intizâm ve mükemmeliyeti bulamamış ve lâyık ve müste'id ve müstehak olduğu kuvvet ve mikneti iktisâb edememişti. Hâlbuki devr-i mes'ûd-ı şâhânelerinde ordu-yı hümayûnunuz müceb-i terakkî olacak her türlü müsâ'adât-ı şâhânelerine mazhar buyrulmuş ve bu kere icrâ kılınan manevralarda müşâhede olunan intizâm ve mükemmeliyet münhasırân şu müsâ'adât-ı şâhâneleri sâyesinde hâsıl olmuştur. Şevket-meâb Efendimiz! ârzû buyurduğunuz derecât-ı terakkîye henüz vâsıl olduğumuz iddi'âsında bulunamayız. Fakat bu müzâheret-i şâhâneleri sâyesinde karîben o derecede mazhar-ı terakkîyât ve tekemmülât olacağımızı 'avn u 'inâyet-i bârîden ümîd ediyoruz. (s.5) *Sevgili Pâdişâhımız! Ecdâd-ı 'azâm-ı şâhânenizden olan Osmanlı Pâdişâhları ordu-yı Osmanîlerinin başında bulduğukça 'askerlerini zaferden zafere fütühâtta fütühâta sevk etmiş ve Osmanlı satvet ve şevket-i 'askeriyesini az müddet zarfında cihâna tanıtmuşlardır. Pâdişâhlarımız şu i'tiyât-ı kahramâneyi terk etmeleriyle devr-i idbâr ve felâketimizin de başladığı ma'lûm-ı şâhâneleridir. 'Âzametli Pâdişâhımız! Cülûs-ı hümayûnunuz yevm-i mübârekinden beri da'imâ 'asâkir-i şâhânenizle temâsa gelmekte ta'lîm meydânlarına teşrîf buyurmak, manevralarda hazır bulunmak gibi mekârim ve me'âlî ibrâziyle ecdâd-ı 'azâm-ı şâhânelerinin eserine iktifâ buyurdunuz. Şevket-meâb! Bu da ordu-yı hümayûnunuzun terakkîyât-ı müstakbesine en büyük bir delildir. Zât-ı şâhânelerini min-gayr-ı haddin te'mîn ederim ki, bütün silâh arkadaşlarım vazife-i 'askeriyelerinin tamâm-ı îfâsına bir sa'y-ı temâdi ile çalışıyorlar. Allah-ı zü'l-celâl mu'înimiz zât-ı şâhâneleri gibi mahbûbu'l-kulûb şehinşâhımız zahîrimiz Osmanlı milleti gibi sahî ve fedâkâr bir millet dest-gîrimiz oldukça şu mesâ'î ile maksat-ı ale'l-âlenize nâ'il ya 'ni kıt'ât-ı selâse-i cihânda bir mühim 'anâsır-ı sulh ve müsâlemet olacak gâyet kuvvetli bir Osmanlı ordusu vücûda getirmeğe muvaffak olacağımız şüphesizdir. Hemân Cenâb-ı Hâk zât-ı şâhâneleri gibi millet ve 'asker babası kurretü'l-'ayn olan bir pâdişâhı daha pek çok seneler başımızdan eksik etmesin."**

Sâmi'in üzerinde 'azîm bir te'sîr husûle getiren bu nutk-ı vatanperverâneye karşı şevket-meâb Efendimiz hazretleri şu nutk-ı belîğ-i şâhâne ile mukâbele buyurmuşlardır. *"Bugün şânlı ordumuzun kalplerimizi müftehaz eden bir manzara-ı ulvîyesini görmekle mesrûr oldum. Lehü'l-hamd ordumuzun günden güne te'âlîsini müşâhede etmekle benimle berâber bütün millet bahtiyârdır. 'Ale'l-'umûm ümerâ ve zabâtân ve efrâdı gayretlerinden dolayı tebrîk ederim. Bu eser-i terakkinin mertebe-i kemâle vâsıl olmasını Cenâb-ı Hâk'tan temennî eylerim. Burada bulunan düvel-i ecnebiyye*

erkân-ı ‘askeriyesinin hâzır olmalarından dolayı pek ziyâde memnûnum. Kendilerine beyân-ı mahzûziyet ederim.” Nutk-ı hümâyûnu müte‘âkib pâdişâhım çok yaşa du‘â-ları ile ziyâfete hitâm verilmiş ve zât-ı hazret-i pâdişâhî trenin hazırlanmasına intizâran bir sâ‘at kadar otâğ-ı hümâyûnlarında istirâhat buyurduktan sonra gece sâ‘at biri elli geçe Seyyidler’den hareket buyurmuşlardır. Seyyidler’den i‘tibâren reh-güzâr-ı hümâyûnda bulunan Lülebergos, Babaeski, Pavluköy, Uzunköprü, Kulelibergos, Uğurlu istasyonları kâmilten tenvîr ve tezyîn edilmişti. Tren-i hümâyûnun mürûrunde her birinde ‘asker ve ahâli tarafından merâsim-i ihtirâmiye, alkışlar icrâ ediliyordu. Bu suretle gece sâ‘at altı buçukta Edirne istasyonuna şeref-muvâsalat ve orada sey-yidler’den daha evvel gelmiş Edirne vâlisi ve meb‘ûslarıyla Goltz Paşa, ikinci ordu kumandanı ve fırka kumandanları paşalar, diğer erkân-ı ümerâ-yı ‘askeriye, vilâyet me‘mûrîni, Edirne ulemâ ve eşrâf ve mu‘teberânı taraflarından istikbâl olunarak bir âlây-ı vâlâ ile Edirne şehrine müteveccihen hareket buyurdular. Ve sâ‘at yedi buçukta ikâmet-i şehriyârı için ihzâr edilmiş olan belediye dâiresine sâye- endâz şeref ve meymenet oldular.

İstasyondan çıkılacak mahalle mürtefi‘ ve müzeyyen bir tâk inşâ edildiği gibi istasyondan dâire-i belediyeye kadar olan cadde ve köprüler fenârlarla tenvîr olunmuştu. Güzergâh-ı hümâyûnda saf-beste-i ihtirâm olan âsâkir ve mekâtib talebesi ellerinde rengârenk mehtâplar tutuyorlardı. Vakit nıfsu’l-leyli geçmiş ve havâda nâfiz bir birûdet hüküm-fermâ olmakta bulunmuş olduğu hâlde erkek (s.6) kadın binlerce âhali caddelere, sokaklara dolmuşlardı. Edirne istasyonuna muvâsalat-ı şâhâneyi müte‘âkib civârdaki istihkâmdan yüz bir pâre top endâhtıyla kûdum-ı mülûkâne selâmlanmış ve kabak ve zeytinlik istihkâmâtı da şehre vaz‘-ı kadem buyrulduğunda yirmi bir topla îfâ-yı râsime-i ihtirâm eylemiştir.

EDİRNE’DE İKÂMET-İ HÜMÂYÛN

Birinci Gün: Cum‘a

Halîfe-i takvâ- şî‘âr efendimiz hazretleri bugün selâmlık resm-i ‘âlisinin ecdâd-ı ‘azâm-ı şehriyârîden firdevs-i âşiyân Sultân Selîm Hân hazretlerinin binâ-kerdeleri olan Selimîye câmi‘-i şerîfinde icrâsını fermân buyurmuş olduklarından vakt-ı zuhûrdan on dakîka evvel büyük üniformalarını lâbis oldukları ve ma‘iyyet-i seniyyelerinde velf-‘ahd Vahideddîn Efendi hazerâtıyla sadrâzam paşa ve dâhiliye ve harbiye ve hâriciye nâzırlarıyla mâ-beyn-i hümâyûn erkânı ve ba‘zı bendegân-ı şâhâneleri üniformalarıyla hâzır buldukları hâlde gerdüne-i hümâyûnlarına râkiben câmi‘-i şerîf-i mezkûre ‘azîmet ve farîza-ı salâtı ba‘de’l-edâ dâire-i belediyeye ‘avdet buyurdular. ‘Azîmet ve ‘avdet-i şâhâne esnâsında müştâk-ı didâr-ı hümâyûnları olan efrâd-ı ‘askeriyeyi ve ahâlîyi selâm ve iltifât-ı şâhâneleriyle garîk-i fâhr u mesâr buyurdular. Bu günün akşamı Edirne mûsikîşinâsânı tarafından dâire-i belediyede bir konser verilmiş ve şehzâdegân hazerâtıyla sadrazam ve harbiye ve Hâriciye Nâzırı paşalar ve Dâhiliye Nâzırı Bey efendiler ve vâlî-i vilâyet ve kumandan paşalar med‘uvven konserde

hâzır bulunmuşlardır. Fişenkler ve il'âb-ı nâriye endâhtıyla mükemmel şehriyin icrâ olunmuştur.

İkinci Gün: Cum'aertesi

Bugün kâbul merâsimine tahsîs buyrulmuş olduğundan öğleden sonra evvelâ Edirne vilâyeti meb'ûsları huzûr-ı me'âl-i neşver-i mülûkâneye dâhil oldular. Taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhîden meb'ûslara hitâben: *"Sizi böyle bir arada gördüğümünden dolayı pek mâhzuz oldum. İnşâallah meclisiniz kâriben güşâd edileceği cihetle İstanbul'da da görüşeceğiz. Geçen ictimâ'da pek çok gâyret ve himmet gösterdiniz. Bu sene memlekete hizmet için daha ziyâde ibrâz-ı gayret ve fa'âliyet edeceğinizi ümid ederim"*. Buyurmalarıyla meb'ûsân nâmına Gümilcine meb'ûsu Fehmi Efendi vâlid-i kesîrû'l-mehâmid-i cenâb-ı şehriyârî cennet mekân Sultân Abdülmecid Hân zamanından beri pâdişah yüzü görmemiş olan âhâlinin teşrif-i şâhânedan dolayı fevkalâde memnûn ve mesrûr buldukları ve bu hissiyât-ı meserret-kârane ve minnet-dârânelelerini hâk-i pâ-yı mülûkâneye iblâğ için kendilerini tevkiil eylemiş olduklarını 'arz etti. Şevket-meâb efendimiz hazretleri dahi cevâben: *"ahâli tarafından hakkımda ibrâz olunan asâr-ı sadakat ve muhabbetden pek ziyâde mahzûz ve müteessirim. Bu mahzûz-ziyetimi kendilerine tebliğ ediniz"* buyurdular.

Bu hey'et-i müte'âkib Edirne müftüsü ile ulemâ ve meşâyihî ve rü'esâ-yı ruhâniyesi nâil-i şeref-müsül olarak müftü efendi huzûr-ı şâhânedâ tevâfir-i 'ömr u iclâl-i hümâyûnu mutazammın belîğ bir du'â kırâ'at etti. Zât-ı hazret-i şehriyârî dahi hey'ete mahzûz-ziyet-i seniyyelerini beyân ve zîr-i idârelerinde bulunan cemâ'âtın yekdiğerleriyle da'imâ vifâk ve ittihâd-ı tâm ile geçinmeleri ahs-ı âmâl-i seniyyeleri olduğundan bu husûsa ihtimâm eylemelerini fermân buyurdular. Bunlardan sonra vilâyetin umûm livâ ve kazâlarından hâk-i pâ-yı şâhâneye 'arz-ı hoş âmedi (s.7) için gönderilmiş olan hey'et-i meb'ûsa mazhar-ı şeref kabûl olarak vâli bey tarafından takdîm olundular. Ve bu hey'etlerin sebab-ı i'zâmî ahâlinin Edirne şehrinin kudûm-i meyâmin-i melzûm-ı mülûkâne ile şeref-dâr buyrulmasından nâşî 'arz-ı teşekkürât eylemekten 'ibâret olduğunu vâli bey 'arz etmesiyle pâdişâhımız efendimiz hazretleri hey'etlere hitâben *"ahâli tarafından hissolunan meserrete ben dahi iştirâk eylemekteyim. En büyük emelim teb'amın husûl-ı sa'âdeti olduğundan onların mesrûriyyetinden ve vekilleri olan sizlerle mülâkî olduğumdan dolayı memnûn oldum."* Buyurdular. Dördüncü kâfile olarak erkân-ı vilâyet nâil-i 'izz-i müsül olub vâli tarafından resm-i takdîm-i ifâ olundu. Taraf-ı hümâyûn-ı şehriyârîden *"me'mûrînin hizmetlerinden memnûnum mesâlih-i 'ibâdullahı ve umûr-ı devlet-i hüsn-i ifâ emrinde bir kat daha ibrâz-ı gâyret eylemelerine intizâr eylerim."* Kelâm-ı mülûkânesiyle bezlû'l-iltifât buyruldu.

Beşinci olarak İttihât ve Terakkî Cem'iyeti merkez-i umûmîsi cânibinden bi'l-hâssa i'zâm edilmiş olan Doktor Nazım ve mücâhid-i hürriyet Eyyüb Sabri Beylerle Selanik, Manastır Kosova belediye re'isleri kabûl buyurdular. Doktor Nazım Bey, cem'iyetin Rumeli kıt'asının kudûm-ı şâhâne ile müşerref buyrulmasından metehassıl teşekkürâtını ve hâk-i pâ-yı hümâyûna karşı perverde eylediği muhabbet

ve sadâkatini ‘arz ve Selanik belediye re’isi Selanik Manastır ve Üsküp şehirlerinin dahi teşrif-i pâdişâhiye mazhariyetlerini istida‘â eyledi. Zât-ı hazret-i şehriyârî dahi: “Edirne’ye vürûdumuz münâsebetiyle vilâyet-i mütecâvireden buraya kadar gelen hey’etlere bi’l-hâssa beyân-ı memnûniyet eylerim. Osmanlığın en şeref-âver vekâyi’-i târihiyyesine cilvegâh olan Rumeli kit’ası âhâlisi nâmına ibrâz olunan bu asâr-ı sadâkat ve muhâlesetten cidden ziyâdesiyle mütehasısım cenâb-ı hâk’tan tevfîk u ‘inâyet temennî eylerim” buyurdular. Altıncı kısım olarak Edirne belediye hey’eti hâk-i pâ-yı hümâyûn-ı mülûkâneye yüz sürerek vâli bey tarafından takdîm edildiler. Taraf-ı bâ-hirü’ş-şeref hazret-i tâcidârîden hey’ete: “Edirne şehrinde gördüğüm intizâmдан dolayı memnûn oldum. Şehrin sa’y u gayretinizle karîben inşaallah daha ziyâde kesb-i umrân eyleyeceğini ümîd eylerim. Cümledenize beyân-ı mahzûziyet eylerim.” Hitâb-ı şâhânesiyle iltifât buyurulmuştur. Ve bu esnâda hey’et tarafından memleket nâmına Selîmiye câmi’-i şerîfinin gümüşten ma’mûl bir modeli takdîm-i hâk-i pâ-yı ‘âli kılınmasıyla şevket- meâb efendimiz hazretleri “şimdiye kadar hiçbir şeye bu kadar memnûn olmadım. Güzel şehrinizin güzel hediyesi beni çok memnûn etti. Edirne’yi pek beğendim. Ahâlinin pâdişâhlarına ve hânedân-ı saltanata karşı gösterdikleri muhabbete teşekkür ederim”. Kelimât-ı taltifkârânesiyle takdîmeyi kabûl buyurdular.

Belediye hey’etini ta’kîben Edirne İttihât ve Terakkî Cem’iyyeti hey’et-i merkeziyesi a’zâsı vâli bey delâletiyle huzûr-ı meâl-i nüşûr- ı pâdişâhiye dâhil oldular. Cem’iyyet tarafından Edirne’de inşâ edilmekte olan mektebin İttihât ve Terakkî nâmıyla tevsimesine müsa’âde buyurulmuş olmasından dolayı ‘arz-ı teşekkür ettiler. Ve taraf-ı şâhânedan dahi cem’iyyetin ma’ârifeye olan hüdumâtından nâşî lütfen beyân-ı tâkdîrât ve mahzûziyet buyurulmuştur. Bunlardan sonra ikinci ordu-yı hümâyûn kumandanı paşa ile erkân ve ümerâsı Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa’nın delâletiyle nâ’il-i şeref-müsûl olarak kumandân-ı e’âzım efendimiz hazretleri hey’et-i ‘askeriyeye “*eser-i himmet ve gayretiniz olarak ordumuzda gördüğüm intizâm ve mükemmeliyetten pek memnûn ve müftehirim. (s.8) birinci def’a olmak üzere memleketimizde icrâ olunan büyük ve mühim manevraların zamân-ı hükümetimde vukû’ bulmasından ve geçen gün yapılan resm-i geçitte hazır bulunmak sa’âdetini cenâb-ı hâkkın bana nasîb buyurmuş olmasından müteşekkîr ve bah-tiyârım. Allah’ın ‘inâyeti hey’et-i ‘askeriyenizin meşhûdum olan gayreti sâyesinde ordumuzun az zamanda vâsıl-ı aksâ-yı terakkiyât olacağını kavîyyen ümîd ediyorum*”. Hitâb-ı ‘ulviyesiyle ibrâz-ı iltifât buyurmaları üzerine bu nutk-ı pâdişâhîden pek ziyâde müte’essir ve meteheyyic olan huzzâr kemâl-i şevk ile da’vât-ı mülûkâneyi a’lâ-yı bârgâh-ı hazret-i müta’âl eylediler.

Hey’et-i ‘askeriyeden bir sâ’at kadar sonra Edirne şehrinde bulunan düvel-i mütehâbe konsolosları huzur-ı hümâyuna kabûl buyurularak mazhar-ı iltifât-ı cenâb-ı cihânbanî oldular. Artık kabul merâsimi hitâm bulmuştu. Zât-ı mekârim-i sıfât-ı pâdişâhî gerdüne-i süvâr ‘izz u iclâl oldukları hâlde sâ’at on buçukta mâ’iyyet-i seniyyeleriyle berâber saray içi mesiresine ‘azimet buyurdular. Saray içi mesiresi Tunca Nehri sâhilinde gâyet ferâh-fezâ bir mahal olup güzel ağaçları ve kadîm saray harâbelerini hâvîdir. Şevket-meâb efendimiz hazretleri vaktiyle tahfîf-i âlâm inzivâ için pek

çok kütüb-i târîhiyye mütâla'a buyurmuş ve Osmanlı tevârih-i kadîmesinde Edirne saraylarına ve Tunca Nehrine dâir tafsilât ve tevsîfâta müsâdif olmuş olduklarından bu mahalli görmeği pek ziyâde arzû buyururlar imiş. Bu def'a bu arzû-yı şâhânelerine muvaffak olduklarından dolayı fevkalâde izhâr-ı mahzûziyyet buyurarak kenarındaki ağaçların üzerine düşecek gibi uzanmış olan dallarının koyu gölgeleri altında sâkin ve sessiz cereyân eden Tunca Nehri sâhilinde bir müddet ârâm buyurdular. Ba'de-hû kıyâm ile ağaçlar arasında bir cevelân icrâ ve Edirne sarayı hakkında ser-kâtib beylere ve diğer ma'iyet-i şâhânelerine lütfen ba'zı ma'lûmât-ı mühimme i'tâ buyurduktan sonra ikâmetgâh-ı hümayûnlarına 'avdet buyurdular.

Üçüncü Gün: Pazar

Bugün hâtırası Osmanlı târih-i 'askeriyesine hatt-ı zerrîn ile yazılacak bir yevm-i mübeccel oldu. Velîni'met-i bî-minnetimiz kumandan-ı akdes efendimiz hazretleri bugün sâ'at yediyi yirmi dakika geçerek ikâmetgâh-ı şâhânelerinden gerdüne-i hümayûnlarına râkiben ma'iyet-i seniyyeleriyle berâber hareket ve hükümet konağı caddesi ve saraçhane köprüsü tarîkiyle sekizi kırk geçe Karagöz tabya civârında inşâ edilmekte olan istihkâmâtın bulunduğu mevki'e muvâsalat buyurdular. İkinci ordu-yı hümayûn ve Edirne kal'ası kumandanları paşalar tarafından istikbâl olundular. Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhî yirmi bir santimetrelilik havan toplarıyla mücehhez olan bir istihkâmın derûnuna tesâdüf buyurdıkları ilk topun imlâsını emr ve sûret-i isti'mâlini tetkik buyurdular. İstihkâmın kudûm-ı şâhâne ile teşrîfinde hâzır bulunan ikinci ordu kumandanı Abdullah Paşa top başında duran efrâd-ı 'askeriyeyi "*uğur-ı hümayûnlarında fedâ-yı hayâta her lahza âmâde olan 'asker kulları*" sözleriyle hâk-i pâ-yı mülûkâneye takdîm etti.

Pâdişâhımız efendimiz hazretleri dahi "*'asker evlâdlarım hepsi birer kahramandırlar ki bu kahramanlık onlara vatanlarına fart-ı muhabbetlerinden gelir. Vatan muhabbeti ise insan için en büyük fazilettir.*" Kelâm-ı şâhânesiyle kahraman 'askerlerini garîk-i lücce-i iltifât buyurdular. Ba'de endâht-ı icrâsı fermân buyrulmasıyla zât-ı hazret-i şehriyârî toptan üç dört metrelik bir mesâda buldukları hâlde birbirini müte'âkib yirmi bir santimetre çapındaki cesîm ve müthiş havan topuyla iki mermi endâht eyledi. (s.9) Dehşetli bir tarâka ile top ağızından çıkan cesîm dâneler havada birkaç yüz metre kutrunda bir kavsi 'âzîm resm ettikten sonra ta'yîn olunan noktalara sukût ediyor. Düşükleri yerlerde feverân etmiş yanardağ fethası gibi dumandan, topraktan müteşekkil sütûnlar peydâ oluyordu. Şevket-meâb efendimiz hazretleri top mermisini mu'âyene buyurdıkları gibi bir hartucu açtırıp derûnundaki barutu da tedkik buyurdular. İstihkâmıdan 'avdet buyurulacağı esnâda kumandan paşalara hitâben "*cenâb-ı hak vatanımızı şerr-i a'dâdan masûn buyursun. Sizin gibi kahraman 'askerlerim buralarda buldukça bu yerlere ba'de-zin hiçbir düşmanın takarrub edemeyeceğinden eminim*" buyurulmasıyla pâdişâh-ı mu'azzâmın tâ istihkâmın içine kadar girerek huzurunda endâht icrâ ettirmek, 'askerlerinin arkalarını sığamak, top barutlarını elleriyle karıştırmak gibi Fâtihlerin, Selim-i evvellerin rûh-ı pertev-hâllerini şâd eden harekât-ı 'ulviyyesini görmekle bütün hüzzâr gibi müteheyyci olan kal'a kumandanı

bu nutk-ı hümâyûndan son derece müte'essir olarak bilâ-ihitiyâr "*şevket-meâb ! şizin gibi mübârek bir pâdişâha hizmet etmek, uğurunda ölmek pek büyük bir sa'âdettir*" diye haykırdı. 'Umûm hüzzârın gözleri ser-şekk-i sürûr ve iftihârla mâlî olduğu halde buradan hareket ve diğer ba'zı istihkâmât dahi teftîş buyurularak 'askeri hastahanesi önünden ve kışlalar derûnundan bi'l-mürûr ve ikâmetgâh-ı hümâyûna ve oradan da bilâ-tevakkuf Murâdiye Câmi'-i şerîfi kurbundaki Mevlevî Dergâh-ı münîfine 'azîmet buyurdular. Dergâh-ı şerîf havlisinde Mevlevî Şeyhi Efendi ve dergâh tarafından resm-i istikbâl ve ihtirâm îfâ olunarak zât-ı hümâyûn-ı mülûkâne bir çârı-ı yek kadar meşihat dâiresinde istirahat buyurduktan sonra semâ' hâneye 'azîmetle mesnevî-hân İzmirli Hâfız İsmail Hakkı Efendi tarafından mesnevî-i şerîften teberrûken kırâ'at ve tefsîr olunan birkaç beyt-i pür-hikmeti istimâ' ve arzû-yı 'âliye tevfikân icrâ edilen âyîn-i şerîfi temâşâ buyurdular.

Bu vechle akşam sâ'at on ikiyi çâr-yek geçinceye kadar Mevlevî hânede ârâm ve şeyh efendi ile mesnevî- hânı huzûr-ı hümâyûnlarına bi'l-kabûl iltifât ve 'atâyâ-yı seniyyeleriyle şîrîn-gâm buyurduktan sonra gerdûne-i hümâyûnlarına râkiben tekrâr ikâmetgâh-ı hümâyûnlarına 'avdet buyurdular. Edirne şehri ale'l-husûs güzergâh-ı şâhâneye müsâdif hâneler bu gece dahi tenvîr ve tezyîn edilmiş ve ahâli sokaklarda saflar teşkil etmişlerdi. Hakk-ı 'âli-i cenâb-ı padişâhîde 'umûm efrâd-ı milletin per- verde eylemekte oldukları hürmet ve muhabbetin mü'essir nişâneleri bu sırada da görülüyordu. Fakr-ı hâli sebebiyle külbe-i vîrânını tenvîr için fenâr tedârikine imkân bulamamış fakat bu 'acziyle berâber muhterem padişâhına karşı kalb-i mahzûnunda beslediği muhabbet ve tâ'zîmi bir sûretle 'arz u izhâr etmek hevesinden de kendini alamamış olan fakîr bir kadın mâlik olduğu yegâne bir küçük lambayı destlerinde dârende tutarak evde bununla komşularının sûr-ı sürûruna iştirâke çalışıyordu.

Dördüncü Gün: Pazartesi

Hulefâ-yı Râşidîn radiyallahu anhüm ecmaîn hazerâtının eser-i 'âlîlerine sülûk ile hayrû'l-mülûk olan hilâfet-penâh efendimiz hazretleri bu gün sâ'at dokuza kadar ikâmetgâh-ı hümâyûnlarında sadrazam paşa tarafından takdîm-i huzûr-ı 'âlî kılınan ma'rûzâtı mutalâ'a ve îcâbâtını icrâ ile iştigâl buyurduktan sonra sâ'at dokuz râddelerinde muvâcehe-i hümâyûnlarında birâder-i şâhâneleri ve Vahideddîn Efendi hazretleri bulunduğu hâlde gerdûne-i hümâyûnlarına râkib olarak üç şerîfeli câmi'-i şerîfe 'azîmet buyurdular. Her gün sabahtan akşama kadar temâşâ-yı didâr-ı mülûkâne emeliyle ikâmetgâh-ı hümâyûn civârında muntazır olan ahâli bu gün de güzergâh-ı padişâhîye dizilmişlerdi. Câmi'-i şerîf kapısında üç şerîfeli mekteb-i ibtidâisi talebesi du'âlar, manzûmeler okuyarak zât-ı hazreti padişâhîyi istikbâl eylediler. Halife-i takvâ-şi'âr efendimiz hazretleri câmi'-i şerîfe dâhil olunca mahfil-i hümâyûnlarına çıkmayıp sahn-ı câmi'-i şerîfde ahâli ile 'aynı safda ikâmet ve vakti dühûl eden ikinci namazını halk ile berâber edâ ve bu hareket-i 'ulviye-i peyâmbere-pesendâneleriyle dîn-i celîl-i İslâmın müsâvât-ı esâs mübecceline müstenid olduğunu halka i'lân buyurdular. Edâ-yı farîza-ı salâtı müte'âkıb hilâfet-penâh efendimiz hazretleri câmi'-i şerîfin her tarafını temâşâ eylediler. Zât-ı hazret-i hilâfet-penâhî ne tarafa teveccüh

buyursalar halk mukâvemetsiz bir câzibeye tutulmuş gibi o tarafa müncezeb oluyor ve iltifât-ı seniyye ile be-gâm buyuruluyorlardı. Bu temâşâ bir çâr-yek sâ'at kadar devâm etti. Ba'de ikâmetgâh-ı hümâyûna 'avdet buyuruldu.

İkâmetgâh-ı hümâyûna muvâsalat buyrulduğu sırada sekiz dokuz yaşlarında iki kız çocuğu reh-güzâr-ı şâhâneye atılarak en büyük hafıblere gıpta-bahşâ olacak bir talâkat-ı serbestâne ile medâyih-i seniyye-i mülûkâneyi mutazammın birer neşîde îrâd eylediler. Şehriyâr-ı şevket-perver efendimiz hazretleri çocukların şu hareketlerinden pek ziyâde mahzûz olarak kendilerini yed-i müeyyede-i hümâyûnlarıyla okşadıkları gibi 'atâyâ-yı şâhâneleriyle de taltif ve ihyâ buyurdular.

Beşinci Gün: Salı

Umûr-ı devletin bir an bile teehhürüne vicdân-ı pâk-ı şâhâneleri hiçbir zamân kâ'il olmayan ve hâk-i pây-ı mülûkânelerine 'arz olunan evrâkı muhayyerü'l-'ukûl bir intizâm ile günü gününe tedkik ve icâbâtını derhâl irâde ve fermân buyurmak mu'tâd-ı hümâyûnları olan şevket-meâb efendimiz hazretleri bu gün dahi öğle vaktine kadar sadrâzam paşa tarafından takdîm edilen ma'rûzât ile iştigâl buyurduktan sonra sâ'at sekizi on dakika geçerek gerdûne-i hümâyûnlarına râkiben İstasyon Caddesi ve Karaağaç tarikiyle Maraş Köprüsü'nün bulunduğu mahalle teşrif buyurdular. Harbiye Nâzırı ve ikinci ordu kumandanı paşalar daha evvel otomobiliyle gelerek burada teşrif-i şâhâneye muntazır idiler. Arda Nehri üzerine kurulmuş olan bu cesîm demir köprü'nün bulunduğu yer pek şâ'irâne bir mevki' olup biraz aşağısında Arda ve Meriç nehirleri yek-diğerinin âgûşuna atılırlar. Bu noktada evvelce de bir köprü mevcûd idüğünü ve muhâbebe-i zâilede Rus ordusu Edirne'yi istilâ eylediği esnâda Rus 'askerini hâmil bir tren geçerken köprü'nün yıkılmasıyla birçok Rus 'askeri ve zâbitânının nehirden gark olduklarını Harbiye Nâzırı paşa 'arz ve hikâye eyledi. Zât-ı hazreti padişâhî bu mevki' i pek ziyâde istihsân buyurarak nehir kenârında ve köprü üzerinde birkaç def'a tevekkuf buyurdular. Ve Harbiye Nâzırı ve ikinci ordu kumandanı paşalar ve diğer ma'iyet-i seniyyeleriyle berâber müte'addid fotoğraflarını aldirdılar. (s.11) Bu sûretle sâ'at dokuzu kırk dakika geçinceye kadar orada temdîd-i ikâmet buyurup ba'de aynı tarihlerle hareket ve sâ'at on buçukta ikâmetgâh-ı şâhânelerine mu'âvedet buyurdular. Reh-güzâr-ı hümâyûn ber- mu'tâd safbeste-i ihtirâm olan 'asker ve ahâli ile mâlî idi. Karaağaç Mahallesi'nde müvekkebe-i hümâyûnun şeref-mürûrunda oradaki Fransız Ticaret Mektebi ve Rum İnâs Mektebi şâkirdânı mûsikalarla 'arz u ihtirâmât eylediler. Şevket- meâb efendimiz hazretleri esnâ-yı 'avdetde Meriç Nehri üzerindeki köprüden geçerken bir müddet tevekkufla bu nehrin söğüt ağaçlarıyla muhâta olan mecrâ-yı letâfet medârını temâşâ buyurdular.

Altıncı Gün: Çehârşenbih [Çarşamba]

Bu gün bir tarafa teşrif-i şâhâne vâki' olmayıp zât-ı hazret-i padişâhî ma'rûzât ile iştigâl buyurdular. Ve bir aralık ceyb-i hümâyûn-ı mülûkâneleri kâtibi Hacı Hakkı Bey kullarını hanedân-ı celîlü'ş-şân-ı şâhânelerinden ba'zı şehzâdegân ve selâtînin

medfün buldukları Dâru'l-hadîs Câmi'i Şerîfine i'zâm buyurarak müşârunileyhim hazerâtının tenşit-revân pâkları için türbelerinde Kur'ân-ı kerîm tilâvet ve bezl u sadakât ettirdiler.

Yedinci Gün: Peñ-şenbih [Perşembe] : 'Avdet-i hümâyûn-ı cenâb-ı pâdişâhî

Şevket-meâb efendimiz hazretlerinin Edirne'de ikâmet-i hümâyûnları için ta'yîn buyurdıkları müddet hitâm bulmuş ve bu gün sabahleyin sâ'at bir de Der-sa'âdete müteveccihen hareket buyurulacağı fermân buyurulmuştu. Şehir ile şimendifer istasyonu beyninde bir sâ'atlık kadar bir mesâfe olduğundan trenin tam birde hareket edebilmesi için zât-ı şevket-simât hazret-i tâcdârînin sabâh sâ'at on ikiye çâr-yek kalarak ikâmetgâh-ı hümâyûnlarından hareket buyuracakları binâen'aleyh sâ'at onbir buçukta hazır bulunulması lüzûmu şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i mülûkâne hükûm-i münîfine tevfikân şehzâdegân hazerâtına sûret-i mahsûsada tezkereler tasdîriyle tebliğ olunmuştu. Vakt-i mu'ayyende efendiler hazerâtı ile Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı paşalar ikâmetgâh-ı hümâyûnda isbât-ı vücûd buyurdular. Sâ'at tam on ikiye çâr-yek vardı ki zât-ı akdes-i hazret-i pâdişâhî dâire-i hümâyûnlarından çıkarak gerdüne-i hümâyûnlarına sâye endâz-ı iclâl oldular. Ve şeref-vâki' olan işâret-i seniyye üzerine Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı paşalar muvâcehe-i şâhânedede ve velî'ahd-i saltanat Yusuf İzzeddîn Efendi hazretleri gerdüne-i hümâyûnu ta'kîb eden birinci ve şehzâde Vahideddîn Efendi hazretleri ikinci arabada ve ma'iyet-i seniyye erkânı dahi diğer arabalarda ahz-ı mevki' ederek muntazam bir alay ile istasyona müteveccihen hareket buyuruldu.

Güneş henüz tulû' etmemiş Tunca, Meriç, Arda nehirlerinin tebhîrâtundan müte-hassıl bir sis tabakası Edirne şehrine istilâ ile şehir mufârakat-ı pâdişâhîden müte'essir gibi hazîn ve gam-nâk bir manzara peydâ eylemişti. Güzergâh-ı şâhânedede kurşunî kaputlarıyla ma'deni birer heykel gibi görünen askerlerin donuk bir iltimâ'-ı rasâs ile parıldayan süngüleri arasında binlerce ahâlinin nîm- hâbîde sîmâları meşhûd oluyordu. (s.12) Sâ'at bire çâr-yek kala şimendifer istasyonuna muvâsalat buyuruldu. Edirne meb'ûsları me'mûrîn-i vilâyet erkân ve ümerâ-yı 'askeriye, 'ulemâ ve eşrâf ve mu'teberân-ı memleket, konsoloslar ve ahaliden bir cesm-i ğafir burada toplanmışlardı. Şevket-penâh efendimiz hazretleri istasyonda istirahat-ı hümâyûnları için ihzâr edilmiş olan mahall-i mahsûsada on dakîka kadar tevekküfla hey'et-i teşyi'ayaya Edirne'de ikâmetgâh-ı hümâyûnlarından ve ahâli tarafından ibrâz olunan asâr-ı sadakat ve muhâlesetten pek memnûn ve mütehassis olduklarını beyân ve vilâyet ahâlisine mahzûziyet-i seniyyelerinin tîğ u tebşîrini fermân buyurduktan sonra nefis-i nefis-i hümâyûnlarına mahsûs vagona şeref-bahş oldular. Şehzâdegân hazerâtıyla sadrazam ve Harbiye Nâzırı paşalar ve ma'iyet-i seniyye erkânı ve Edirne vâlisi ve ikinci ordu-yı hümâyûn kumandanı dahi trende ahz-ı mevki' eylemelerini müte'âkîb tren sâ'at bire beş dakîka kala asker ve ahâlinin pâdişâhım çok yaşa du'âları arasında Edirne'den hareket edildi.

Tren sâ'atta vüstu olarak otuz yedi kilometrelik bir sür'atle hareket ediyordu. Hat civârında bulunan köylerin kadın, erkek, 'umûm ahâlisi muhterem pâdişâhlarını görmek için katarın güzergâhına şitâbân oluyorlardı. Zât-ı hümayûn-ı mülûkâne vatanın bu saf ve fedâkâr evlâdını selâm-ı şâhâneleriyle taltîf buyurdukça samîm-i candan kopan du'âlar ovalarda vadilerde devr-i edver-i akisler husûle getiriyordu. Câbe-câ tesâdüf olunan süvârî, piyâde 'asker müfrezeleri tüfenkleriyle, kılıçlarla resm-i selâmı îfâ eyliyorlardı. Tren Babaeski'de altı, Çorlu'da üç, Çerkesköyü'nde sekiz, Küçükçekmece'de bir dakika tevekkuf ettikten sonra sâ'at dokuzu otuz iki dakika geçerek Sirkeci istasyonuna vâsıl oldu. Çerkesköyü'nde tevekkuf buyrulduğu esnâda küçük bir köylü çocuğu zât-ı hazret-i pâdişâhînin buldukları vagonun önüne gelerek serbest bir tavır, dürüst bir lisân ile sevgili pâdişâhın şefkatli millet babasının köylerinden mürûrundan dolayı husûle gelen minnet ve meserretlerini nâtık ve meddâh-ı seniyye-i mülûkâneyi havî sâf ve mü'essir bir nutk kırâ'at eyledi. Mini mini köylünün nutku ve bi'l-hassa tarz-ı fesîh beyânı pek ziyâde mahzûziyet-i seniyyeyi müceb olmağla şehriyâr-ı vatan-perver efendimiz hazretleri, müctemi' olan ahâliye hitâben 'umûm köy halkının tercümân-ı hayâtı olan çocuğun beyânât-ı müsâdatkârîsinden son derece mütehasis olduklarını ve kadr-ı ma'ârifin köylerde de takdîr edilmeye başladığını görmekten de o nisbette memnûn bulduklarını beyân buyurmak sûretiyle köylüleri hem iltifât-ı seniyyeleriyle taltîf hem de tahsîl-i ma'ârifeye terğîb buyurdular. Tren Küçükçekmece'ye vüsûluyla artık İstanbul muhîtime girdiği andan i'tibâren istasyonlarda izdihâm gittikçe tezâyüd ediyordu. Manevralardan 'avdet edip Küçükçekmece ile Ayastefanos arasında çadırlı ordugâh te'sîs etmiş olan fırkalarından binlerce 'asker Ayastefanos Makriköy ve diğer istasyonlarda (s.13) yerli, ecnebi, kadın, erkek birçok halk du'âlarla, alkışlarla şehriyâr-ı mükerreri selâmlıyorlardı. Katarın Sirkeci istasyonuna duhûluyla berâber orada pür-heycân ve meserret kudûm-ı mülûkâneye muntazır olan me'mûrîn, 'asker, ahâli yek-avâz olarak pâdişâhım çok paşa du'âyı bî-riyâlarını a'lâ-yı icâbetgâh-ı hazret-i müte'âl eylediler.

Zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı pâdişâhî bu samimi du'âlar, ihtiramlarla muhâta olarak vagonlarından inib berâ-yı istikbâl oraya gelmiş olan mehâdîm-i kirâm-ı mülûkâneleri devletlü necâbetlü Ziyâeddîn ve Necmeddîn ve Ömer Hilmi Efendiler ve diğer şehzâdegân hazerâtıyla damad-ı şehriyârî Mehmed Şerîf Paşa ve Ahmed Zülküflü ve Salih Bey Efendiler ve Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı paşalardan ma'ada bi'l-cümle vükelâ-yı fihâm ile berâber istasyonda sûret-i mahsûsada ihzâr edilmiş olan salonu teşrîf buyurdular. Burada bâ-kemâl-ı iclâl ve 'âfiyet 'avdet buyurmalarından dolayı son derece memnûn ve mesrûr olan müstakbelini âtîdeki tertîb-i vechle huzûr-ı hümayûnlarına kabûl ve iltifât-ı seniyyeleriyle kâm-yâb buyurduktan sonra: Şehzâdegân hazerâtı, Süferâ-yı ecnebiye, Vükelâ, A'yân ve meb'ûsân hey'etleri, Rü'esâ-yı 'ilmiye, Rü'esâ-yı ruhâniye, Erkân-ı 'askeriye, Mü'essesât-ı mâliye direktörleri, Me'mûrîn-i mülkiye ve 'adliye, erkân-ı matbû'ât velî'ahd-ı salatanat devletlü necâbetlü Yusuf İzzeddîn ve devletlü necâbetlü Vahideddîn ve incâl-ı kirâm-ı pâdişâhî devletlü necâbetlü Ziyâeddîn ve Necmeddîn ve Ömer Hilmi Efendiler hazerâtı ve ma'iyet-i seniyye-i mülûkâneleri ile berâber muhteşem bir alây ile yüz binlerce halkın du'âları alkışları

arasında berren Dolmabahçe sâhil sarây-ı hümâyûnuna ‘azimet ve sâ‘at on bir râdde-lerinde sarây-ı ‘âli-i mezkûre muvâsalat buyurdular. Ve bu esnâda sarây-ı hümâyûn pişgâhında bulunan sefin-i harbiyeden toplar endahtıyla resm-i selâm ifâ olundu.

Seyâhat-ı hümâyûn-ı cenâb-ı padişâhî bu vechle miski’l-hitâm oldu. Cenâb-ı hakk velî-ni‘metimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin ömr u ‘âfiyet-i şahânelerini mezdâd ve millet ve memleket için ‘ayn-ı ni‘met olan bu gibi birçok seyâhatlar icrâsına muvaffak buyursun âmîn.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yayın İlkeleri

- Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, uluslararası indekste taranan hakemli bir dergi olup, Nisan ve Ekim aylarında, yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma ve kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak kaydıyla kabul edilebilir. Yayım kararı çıksa dahi başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır.
- Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- Türkçe makalelerin yazımında TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.
- Makalelere eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.
- Çevirilerde, çeviren, makalenin yazarından izin yazısı vermelidir.
- Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özetler yer almalıdır. En az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır.
- Makalelerin içeriği ve eklerinin (resim, çizim, harita, belge vb.) sorumluluğu yazara aittir.
- Gelen yazılar, Yayın Kurulu'nda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Yayın Kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazıları (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımlar vb.) bizzat inceleyip, hakeme göndermeden doğrudan kabul veya ret kararı verebilir.
- Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişiklikler yapabilir.
- Yazarlarına hakem raporu doğrultunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en geç bir ay içerisinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir.
- Yazarlara telif ücreti ödenmez. Dergide yazısı çıkan yazarlara 1; aynı sayının hakemlerine 1 adet dergi gönderilir.
- Dergide yayımlanan makalelerin basın ve sanal yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne aittir. Yazılar, izin alınmaksızın başka yerde yayımlanamaz.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Yazım Kuralları

- Yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde yazılmalıdır.
- Başlık, 16 punto, koyu ve küçük harf olmalıdır. Başlık ortadan hizalı olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar 10 punto, küçük harf ve koyu olarak sola dayalı; ara başlıklar 10 punto, koyu ve küçük harf yazılmalı sola dayalı olmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında 6 nk aralık bırakılmalıdır.
- Yazar adı ve soyadı, ana başlığın altına 12nk aralık bıraktıktan sonra 10 punto, koyu, soyadı büyük harf ve sağa hizalı olarak yazılmalıdır. (*) işareti ile sayfanın altına unvan, adres ve e-posta bilgileri 8 punto olarak verilmelidir.
- Metin, 10 punto, tek satır aralığı ve iki yana dayalı olmalıdır. Üstten: 5,8 cm, Alttan: 5,8 cm, Sağdan: 4,5 cm, Soldan: 4,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Satır arası önceki 0 nk sonrası da 6 nk paragraf girintisi 0,8 cm olmalıdır.
- Sayfa numaraları, alt bilgi içinde ortalanmış bir şekilde 8 punto olarak yerleştirilmelidir.
- Alıntılar, 5 satırı geçtiğinde paragraf girintisinden 1 cm içeriden başlatılmalı, tırnak içinde 1 punto küçük yazılmalıdır. 5 satırdan az olan alıntılar metin içerisinde italik olarak verilir. Vurgulanması gereken ifadeler de italik yapılı.
- Dipnotlar, 8 punto tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1'den başlayarak numaralandırılmalıdır.

Atıflar ve Kaynakça:

Dergimiz, metin içi ve metin dışı olmak üzere iki tarz atıf ve kaynakça sistemini kabul etmektedir. Yazarlar, bu sistemlerden birini tercih etmelidir.

1. Metin Dışı Atıf Sistemi

Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde ilk yazarın soyadı verilmelidir.

Örnekler:

Kitaplar için:

Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara 1963.

Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987.

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, İstanbul 2009, s.115.

Sonraki atıflarda; İnalçık, Klasik Çağ, s.123.

Çeviri kitaplar için:

Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk, (çev. Büşra E. Bahar-Günay G. Özdoğan), İstanbul 1992, s.28.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplar için:

Hüsnü Erkan (der./haz./ed.), Sosyal Piyasa Ekonomisinin Rekabet Boyutu, 1992, s.44.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplardaki makaleler için:

Takashi Osawa, "Batı Göktürk Kağanlığı'ndaki Aşinaslı Bir Kağan'ın Şeceresine Ait Bir Kaynak", Türkler, (ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s.83.

Makaleler ve ansiklopedi maddeleri için:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, C.III, S.9, 1939, s.101.

Çeviri makaleler için:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," (çev. Hayrettin Ökçesiz), Hukuk Araştırmaları, C.2, S.3, 1987, s.44.

Yayınlanmış bilimsel bildirilere atıf:

Zeynep Arat, "1970'lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi", Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, (der. Zeynep Boratav), İstanbul 2000, s.167.

Web üzerinden kaynaklara atıf:

Servet Çaycı, Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>, (09.11.2008).

Yayımlanmamış tezler için:

Gürhan Kırılan, Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmeli ve asılı kaynakça yapılmalıdır:

Örnekler:

Arat, Zeynep, ‘1970’lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi’, Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, (der. Zeynep Boratav), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s.167-180.

Çaycı, Servet, Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>, (09.11.2008).

Hirsch, Ernst E., ‘İktidar ve Hukuk,’ (çev. Hayrettin Ökçesiz), Hukuk Araştırmaları, C.2, S.3, 1987, s.44-59.

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, ‘Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa’, Belleten, C.III, S.9, 1939, s.99-106.

2. Metin İçi Atıf Sistemi

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir. Örnek: (İnalçık 2009: 46). Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. Örnek: (Uzunçarşılı 1939: 94; İnalçık 2009: 46). İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İkiyden fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra “vd.” kısaltması kullanılmalıdır. Örnekler: (Classen-Skalknik 1993: 25), (Fei-Zhou vd. 2007: 472). Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. Örnek: (2009: 46). Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. Örnekler: (Ekrem 2008a: 54), (Ekrem 2008b: 25). Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. Örnekler: (Demir, A. 2003: 46), (Demir, H. 2003:

27). Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: Örnek: (Köprülü 1911: 75'ten aktaran; Çelik 1998: 25). El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. Örnek: (Ahmedî, [yz.] 1410: 7b). Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BCA, Mühimme 15: 25).

Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için ve kullanılır ve "DİPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. Örnek: (İnalcık 2009: 46).

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmeli ve asılı kaynakça yapılmalıdır:

Örnekler:

Tek yazarlı kitaplar için:

OCAK, Ahmet Yaşar (2011). Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, İstanbul: Dergâh Yayınları.

İki yazarlı kitaplar için:

ÖZÖN, M. Nihat - DÜRDER, Baha (1967). Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İkiden fazla yazarlı kitaplar için:

AKPOLAT, Kemal - vd. (1960). Sezginin Gücü, İstanbul: Güneş Yayınevi.

Çeviri kitaplar için:

İNALCIK, Halil (2009). Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplar için:

NİZÂMÜ'L-MÜLK (1999), Siyâset-nâme, (hızl. Mehmet Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Derleme, yayına hazırlanan ya da editörlüğü yapılmış kitaplardaki makaleler için:

GRAFF, David A. (2002). "Strategy and Contingency in the Tang Defeat of the Eastern Turks, 629-630", Warfare in Inner Asian History (500-1800), (ed. Nicola Di Cosmo), Leiden: Brill, 33-71.

Makaleler ve ansiklopedi maddeleri için:

GÜL, Muammer (2006). "Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", Belleten, LXX (257): 95-118.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1939). "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", Belleten, III (9): 99-106.

Çeviri makaleler için:

HAMILTON, James Russell (1997). "Tokuz-Oguz ve On-Uygur", (çev. Yunus Koç -İsmet Birkan), Türk Dilleri Araştırmaları, 7: 187-232.

Yayınlanmış bilimsel bildirilere atf:

ARAT, Zeynep (2000). "1970'lerden Sonra Çevrede Kuramsal Yapının Gelişimi", Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2000, (der. Zeynep Boratav), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 167-180.

Web üzerinden kaynaklara atf:

ÇAYCI, Servet. Aşırı Akımlarla Mücadele: Almanya Örneği, Erişim tarihi: 2008.09.11, <http://www.asam.org.tr/temp/temp631.pdf>.

Yayımlanmamış tezler için:

KIRİLEN, Gürhan (2012). Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).